

Саидамир АМИНОВ

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

*Китоби дарсӣ барои синфи 8
мактаби таҳсилоти умумӣ*

*Мушовараи Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷоп тавсия кардааст*

«Собириён»
Душанбе
2007

ББК 74.26 Я72
М 80

Ин китоб дар доираи Лоихаи таҷдиди
соҳаи маориф нашр гардидааст.

Хонандаи азиз!

*Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва
онро эҳтиёт намоед. Қўшиш ба харч диҳед, ки соли хониши оянда
ҳам ин китоб бо намуди аслиаш дастраси додору хоҳарҳоятон
гардад ва ба онҳо низ хизмат кунад.*

Истифодаи иҷравии китоб:

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали соли хониш	Охири соли хониш
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

ISBN 978-99947-719-3-6

М $\frac{4306020600-114}{418(05)-2000}$ Инф. Письмо-99

© С. Аминов
© «Собириён», 2007

Мундариҷа

Забон ва сухан	5-7
Такрор ва ҷамъбасти маводи синфҳои V – VII	7-27
1. Фонетика (овошиносӣ) ва имло.....	7-10
2. Калима	10-13
3. Таркиби калима.....	13-14
4. Морфология (сарф).....	14-22
Услубҳои нутқ	22-27
Синтаксис (наҳв) ва аломатҳои китобат	
Ибора ва ҷумла	27-28
5. Маълумот дар бораи ибора	28-29
6. Фарқи ибора аз калима, таркиб ва ҷумла.....	29-31
7. Алоқаи калима дар ибора.....	31-35
8. Хелҳои асосии ибора	35-39
Ҷумла	39-42
9. Ҷумла. Хелҳои ҷумлаи сода.....	42-53
10. Алоқаи калимаҳо дар ҷумла.....	53-55
11. Тартиби калима дар ҷумла.....	55-58
12. Задаи мантиқӣ.....	58-59
Ҷумлаи содаи дутаркиба	
Сараъзоҳо –асоси грамматикӣ ҷумла	59-60
13. Мубтадо.....	61-69
14. Хабар.....	69-72
15. Хабарҳои феълӣ.....	72-75
16. Хабарҳои номӣ.....	75-81
Аъзоҳои пайрави ҷумла	81-120
17. Пуркунанда.....	82-85
18. Пуркунандаи бевосита ва бавосита.....	85-94

19. Ҳол ва ҳелҳои он	94-109
20. Муайянкунанда.....	109-120
21. Баёния.....	120-123
Ҷумлаҳои содаи яктаркиба	
22. Навҳои ҷумлаҳои содаи яктаркиба.....	123-138
23. Ҷумлаҳои пурра ва нопурра.....	139-145
24. Ҷумлаҳои чидааъзо	145-163
Калимаҳое, ки ба аъзоҳои ҷумла алоқаи	
грамматикӣ надоранд	163-179
25. Мухотаб.....	164-170
Аъзоҳои туфайлии ҷумла	170-186
26. Калима ва ибораҳои туфайлӣ	170-179
27. Аъзоҳои истисноии ҷумла.....	179-186
Нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда	186-187
28. Нутқи айнан нақлшуда	187-190
29. Нутқи мазмунан нақлшуда	190-194
30. Такрор	194-206

*Ҳамчун номи тоҷик забони тоҷик ҳам таърихи ганӣ ва
рангин дорад ва барои муҳофизати қаламрави ҳастии худ
бо забонҳои бегона ҳамеша дар набард будааст.*

* * *

*Поку беолоиш нигоҳ доштани забон ва асолату шевоии он-
ро ҳифз кардан қарзи фарзандии ҳар яки мову шумост.*

Эмомалӣ Раҳмон

Забон ва суҳан

1. Хонед ва маънидод кунед. Гӯед, ки кадом нукта порчаҳоро
муттаҳид сохтааст.

Шунидам, ки бошад забони суҳан,
Чу алмоси бурруну теғи куҳан.
Суҳан бифканад минбару дорро,
Зи сӯроҳ берун кашад морро.

Абӯшақури Балхӣ

Суҳанҳо, ки ҷонро бувад судманд
В-аз он марди беарз гардад баланд.
Ва он ганҷи гӯё нагирад камӣ,
Шунидам бувад мардро хурраи.

Абулқосими Фирдавӣ

Бирав, бо халқ хушгӯ бошу хушхӯ,
Ки хун аз тарбият шуд мушки хушбӯ.

Носири Хусрав

2. Байтҳоро ифоданок хонед ва маънидод кунед. Хулосаи ҳудро
номи мувофиқ гузошта, мухтасар нависед.

Замона гуфт маро: Ҳашми хеш дор нигоҳ,
Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст.

Абӯабдуллои Рӯдакӣ

Забоне, ки андар сараш мағз нест,
Агар дур биборад, ҳамон нағз нест.

Абулқосими Фирдавӣ

Сухан гарчи бошад чу оби зулол,
Зи такрор хезад ғубори малол.
Абдурраҳмони Ҷомӣ

Дар сухан вочиб аст ҳусни баён,
Ҳақ аз он гуфт раталил қуръон.
Абдурраҳмони Ҷомӣ

Луғат

раталил – Қуръонро равшан баён кун

3. Порчаро хонед ва маънидод кунед. Ба навиштаҳои адиб пурра ҳамфиқред ё не? Чаро? Андешаҳои худро дар ин хусус муҳтасар нависед.

Олитарин зухурот ва нишони мавҷудияти ҳар як миллат забон аст. Миллат бо ҳама шукӯҳу шаҳомат, урфу анъана, маърифату фарҳанг, ахлоқ, биниш ва ғайра дар забони зиндаи худ аксандозӣ мекунад. Аз ин аст, ки забони халқро надониста, ўро шинохтан душвор аст. Донистани ҳар як забон барои инсон дорулфунунест, ки ҳамто надорад.

Муҳаббат ба забони модарӣ як чузъи муҳаббати Ватан аст ва касоне, ки забонро пушти по мезананд ва ба он ҳурмат надоранд ва наомӯхтаанд, ба халқу Ватан эҳтироми бардурӯғ доранду бас.

Баҳром Фирӯз

4. Матнро хонед ва ҳадафи онро аниқ созед. Ба ҳақиқати ин гуфтаҳо боварӣ доред? Боз кадом шартҳои сухан гуфтанро ме-донед?

Ва мардумони сухангӯю сухандон, ки ба саломи ту оянд, эшонро ҳурмат дор ва бо эшон эҳсон кун, то бар саломи ту ҳаристар бошанд. Ва нокастарини халқ он бувад, ки бар вай салом накунад, агарчи бо дониши тамом бошад. Ва бо мардуми нақўгӯй диҷам мабош, ки мардуми диҷам на нақў бошад, ки мардум агарчи

ҳаким бувад, чун дижамрӯй бувад, ҳикмати вай ба ҳикмат намонад ва сухани вай равнақе надорад. Пас шарти сухан гуфтан бидон, чи чун асту чист.

Унсрулмаолиш Кайковус

Луғат

эхсон кардан – накӯй ва лутфу марҳамат кардан
харистар будан – талабгор будан
дижам набудан – хашмгин набудан

ТАКРОР ВА ЧАМЪБАСТИ МАВОДИ

СИНФҲОИ V-V11

1. Фонетика (овошиносӣ) ва имло

1. Порчаро ифоданок хонед ва муайян кунед, ки ҳангоми талаффузи калимаҳои ишорашуда чӣ ҳодисаи забонӣ рух дод. Маънои онҳоро пай бурдед ё на? Матнро нависед.

Туфанги бетир киро аз по **нишонд** ва паланги **бечанг** киро аз чо **фишонд**? Оҳан, то тафта накунӣ, дар **чӯб** наравад ва тир, то оташ надихӣ, аз **тӯб** начаҳад. Заминро дона деҳ, то хирман даравӣ ва **тӯтиро** шакар деҳ, то сухан шунавӣ.

Шамсиддин Шохин

Савол ва супориш

1. Порчаро кадом ифодаҳо хушоҳанг гардонидаанд?
2. Ҳангоми **талаффузи** калимаҳои ишорашуда чӣ ҳодисаи фонетикиро пай бурдед? Шарҳ диҳед.
3. Дар таълифи чунин порчаҳо қувваозмоя кунед.
2. Калимаҳои ҳар ду сутунро хонед. Чиро пай бурдед? Барои беғалат навиштан чӣ бояд кард? Бо ҳар кадоми калимаҳои зерин ҷумла тартиб диҳед ва нависед.

исбот

тӯбҳо

касб

зудтар

кордча

мағфират

боғча

зоғча

якҷоя

рағҳо

3. Хонед ва маънояшонро шарҳ диҳед. Бо калимаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед ва нависед.

ало - аъло

бад - баъд

шер - шеър

даво - даъво

тана - таъна

маданӣ - маъданӣ

қатӣ – қатъӣ

рад – раъд

Он фасли илми забон, ки овозҳои нутқро меомӯзад, фонетика (овошиносӣ) ном дорад.

4. Порчаро ифоданок хонед ва маънидод кунед. Муайян созед, ки кадом мисраъ ба унвони шеър мувофиқ аст.

Агар бозҷӯӣ хато аз савоб,
Наёбӣ яке ҳамнишин чун китоб.
Нахоҳад зи гетӣ магар коми ту,
На ҳаргиз ба зиштӣ барад номи ту.
Зи кори ҷаҳонат диҳад оғаҳӣ,
Биёмуздат роҳу расми беҳӣ.
Бувад сӯйи озодагӣ раҳнамун,
Кунад мардро дину дониш фузун.
Китоб аст оинаи рӯзгор,
Ки бинӣ дар он розҳо ошкор.
Чунин ҳамнишин гар ба даст оварӣ,
Нашояд ки бигзорию бигзарӣ.

Бадеъуззамон Фурӯзонфар

Савол ва супориш

1. Тарзи ба сатри дигар гузаронидани калимаҳои **ҳамнишин, раҳнамун, кимиё, аҳамият, Одина, муаззам**-ро шарҳ диҳед.
2. Гӯед, ки кадом ҳиссаи калимаҳо зада намегирад.
3. Дар кадом калимаҳо зада дар ҳичои аввал меафтад?
4. Дар калимаи **биёмуз** миқдори овоз ва ҳарф баробар аст?

Тартиби таҳлили фонетикӣ

1. Муайян кардани миқдори ҳичои калима.
2. Нишон додани овозҳои садонок ва ҳамсадо.
3. Ба ҷарангдор ва бечаранг чудо кардани ҳамсадоҳо.
4. Муқаррар кардани таркиби овозӣ ва ҳарфӣи калима.

5. Матнро ифоданок хонед ва гӯед, ки ҳадафи асосии он дар чист.

«Фарзанди одам баъд аз гузаронидани айёми хурд-солӣ ҳамаи тарбияи худро бевосита аз Ватан мегирад. Ё дар он ҷо зиндагонӣ мекунад, озодона мегардад, кор мекунад дар он ҷо ва аз манбаъҳои маишати вай худро ва наздикони худро сер мекунад, меҳонад, фарзандони худро меҳононад, ҳунар меомӯзад, хулоса, ҳамаи осудагӣ, озодӣ ва шарафи худро дар ватани худ, аз ватани худ меёбад. Бесабаб нест, ки мегӯянд: «Ҳар кас дар ватани худ подшоҳ аст!» Фарзанди одам, ба сабаби он ки ҳамаи муродаш ва озодиаш дар ватани ҳудаш ҳосил аст, худро на танҳо граждани оддии ватан, балки подшоҳи вай медонад, чунки вай **подшоҳвор** озодона зиндагонӣ мекунад.

Ватан ҳам монанди модар аз фарзанди худ дар муқобили он тарбияҳое, ки ўро кардааст ва муносиби он ёриҳое, ки ба ў расонидааст, дар ҳаққи худ ҳимоят, хидмат ва фармонбардорӣ талаб мекунад. Ба ин сабаб ҳар фарзанди одам, ки сифати инсонии худро барҳам наводааст, ватани худро монанди модари худ, ҳатто аз вай ҳам **зиёдтар** дӯст медорад, ўро ҳимоят ва муҳофизат мекунад ва ба ў хидмат менамояд ва дар роҳи ў аз фидо кардани ҷони худ ҳам бознамеистад. Чунки ў ҳамаи чиз, ҳатто ҳастии худро аз ватани худ ёфтааст...»

Садриддин Айний

Савол ва супориш

1. Бо андешаҳои нависанда розӣ ҳастед? Чиро илова карданиед? Чаро?
2. Қарзи шаҳрвандиро дар чӣ мебинед?
3. Ҷойи задаро дар калимаҳои **Ватан, фарзанд, ҳама** муайян кунед.
4. Калимаҳои ишорашударо бори дигар талаффуз карда, хулосагонро баён кунед.

2. Калима

1. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва маънидод кунед. Муайян созед, ки дар он калимаҳои дорои маънои луғавӣ бештар истифода шудаанд ва ё маънои луғавӣ надошта.

Чу ёбӣ дӯсте, сахташ ниғаҳ дор,
Ба сустӣ доманаш аз даст магзор.
Бибояд қарн кардан зиндагонӣ,
Ки сарду гарми касро боздонӣ...
Ба роҳат аз даҳоқин мурғу мӯранд,
Ҳама гар одамию гар сутуранд.
Ба коранду ҳама мардони коранд,
Арақ резанду кути халқ коранд.
Калиди ризку қисмат сахт дар мушт,
Чароғи дилфурӯзӣ дар даҳ ангушт.

Носири Хусрав

Луғат

қарн – давр, аср
сарду гарм – неку бад
даҳоқин – чамъи деҳқон, кишоварз, молики замин
сутур – асп, шутур, хачир, ин ҷо ба маънии ҳайвон

Савол ва супориш

1. Кадом байтҳо бароятон писанд омаданд ва чаро?
2. Дар мисраи ҳафтум «коранд» такрор шудааст, фарқи онҳоро шарҳ диҳед.
3. Дар талаффузи калимаҳои ишорашуда чиро пай бурдед?
2. Порчаро хонед ва маънои луғавии калимаро аз маънои грамматикӣ фарқ кунед.

Калимаҳои забон аз рӯйи маънои грамматикӣ ва луғавиашон ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд. Масалан, калимаи **дарахт** номи нисбат ба намудҳои дарахт умуми-гардида мебошад, маънои луғавӣ дорад. Калимаи тоҷикӣ ва серистеъмолу дар калимасозӣ сермаҳсул аст. Маънои грамматикӣ **дарахт** чунин аст: исм, танҳо (чамъ ҳам буда метавонад – дарахтон, дарахтҳо), исми чинс, моддӣ (конкрет) ва сода мебошад.

Мардон Муҳаммадиев

Савол ва супориш

1. Маънои луғавӣ ва грамматикӣи **китоб-ро** шарҳ диҳед.
2. Калимаҳои забон ба чанд гурӯҳ чудо мешудаанд?
3. Порча ба кадом услуб мансуб аст?

Маҷмӯи овозҳои ба ҳам алоқаманд, ки маънои луғавӣ доранд, калима ном дорад.

6. Байтҳоро хонед ва маънидод кунед. Калимаҳои ишорашударо дар забон чӣ меноманд? Байтҳоро нависед.

Нишаста ба чоҳ андарун май ба **чанг**,
Дилу гӯш дода ба овози **чанг**.

Абулқосими Фирдавӣ

Биё ба сайри гулистон, нигар ба боғу бўстон,
Намуда шохи гул макон **ҳазорҳо**, **ҳазорҳо**.

Ҳабиб Юсуфӣ

Нутқи мураттаб: Бодикқат хонед ва гӯед, ки кадом муродифҳои **рӯй** дар матн истифода шудаанд. Он муродифҳоро нависед ва хоси кадом услуб будани ҳар якеро шарҳ диҳед.

Мо ба рӯйи суфаи баланд баромада, ба меҳмонхона нигоҳ кардем, дар шифти хона лампаҳои чилум медурахшиданд, дар гирдогирди хона ҳама одамони яккачин нишаста буданд, бештари онҳоро, ки бой ва бойбачагонии Бухоро буданд, мо мешинохтем. Аммо дар пешгоҳи меҳмонхона як одами паканаи сиёҳчеҳраи хушлибос чорзону нишаста буд, ки мо ўро нашинохтем ва ҳамаи аҳли маҷлис ба тарафи ў бо эҳтиром нигоҳ мекарданд, суханони ўро даст пеш гирифта ва сар ҳам карда тасдиқунон мешуниданд. Дар пушти он одам дар тоқи меҳмонхона як дона дутор ҳам буд.

– Бояд ана ҳамон шахс Ҳочӣ Абдулазиз бошад, – гуфта рафикам **ба тумшуки** худ ба тарафи он одами пешгоҳнишин ишора кард. Намедонам, ба чӣ сабаб бо-

шад, қиёфа ва симои он одам дар дили ман нишаст: рӯи борики хурд, чеҳраи сиёҳтоб, пешонаи турш ва чашмони танги шубҳаомез дошт он одам ва бисёр **мутакаббирона** менишаст.

Агар Ҳочӣ Абдулазиз ҳамин одам бошад, ба қавли Саъдии Шерозӣ, «Атои ўро ба лиқои ў мебахшем» – гуфтам ман дар дили худ ва пешхизмати бойро, ки аз рӯи суфа намадхоро **меғундошт**, бо ишора ба пеши худ чег зада аз ў пурсидам:

– Магар Ҳочӣ Абдулазизи Самарқандӣ ҳамон одам аст? – гӯён он шахси пешгоҳнишинро нишон дода пурсидам.

– Не-е, – гуфт пешхизмат бо оҳанге, ки гӯё маро ба сабаби ин ғалатфаҳмиам **истеҳзо мекард** ва илова намузда гуфт:

– Ин кас Муҳаммад Раҳимтойча ном бойи машхури самарқандианд, ки меҳмони азизи хўчаини мо мебошанд.

Монанди касе, ки хоби парешон дида бедор шуда бошад, дар дили худ шукр кардам, ки ҳарчи ин одами бадбашара Ҳочӣ Абдулазиз шуда набаромад. Ин башара ба он шўҳрате, ки дар ҳаққи Муҳаммад Раҳимтойча мешунидед, хеле мувофиқ меомад.

Садриддин Айни

Луғатшиносӣ (лексиология) як қисми илми забоншиносӣ буда, таркиби луғавии забон ва маънои калимаҳоро меомӯзад.
--

7. Порчаи шеърро хонед ва антоним (мутақод)-ҳои дар он бударо ёфта шарҳ диҳед. Сипас байтҳои антонимдорро нависед.

Дарди шохон аст дарди бедаво,
Аз чӣ бахшидам ба нодоне шифо!
Ман сабабгори ҳамин маҳшар шудам,
Зидди шар будам, зи аҳли шар шудам.
Ман ки будам дар набарди неку бад,
Дар набарди нуру зулмат то абад.

Рӯ ба рӯ гаштам ба зулматпешае,
Чун кунам дар ҷанги ӯ?... Андешае...
Хайфи ин дониш, ки ғофилгир шавам,
Равшаниро аввалу охир шавам.
Разми мо боқист бо назму куҳан,
Дастӣ мо болост аз гӯру кафан...

Мӯъмин Қаноат

Луғат

махшар – ҷойи ҷамъомади мардум дар рӯзи қиёмат
шар – бадӣ
набард – муҳориба, ҷанг

3. Таркиби калима

1. Матнро хонда, ҳадафи нависандаро шарҳ диҳед. Калимаҳои ишорашударо навишта, асос ва бандакҳои онҳоро муайян кунед.

Дар Қарияи Миршикорон Воҳид ном марди ширинкору базлагӯ, аскиячӣ ва латифадоне мезист. Ӯ дар тӯю маърақаҳо гули сари сабад буд. Мардум **эхтиромаш** мекарданд. Шомгоҳон, баъди кор сокинони қария, ба хусус ҷавонон, то ӯро **набинанду** литифае аз ӯ нашунаванд, ба хона намерафтанд. Вай марде буд бағоят лоғарандом. Агар **ношиносе** бори аввал ӯро медид, мепиндошт, ки нав аз бистари **беморӣ** бархостааст. Вале, баръакс, вай марди чобуку пуртавон ва коргару **заҳматқарин** буд. **Чашмони** хушёру айёр, овози маҳин дошт, тез-тез ва бурро ҳарф мезад. Ба одамони хушфеълу ростқавл, санъаткорону ҳунармандон ихлос дошт.

Ҳанноту раммол, муллотарош, афсунгар, ҳарису ҳасис ва ҳамин қабил афродро тоби дидан надошт.

Собир Зокирзода

2. Калимаҳои зеринро дар асоси нақшаи намуна аз рӯйи таркиб таҳлил намоед.

намуна:

Асос			
пешванд	реша	пасванд	бандак
бо	хирад-	-и	-яш

Бетаъхир, ҳамроҳӣ, баргашт, бармахал, беситора, барнагаштанд, харобӣ, дуредгарӣ, сарбаландона, но-хонда, намеомадааст, гуфтушунид.

4. Морфология (сарф)

1. Ҳикояро бодикқат хонед ва ҳикмати онро шарҳ диҳед.
Калимаҳои ҳикояро ба ҳиссаҳои нутқ ҷудо кунед ва нависед.

Марде аз надимони Нӯшервон дар маҷлис ҷоми заррини мурассаъ ба ҷавохир бидуздид. Ва Нӯшервон бидид, шаробдор талаб кард, наёфт. Овоз дод, ки ё аҳли маҷлис, ҷоми заррини ба гавҳар ораста гум шуд, як тан аз ин ҷо берун маравед, то боз диҳед. Нӯшервон ўро гуфт: «Раҳо кун, то бираванд, ки он ки ҷом дуздид, боз надихад ва он ки бидид, ғаммозӣ накунад».

Ба ҳар кучо саховату ҳиммат аст, роҳат он ҷост, валекин мардуми носипоси нокас асли худ пинҳон натавон кард, чунон ки ба ҳикоят омадааст.

Муҳаммад Ғазолӣ

Лугат

ғаммозӣ – хабаркашӣ

мурассаъ – бо ҷавохирот ороиш додашуда

Савол ва супориш

1. Кадом пешвандҳои шаклсоз дар матн бештар истифода шудаанд ва онҳо ба феълҳо чӣ тобише додаанд?
2. **Ҷавҳар** дуруст ё **гавҳар**?
3. Дар ифодаи **ба ҳикоят омадааст ба** кадом ҳиссаи нутқ аст? Онро бо кадом пешоянд иваз кардан мумкин?
2. Порчаро хонед, исму сифат ва феълҳои онро дар се сатун нависед ва тарзи сохта шуданашонро шарҳ диҳед.

Падарам дар Соктаре баъд аз фориғ шуданаш аз кори деҳқонӣ ҳамеша ба бофандагӣ машғул шуд. Аз ҳама бештар карбос бофт, ӯ як қисми вайро ба шуштагар дода, шитта кунонда ба худ курта – лозимӣ дӯзонид, дигарашро абра-астари кӯрпаву кӯрпача, болиш, дастурхон ва дигар чизҳои даркориҳои хона дӯзонда, ба читгар дода ранг кунонда гирифт. (Читгарҳо одатан ҳар чизро мувофиқи ҳудаш нақш ва ранг мекарданд. Бинобар ин аввал дӯхта, баъд аз он ба ранг додан даркор буд.)

Қаламӣ монда ба мо курта – лозимӣ ва ба ҳудаш, ҳам ба мо яктаҳ дӯзонид. Алоча монда ҳудаш ва ҳамамонро бо чомаҳои таҳпӯш ва рӯпӯшӣ таъмин кард.

Садриддин Айний

Савол ва супориш

1. Калимаҳои дигари дар бофандагӣ истифодашавандаро номбар кунед.
 2. Феълҳои бевосита ва бавоситаи матнро ёбед ва шарҳ диҳед.
 3. Лозимӣ ё лозима? Кадоме аз инҳо дуруст?
3. Порчаро хонед ва маънидод кунед. Пайвандаку пешояндҳои дар он бударо ёфта нависед ва бо истифода аз онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Бипарҳез, эй бародар, аз лаимон,
Бино кун хона дар кӯи каримон...
Аз ин бедонишон бигсал ҳарифӣ,
Зарифонро талаб кун, гар зарифӣ.
Бувад бо зиракон зиндон гулистон,
Чу зиндон аст бо ноаҳл бӯстон.
Агар доно бувад ҳасми ту беҳтар,
Ки бо нодон шавӣ ёру бародар...
Наёяд душманӣ аз марди оқил,
Нашояд дӯстиро марди ҷохил.
Касеро марди оқил дӯст хонад,
Ки дар неку бадихо дӯст монад.

Носири Хусрав

Луғат

лаймон – нокасон, хасисон
каримон – саховатмандон, чавонмардон
бигсал – дур шав, қатъ кун
ҳарифӣ – ҳамсӯҳбатӣ, ҳамнишинӣ
зарифон – хуштабъон, зиракон, тезфаҳмон

Савол ва супориш

1. Ба фикрҳои шоир розиед ё на? Чаро?
2. Бо кӣ ҳамнишину ҳамсӯҳбат будан меҳаҳед?
3. **Ба ноаҳл** аз **бо ноаҳл** чӣ фарқ дорад? Шарҳ диҳед.
4. Матнро хонед, феъли ҳол ва сифатҳои феълияшро нависед ва тарзи сохта шудану имлояшонро шарҳ диҳед.

Темурмалик аз аввал медонист, ки як душмани хунхори пурзӯри монанди Чингизро Хучанд ба танҳои шикаст дода, нест карда наметавонад. Лекин вичдони ватандӯстӣ ӯро маҷбур мекард, ки то дар бадан ҷон ва аз ҷон рамаке дорад, адо намояд, то ки дар пеши модарӣ азиз – Ватан ҳоин ва оқимодар ба шумор наравад ва дар таърих номи ӯ бо лаънат ва нафрат ёд нашавад. Ӯ ин нуктаро бо ҳубӣ медонист, ки агар ватан аз даст рафта поймоли суму аспони душман шавад, ӯ зинда на-мемонад ва агар зинда монад ҳам, бономусона ва қахрамонона дар сафи ҷанги мудофияи ватан кушта шудан ҳазор бор аз он гуна зиндагонии сарпастона, асирона ва беномусона беҳтар аст. Бинобар ин, ӯ қарор дод, ки ба ҳар роҳе ки бошад, ба қадри қувват ва имкон дар мудофияи ватан кӯшиш намояд.

Садриддин Айнӣ

Савол ва супориш

1. Дар мавзӯи **Ватан - модар** иншоие навишта, эҳсоси ватандӯстии худро баён созед.
2. Зери мафҳуми **Ватан** чиро мефаҳмед? Андешаи шахсиатонро баён намоед.
3. Чаро **Ватан** бо ҳарфи калон навишта шудааст?

5. Ҳикояро хонед ва маънидод кунед. Феълҳои содаи онро аниқ сохта шарҳ диҳед.

Дар «Таърихи мулуки Ачам» мастур аст, ки чун Гуштосп ба Рум афтод ва дар Қўстантания ҳеҷ аз дунявӣ надошт ва ҳиммати баландаш ризо намедод, ки дасти суол пеши касе дароз кардӣ.

Чунон иттифоқ афтода буд, ки дар вақти сабӣ дар сарои падари худ оҳангаре дида буд, ки кордҳо ва теғҳо ва рикобҳо сохтӣ. Ў бо ҳавас ҳар вақт биёмадӣ, пеши эшон бинишастӣ, магар дар толеи ӯ ин санъат афтода буд ва хотири ӯ бад – он мусомаҳат намуда.

Чун дармонд ва ҳеҷ ҳилате надошт, ба наздики оҳангарон рафт ва гуфт: «Ман ин санъат медонам».

Ўро ба муздурӣ гирифтанд ва рӯзе чанд, ки он ҷо буд, аз он қути рӯзӣ ҳосил мекард ва ба кас мӯхтоҷ набуд. Чун ба вилояти худ омад ва бар тахти подшоҳӣ нишаст, фармуд, то ҷумла мӯхташамон фарзандони худро хирфат даромӯхтанд ва дар Ачам ин расми мустамир шуд ва ҳеҷ мӯхташаме набудӣ, ки пеша надонистӣ, агарчи бад-он мӯхҷ набудӣ ва гӯянд:

«Ал -хирфа амон мин-ал фақр».

Байт:

Пеша омӯз, эй писар, ки туро
Пеша бошад амон зи дарвешӣ.

Муҳаммад Авфӣ

Луғат

мастур – навишта, сабтшуда

сабӣ – кӯдакӣ, бачагӣ

муздурӣ – мардикорӣ

мустамир – доимӣ, устувор

мусомаҳат – кореро осон пиндоштан, аҳамият надодан

Савол ва супориш

1. Шаклҳои ҳозираи феълҳои **биёмадӣ** ва **бинишастӣ**- ро ёбед.
2. Магар пеша касро аз фақирӣ мераҳонад? Андешаи шумо?
3. Дар бораи пешаи дӯстдоштаатон нақли мухтасаре нависед.

6. Порчаро хонед, феъл, феъли ҳол ва сифатҳои феълиашро муайян кунед ва баъд нависед. Барои бағайрату кордон шудан боз ҷӣ кор бояд кард? Дар мавзӯи **Одами бекор хор гардад** иншое нависед.

Бобои пир ва қариб барҷомондашуда падарамро дуо ва миннатдорӣ карда гусел намуд ва дар вақти ба роҳ даромадани мо Қурбонниёз тағоиям ба модарам гуфт:

- Язнамулло! Ман шумо барин бағайрат шуданро меҳоҳам.

Агар хоҳӣ, ман баринак не, аз ман зиёдтар бағайрат, коркун ва кордон шуда метавонӣ, ҳама гап дар хоستان ва хоҳиши худро ба кор даровардан аст. **Агар танбалон ва танпарварон медонистанд, ки кор ҷӣ гуна бадани касро саҳт мекунад ва дили касро ҳузур медиҳад, ҳеҷ гоҳ дар сояи бекорӣ намехобиданд.**

Садриддин Айнӣ

7. Ҷумлаҳоро нависед ва фразеологизмҳои ишорашударо шарҳ диҳед. Гуед, ки онҳо дар ҷумлаҳо ба ҷӣ вазифа омадаанд.

1. Аз суҳанони пур аз таҳсин ва ҳайратангез мо ҳамчун одамони мамлакати ҳеш **курта-курта гӯшт гирифтем** ва **сарамон ба осмон расид**. (М.Т.)

2. Қорӣ Ишқамба бо шунидани ин пешниҳод **ба пӯшташ намеғунҷид**. (С.А.)

3. Агар аз баъзе таъсирҳои ҷузъии забони ўзбекӣ **чаши пӯшем**, содатарин ва софтарини лаҳҷаҳои форсӣ забони тоҷикӣ аст. (С.А.)

4. Дар ин миён гург ҳам набуд, маълум аст, ки инҳоро **гурғони дупо рабудаанд**. (С.А.)

8. Бо истифода аз фразеологизмҳои зер ҷумлаҳо тартиб диҳед ва нависед.

Дарди сар, арақи ҷабин, ду мағзи як бодом, қоҳи кӯҳнаро бод додан, ҷамш дӯхтан, панҷ панҷааш ҳунар, дилу бедилон, аз худ рафтан.

9. Байтҳоро хонед ва фразеологизмҳоро муайян сохта маънидод кунед.

Одамон дар кӯҳ симу ганҷ чустучӯ кунанд,
Ҷон ба каф бигзошта бо абру борон хӯ кунанд.

* * *

Сарзаминат, дӯстам, озода маскан будааст,
Дар дили кӯҳи ту назму шеър маъдан будааст.

* * *

Аз дили шаб то саҳар меҳмоннавозӣ менамуд,
Шоири тоҷикро, ки бо шумо ҳамроҳ буд.

Мирзо Турсунзода

10. Ба ҷои нуқтаҳо фразеологизмҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро нависед.

1. Аз қиёфааш маълум буд, ки ӯ каме шарманда, як андоза.... (С.А.)

2. Падарам аз хурсандӣ..... (С.А.)

3. Ман барои пурра ва пухта дидани рӯи ӯ чашмамо ба ӯ.....(С.А.)

4. Акаам ба ин савол ҷавоб ёфта натавониста..... шуд. (С.А.)

5. Баъд аз он ки ман шашмақомхониро....., маро ҳамроҳи худ ба меҳмониҳо бурдан гирифт. (С.А.)

6. Ман ду моҳи дароз..... дар ҳавлии Латифҷон маҳдум истодам. (С.А.)

(об карда хӯрдан, дандон ба дандон мондан, дар куртааш нағунҷидан, суп-сурх шудан, чашм дӯхтан, худро гум кардан).

11. Матнро хонед ва ҳиссаҳои онро ёфта, ба кадом навъ тааллуқ доштани онҳоро шарҳ диҳед.

Дар деҳа ҳар як чашма исми хоси худро дорад. Чашмаҳои сарғаи деҳаи мо низ бо номҳои Чашмаи холдор, Чашмаи дамгирак, Чашмаи бедзор, Чашмаи тармағал, Чашмаи мазор, Чашмаи юнучка ва амсоли инҳо маълуманд. Оби баъзеи ин чашмаҳо шӯру баъзеашон ширин аст. Ана ҳамин чашмаҳо ба ҳам даромехта

ҷўйро ташкил медиҳанд ва пайдост, ки таъми обаш низ тағйир меёбад.

Дере нагузашта мушкили усто осон гардид...

Мо харсавор рафтем ва барои нишон додани роҳи он Абдувоситро низ ҳамроҳ бурдем. Ду машкро аз оби ширину мусаффо пур карда, ба дўкони усто овардем.

Усто машкро кушоду косаро пур кард ва шубҳаомез онро ба лабаш бурд, як-ду култ об хўрд ва филфавр чехрааш офтоби саҳарӣ барин якбора кушода ва лабонаш пуртабассум гардиданд.

Ўхў, ин айнан оби дарёи мо барин – ку! –гуфта изхори шодмонӣ кард ва зуд қумғонро аз об пур карда, болои лахчаи сурх гузошт.

Собир Зикирзода

Савол ва супориш

1. Нақли мухтасар навишта, чашмаи дар маҳаллаатон буда ва ё дидаатонро тасвир кунед.

2. **Чашмаҳо ҷўйро ташкил медиҳанд** чӣ маъно дорад?

3. Чаро баъзе чашмаҳо шўранду баъзеашон ширин? Магар ҳамин тавр аст?

12. Матнро ифоданок хонед ва нақши ҳиссачаҳоро дар баён шарҳ диҳед. Ҷумлаҳои ҳиссачадорро нависед.

Абӯалӣ аз назди писарбачаи доруфурӯш мегузарад. Бача ханӯз бо садои чирросӣ дод мезад:

Ана, шарбати дарахти шабшаби мисрӣ! Ана кирмҳои шифобахш– дарди дандонро макида мегиранд!...

Мана каждумҳои хушконидашуда!...

Абӯалӣ аз назди ҷавохирфурӯше гузашт, ки хосиятҳои мўъҷизавии ҷавохироташро бо лофу газоф тавсиф мекард:

Ана зумуррад! Агар мор ба ин нигоҳ кунад, чашмаш об шуда мерезад!... Ақиқи Яман – давои дарди ҷигар!... Мана лаъли сиёҳ, ки борон меорад!

Бар болои тахтасуфа зангӯлаи калоне овехта шуда буд, аз таги он андак дуд печида мебаромад ва поҳои

касе, ки ба ҳарак нишастааст, баромада меистоданд. Соҳиби ин «корхона» зарфҳои даҳонмаҳками дар пешаш бударо бо чӯбаҳо нағоравор зада, бо овози баланд:

– Ана, ҳавои шаҳри Макка! – мегуфт.

– Бӯй кашед, камари мардро маҳкам, хусни занро зиёд мекунад!...

Абӯалӣ, китоби ғафсе дар бағал, аз байни растаю бозорҳо тез – тез қадам партофта мерафт...

Сотим Улугзода

Савол ва ҷупориш

1. Дар ин матн кадом ҳиссача бештар истифода шудааст ва чаро?

2. Дар кадом услуб одатан аз ҳиссачаҳо бештар истифода мекунамд?

3. Ба имлои **зумуррад** диққат диҳед. **Зумрат ё зумуррад?**

13. Ҳиссачаҳои зеринро истифода бурда, ҷумлаҳо тартиб диҳед ва нависед.

Магар, оё, хуб, бале, оре, мана, ана, танҳо, не.

14. Ҳиссачаҳоро аз рӯи маъно ва вазифа ба ҳелҳо ҷудо карда шарҳ диҳед.

Мана, -ку, -дия, э, магар, оё, наҳод ки, ҳатто, ҳам, на.... на, бале, оре, хуб, не, на, танҳо, фақат.

15. Ҷумлаҳоро нависед ва тарзи ташкили калимаҳои тақлидиро шарҳ диҳед.

1. Аз тарафи бозори хиёбон даранг – даранг овози доира омадан гирифт. (С.А.)

2. Шалап – шалап садои пой шунида мешуд. (Ҳ.К.)

3. Зарраҳои вай ялт – ялт ҷило меоданд. (Ф.Н.)

4. Дар берун ҳанӯз шитир – шитир борон меборид.

16. Калимаҳои тақлидии зеринро истифода бурда, ҷумлаҳо тартиб диҳед ва хусусиятҳои онҳоро маънидод кунед.

Шар – шар, гулдур – гулдур, ғуввос, шабар – шабар, шилдирос, ширр – ширр, ак – ак, ялт – ялт, милт – милт, лап – лап, чарсос, лаппи, фарри.

Морфология (сарф) як қисми илми забон буда, ҳиссаҳои нутқ, шакли калимаҳо ва маънои грамматикӣ онҳоро меомӯзад.

Услубҳои нутқ

Дар забони адабии тоҷик якҷанд тарзи баён мавҷуд аст, ки онро услубҳои нутқ меноманд. Услубҳои нутқ гуфтугӯӣ ва китобӣ буда, дар навбати худ услуби китобӣ ба чор навъ: илмӣ, публицистӣ, бадеӣ ва расмӣ коргузори ҷудо мешавад. Ҳар як навъи услуби китобӣ махсусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ доранд, ки аз ҳам фарқ мекунанд.

1. Порчаро хонед ва ғӯед, ки он ба кадом услуб мансуб аст.

Эргаш акаам ба ман гуфт:

– Ту ба падару модарат савғой намебарӣ?

– Аз ёбони регзор чӣ гуна савғой бурда мешавад? –

Ман тааҷҷубкунон аз ӯ пурсидам.

Эргаш боз пурсид:

– Ту занбӯруғ хӯрдаӣ?

– Не, нахӯрдаам, агар хӯрда бошам ҳам, дар ёдам намондааст?

– Бо таъсири борони дирӯза дар регзор чунон бисёр занбӯруғ рӯидааст, ки ҷувол – ҷувол чидан мумкин аст. Ман барои хонаи худҳома як халта чидам. Агар хоҳӣ, барои ту ҳам чида медиҳам.

– Майлаш, – гуфтам ман дар ҷавоби ин таклифи ӯ. Эргаш ҷӯбдасти подабонии худро ба даст гирифт ва ҳар ду аз хонаи пастаки рег гузаштем, дар хонаи сеюм, ҳар гоҳ ӯ ҷои дамидагии регро медид, бо нӯги ҷӯбдасташ он

чоро мекофт ва аз таги пардаи тунуки рег занбӯруғҳо намудор мешуданд. Ман ба чидан сар кардам ва қариб доманамро пур карда будам, ки Эргаш ба ман гуфт:

– Доманатро кушо, бинам, ки ту чиҳо чидай?

– Ман кушодам, ӯ ба занбӯруғҳо як нигоҳ карда:

– Ба замин рез! – гуфт. Ман рехтам, ӯ занбӯруғҳои рехташударо ба ду қисм чудо кард... Эргаш қисми калон – калони онҳоро, ки хеле кам буданд, ба ман нишон дода:

– Ана инҳо хӯрдашуданӣ ва бомазаанд, – гуфт ва гарданборикҳоро нишон дода, сухани худро давом куноид:

– Инҳо талх ва захрдоранд, инҳоро хӯрдан мумкин нест.

Садриддин Айний

Савол ва супориш

1. **Хома** ба кадом маъно омадааст ва боз чӣ маъноҳо дорад?
2. **Замбӯруғро** медонед ва дар ҷои шумо чӣ ном дорад?
3. Хулосаи матн дар кадом ҷумлаҳо баён шудааст?

2. Матро хонед ва гӯед, ки мазмуни он дар шакли тасвир баён шудааст ва ё муҳокима.

Ман ба ёбон баромадам. Ёбон аз рӯидаричаи мо ва-сеъ ва хушҳавотар буд, боди сабуке мевазид ва ба димоғи кас бӯи хуши нозукеро меовард. Майсаҳои ҷаву гандуми тирамоҳ кишташуда замини сиёхро пӯшонида сабзу хуррам карда буданд. Сабза ва себарғаҳои лаби ҷӯй ва дигар алафҳои худрӯ ба назари кас ҳим – ҳим тофта, чаши одамро мебурданд. Ҳаво на сард буду на гарм ва бағоят форам буд. Деҳқонбачагон дар кашшукҳо ба харҳошон нури бор карда оварда, вайҳоро дар заминҳои кишта шуданӣ мерехтанд.

Ман рост ба лаби рӯд рафтам, ки дарахтҳои канори вай аз пеши ҳавлии мо намуда меистод. Дар ин тараф - дар тарафи ҷануби рӯд касе набуд, фақат бар шохҳои дарахтони бед, ки нав сабзимадон баста буданд, фарош-

турукон ва гунчишкон нишаста хониш мекарданд ва хониши онҳо ҳам монанди ҳавои он ҷо ба кас мефорид.

Дар он тараф – дар тарафи шимоли рӯд, бар болои хомаи пастаки рег ҷӯпонбачагон бо ҳам гӯштингирӣ мекарданд. Ман бар лаби рӯд гӯштингирӣ онҳоро тамошо карда нишастам. Азбаски дар рӯд об буд, аз гузаштан тарсидам.

Садриддин Айнӣ

Савол ва супориш

1. Сифатҳои ҷумлаи дуёму сеюмро ёбед ва аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.
2. Барои аз оби рӯд натарсидан чӣ бояд кард?
3. Нақле нависед ва таассуроти худро аз кори деҳқонӣ баён кунед.
3. Порчаро хонда муайян кунед, ки он ба кадом услуб мансуб аст ва онро аз чӣ фаҳмидед.

Овоз ва маҷмӯи овозҳои ба ҳамдигар алоқаманд, ки маъноӣ луғавӣ дошта, чун воҳидҳои лексикӣ мустақил дар нутқ ва хат истеъмол мешаванд, калима мебошанд. Аммо дар забон ба ғайр аз калимаҳои маънодори мустақил истеъмолшаванда калимаҳои низ ҳастанд, ки шакли лексикӣ дошта, маъноро ифода намеkunанд ва маъноӣ онҳо танҳо дар матн, дар алоқамандӣ бо калимаҳои дигар ошкор мешавад. Масалан, пешояндҳо, пайвандакҳо аз ҳамин қабиланд.

Ба ҳамин сабаб, калимаҳои забон ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Калимаҳои, ки маъноӣ луғавӣ доранд.
2. Калимаҳои, ки маъноӣ луғавӣ надоранд ва танҳо дар алоқамандӣ бо калимаҳои дигар маъноро ифода карда метавонанд, ё ин ки маъноӣ грамматикӣ доранд.

Калимаҳои гурӯҳи дуум аз ҷиҳати вазифа ба суффикс (пасванд) ва префикс (пешванд) наздиканд. Бо ҳамин сабаб онҳоро дар забоншиносӣ калимаҳои ёридиханда меноманд.

Мардон Муҳаммадиев

Мачмӯи ҷумлаҳое, ки аз ҷиҳати маъно ба ҳам алоқаманд буда, тавассути қонуниятҳои грамматикӣ ба ҳам робита доранд, матн ном дорад. Матнҳо аз ҷиҳати ҳаҷм, фарогирии мавзӯ ва сохт гуногун мешаванд.

Баъзе матнҳо дорои мазмуни тасвирӣ, қисми дигарашон нақлӣ ва гурӯҳи сеюм муҳокимамианд. Матнҳое ҳам ҳастанд, ки дар онҳо ин ҳарсера дидан мумкин аст.

Дар як гурӯҳи матнҳо ҷумлаҳо бо роҳи муттасил пайваستшавӣ алоқаманд шудаанд. Дар ин сурат калимаҳои мустақили ҷумлаи аввал дар ҷумлаҳои минбаъда бо ҷонишин ва муродифҳои онҳо иваз карда мешаванд. Масалан: Айнӣ аз ҳучраи танг ба кӯчаи торик баромад. Кӯчаҳо хилват буданд. Бо вучуди ин вай рӯй панаҳ мекард – бо эҳтиёт роҳ мерафт, ки мабодо ба нохалафе вохӯрад..... (Ҷ.Кӯҳзод)

Дар матнҳои дигар ҷумлаҳои дохили он мустақиланд, вале онҳо бо ҳамдигар мувофиқати мавзӯӣ доранд. Масалан: Зали калони ороштаи Институти педагогӣ. Мулоқоти зиёиёни шаҳр бо Айнӣ. Муаллимон, талаба ва толибаҳо, коркунон.... ҷамъ омаданд. Зал ҳамаро намегунҷонад, як қисми омадагон дар пойгаҳи зал, дар таги дарҳо, дар роҳравҳо рост меистоданд. (С.Улуғзода)

Ғайр аз ин, барои ба ҳамдигар алоқаманд гардидани ҷумлаҳои дохили матн пайвандакҳо, ҳиссачаҳо, калима ва ибораҳои туфайлӣ ва воситаҳои дигар ёрӣ мерасонанд.

Сохта тавонистани матнҳои гуногун ба дониستاني забон вобаста аст.

4. Матнро хонед, онро ба сархатҳо ҷудо карда, сабабашро шарҳ диҳед.

Бачагон пода ва рамаҳои худро ба тарафи деҳа ронданд, молҳо, гӯё ки онҳоро гург пеш карда бошад, бо як ҳароси ваҳшиёна ба тарафи деҳа медавиданд. Ман ҳам як каллапӯш занбӯруғро ба сари синаам маҳкам часпонда, роҳи хонаро пеш гирифтам. Замини киштзор

монанди регзор гежонак набуд ва шамол ҳам аз дунбол - аз тарафи пушт мевазид. Бинобар ин ба тарафи хона рафтан он қадар душворӣ намекард. Лекин дар замин ва ҳаво аз он таровате, ки ман дар вақти ба сайругашт баромаданам дида будам, асар намонда буд, майса ва сабзаҳо дар зери гарду ғубори рег монда пажмурда шуда буданд. Ман ба хона расидам, падарам ҳанӯз ба кофтани сӯроҳҳои чархи осӣ машғул буд. Ё чунон машғул буд, ки ҳатто аз ман чиҳоро тамошо кардӣ, то кучоҳи рафти гуфта напурсид. Ман баъд аз қадаре ба кори падарам нигоҳ карда истодан ба пеши модарам рафтам ва занбӯруғҳоро ба ӯ дода хоҳиш кардам, ки зудтар пухта диҳад, чунки бисёр гурусна монда будам.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Дар порча дар бораи кадом ҳодисаи табиат сухан меравад ва онро аз кадом ҷумла фаҳмидед?
2. Мазмуни матн муҳокимавист ва ё тасвирӣ?
3. **Пажмурда шуда буд** аз чиҳати сохт чӣ гуна феъл аст?
5. Матнро хонда, ҷои аломатҳои китобатро аниқ созед ва ба ду сархат ҷудо карда нависед.

Айём сипарӣ мегардид хомҳо пухтаву сабзҳо хушк мегардиданд усто низ рӯз ба рӯзу моҳ ба моҳ пешаашро такмил меод асбобҳои нав ба нав сохта ба дарди рӯзгори мардум дармон мебахшид. Ва бо ин амалаш беш аз пеш ба дили ҳочатмандон роҳ ёфта, азизу гиромии мардум мегардид, усто Ҷӯрабой бо мурури вақт аз байни мардум мухлисон шогирдон ва пайравони хешро пайдо карда ба чанде аз ҷавонон нозукиҳои касбаш аз ҷумла усули тайёр кардани лаҳча наългарӣ қадокгарӣ тарзи обутоб додани филузотро омӯхт ва бо чунин химмати баландаш ҳамчун устои воломақом ва марди соҳибэҳтиром дар хоширо шогирдон нақш баст.

Собир Зикирзода

Савол ва супориш

1. Чумлаи аввалро чӣ тавр мефаҳмед?
 2. **Олими беамал – занбӯри беасал** ба мазмуни матн чӣ робита дорад?
 3. **Пешаашро такмил меод**, яъне чӣ? Касбҳое, ки дар матн номбар шудаанд, чӣ аҳамият доранд?
6. Ба расм диққат дода ном гузored ва мазмуни онро хуб мулоҳиза кунед. Иншое нависед, ки мазмуни расмро пурра фаро бигирад.

Синтаксис (наҳв) ва аломатҳои китобат

Калимаҳо аз рӯи қоидаи муайян ба ҳамдигар алоқаманд шуда, ибора ва ҷумларо ташкил медиҳанд.

Синтаксис (наҳв) яке аз қисмҳои грамматика буда, сохтани ибора ва ҷумлаҳоро меомӯзад.

Морфология (сарф) ва синтаксис бо ҳам алоқаи мустақкам ва канданашаванда дошта, дар якҷоягӣ грамматикаро ташкил медиҳанд.

Дар нутқи хаттӣ барои дуруст баён кардани фикр аломатҳои гуногуни китобат истифода мешаванд. Маҷмӯи қоидаҳо дар бораи истифодаи аломатҳои китобат пунктуатсия ном дорад.

ИБОРА ВА ЧУМЛА

5. Маълумот дар бораи ибора

1. Аз ибораҳои зер калимаҳои асосӣ ва тобеъро муайян кунед. Бо кадом ҳиссаи нутқ ифода шудани онҳоро шарҳ диҳед.

1) кишти тирамоҳӣ, дарахти тут, ҳалвои собунӣ; 2) хеле калон, сурхи баланд, талхи шифобахш; 3) китоб хондан, барвақт хестан, тозон рафтан.

2. Калима ва ибораҳоро муқоиса кунед ва ҷӯед, ки дар кадоме аз онҳо номи предмет ва амал аниқтар баён шудааст.

қалам	қалами сурх, қалами сурхи бародарам
навиштан	тез навиштан, боэҳтиётна навиштан, бо шавқу завқ навиштан

Ду ва зиёда калимаҳои мустақил, ки яке ба дигаре тобеъ шуда, нисбат ба калима маъноӣ мураккабтарро ифода мекунанд, ибора ном дорад. Ибора аз калимаи асосӣ ва тобеъ ташкил меёбад: мурғи хонагӣ, ниҳол шинондан. Ибора дар баробари предмет ягон хусусияти онро номбар мекунанд, вале муайянтару равшантар. Муқоиса кунед: ҳаво- ҳавои соф; синф- синфи ҳаштум; *шинондан-ниҳол шинондан*.

3. Ибораҳои тартиб диҳед ва нависед, ки калимаҳои зерин асосӣ бошанд.

Гул, хона, дӯст, шунидан, омадан, рафтан, ҷавон.

4. Порчаро хонед ва маънидод кунед. Сипас ибораҳои ишорашуда-ро нависед ва калимаҳои асосиашонро шарҳ диҳед.

Дусаду панҷох таноб (ҳар таноб ба чоряк гектар) тоқзори дар пушти завод пахншударафтаро **алафи ғафсе** пахш карда буд. Тоқҳо мисли беморон дар зери кӯрпаи сиёҳ, гиёҳи хушки порсола **ёзида меҳобиданд**. Тирамоҳи

порсол онҳоро дар хок гӯр накарда, **ба сармои зимистон** вогузошта буданд. Падарам, ҳар гоҳе ки он тоқзори харобро медид, бо таассуф сар чунбонида «бай-бай» гуфта мемонд: вай деҳқон буд ва **дидани тоқзори** нобуд шудаистода ё, эҳтимол, аллакай нобудшуда, барояш гарон меомад. Вай ҳам шуда, ягон тоқро охиста аз байни алафҳо мебардошт ва нӯги шохашро шикаста нигоҳ мекард, ки хунук задаст ё не. Агар бинад, ки хунук назадааст, шод мешуд.

– Алаф мадад кардааст,- мегуфт вай. – Алаф тоқро печонда гирифта, аз хунукӣ нигоҳ доштааст.

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Чаро тоқро тирамоҳ гӯр мекунанд?
2. Барои чӣ падар афсӯс меҳӯрд?
3. Тоқҳо ҳам нигоҳубин мецоҳанд, чаро?

5. Мувофиқи нақшаи поён ибораҳо тартиб диҳед ва нависед.

исм + исм

сифат + исм

исм + сифат

шумора + исм

исм + шумора

ҷонишин + сифат

исм + ҷонишин

зарф + феъл

шумора + исм

феъли ҳол + феъл

6. Фарқи ибора аз калима, таркиб ва ҷумла

1. Аз калимаҳои ҳар ду сутун ибораҳо созед. Ҳангоми иборасозӣ калимаҳои тобеъро дуруст интихоб намоед.

давлат

ба Ватан

садоқат

сафолин

коса

нав

китоб

соҳибистиқлол

2. Хонед ва фарқи калимаро аз ибора шарҳ диҳед.

дарахт
китоб
рафтан
тирамоҳ

дарахти мевадор
китоби дарсӣ
тез рафтан
тирамоҳи заррин

3. Нақшаро бодикҷат аз назар гузаронед. Гӯед, ки ибора аз таркиб чӣ фарқ дорад.

таркиб	ибора
аз хона ба мактаб кор кардан даъват шудан доду фарёд	хонаи дуошёна мактаби мо аз пагоҳӣ кор кардан ба чашн даъват шудан доду фарёди бачагон

4. Нақшаро бодикҷат хонед ва фарқи ибораро аз ҷумла шарҳ диҳед.

фарқ	ибора	ҷумла
сохти мах- сус доштан	мавҷуд будани калимаи асосӣ ва тобеъ: кишти тирамоҳӣ нағз хондан	мавҷуд будани асосҳои грамматикӣ: Зайнаб ба боғчаи ба- чагон рафт. (Р.Ҷ.)
аҳамият	предмету амалро равшантар баён мекунад: китоб - китоби дарсӣ навиштан - мак- туб навиштан	Ахборро баён меку- над: Восеъ аспӣ худро дӯст медошт. (С.У.) Дар кучо истиқомат кардани ҳастӣ? (С.У.)
таъинот	барои алоқаи ка- лима	воситаи муомилаю муносибат
оҳанг (дар нутқи шифоҳӣ)	дории оҳанги махсуси талаффуз нест	оҳанги махсус ва анҷоми кореро ифода мекунад

аломати китобат дар хат(навишт)	дар навишт аломати китобат талаб намекунад	барои баёни фикр ва ҷудо кардани нутқ аломати китобат истифода мешавад
---------------------------------	--	--

5. Хонед ва аниқ созед, ки кадоме аз ифодаҳо ибора ва кадомӣ фразеологизманд. Сипас ибораҳоро дар сутуни аввал ва фразеологизмҳо (таъбирҳо)-ро дар сутуни дуюм нависед.

Даст ба бинӣ омадан, сандуқи оҳанин, дасту по гум кардан, ҳаракати оромона, девори намкаш, кабутари дубома, меваи хӯрданӣ, калонтарин шаҳр, об карда хӯрдан, муҳаббат ба Ватан, баланд паридан, офтоби лаби бом, давида омадан.

7. Алокаи калимаҳо дар ибора

1. Ба ибораҳо диққат дода, калимаи асосӣ ва тобеъро аниқ созед. Гуед, ки калимаҳои тобеъ ба кадом ҳиссаи нутқ мансубанд.

Лолаи сурх, дашти васеъ, ҳавои хуш, гул барин зебо, мубориза барои сулҳ, хеле оромона, меҳмони ду рӯз пеш рафтагӣ, аз оҳан сохтан, хонданро дӯст доштан.

2. Ибораҳоро нависед ва муайн кунед, ки калимаҳои ибораҳо чӣ тавр бо ҳам алоқаманд шудаанд.

Дашти беоб, пухтани меваҳо, омадани баҳор, шиша барин шаффоф, бо ҳамсинфон рафтан, оҳиста гуфтан, дирӯз омадан, тозон омадан.

Дар ибора се роҳи алокаи калимаҳо мавҷуд аст: изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ.

Дар **алокаи изофӣ** калимаҳои тобеи таркиби ибора ба воситаи бандаки изофӣ (и) алоқаманд мешаванд: **талабаи хушзеҳн, хондани китоб**.

Дар **алокаи вобастагӣ** калимаҳои тобеъ ба худ пешоянд ва ё пасоянд мегиранд. Дар ин навъи алоқа одатан

калимаи асосӣ баъди тобеъшаванда меояд: **оҳу барин чолок, бо қалам навиштан.**

Дар **алоқаи ҳамроҳӣ** робитаи байни калимаҳои таркиби ибора танҳо аз рӯйи маъно ва бо ёрии тартиби калима сурат мегирад. Дар ин навъи алоқа пешоянду пасоянд истифода намешаванд: **охиста рафтан, баландтарин кулла.**

3. Ибораҳоро хонда, роҳҳои алоқаи онҳоро номбар кунед. Кадом ҳиссаҳои нутқ ба сифати калимаи тобеъ омадаанд?

Калонтарин шаҳр, ҳафт коргар, чой нӯшидан, ларзида хестан, нақлҳо оид ба Рӯдакӣ, даҳони пиёла барин калон, коре бузург, порчае аз шиша, шоир Рӯдакӣ, калимаи дуруст, мактубро хондан.

4. Матнро хонед ва моҳияти онро гӯед. Ибораҳои ишорашударо навишта, ба кадом навъ тааллуқ доштанишонро шарҳ диҳед.

Ин **танбеҳи падарам** барои ман як танбеҳи **бисёр ғоидаманд** шуд, ки дар ҳаётам таъсири калон кард ва маро ба диққаткорӣ тарбия намуд, фаромӯш накардани гапҳо, ҳодисаҳо, чизҳо ва одамҳоро ба ман ёд дод. Ман шеърҳоро ҳарчанд махсусан ёд кунам ҳам, зуд аз ёд мебарорам, ҳатто **шеърҳои ҳудамро** ҳам дар **рӯзи дуҷуми** гуфта шудани онҳо фаромӯш мекунам. Аммо гапҳо, ҳодисаҳо, хотираҳоеро, ки ба ман каму беш таъсир карда бошанд, аз ёд набаровардам. Ҳарчанд дар 10-12 соли охири **қувваи ҳофизаам** хеле суст шуда, гапҳо ва чизҳоро зуд фаромӯш мекардагӣ шуда бошам ҳам, аммо **хотираҳои пештара** қариб ҳамагӣ дар ёдам нақш баста мондаанд. Ин натиҷаи ҳамон танбеҳи падар аст, ки ман дар паси вай ба идмони (тренировкаи) хотира ва ҳофиза машғулӣ намудам.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Оё дар зиндагӣ танбеҳи касе бароятон таъсир кардааст?

2. Барои идмони хотира чӣ бояд кард? Идмон-ро бо кадом калима ифода кардан мумкин аст?

4. Нутқи мураттаб. Матнро хонед ва гӯед, ки чӣ таассуроте гирифтед. Онро чӣ ном муносиб аст. Чамъомадеро, ки барои рӯзҳои таҷлили ҷашни мардумӣ доир гаштаанд, ба ёд оварда дар иншое (нақле) тасвир кунед.

Расми суғдиён буд, ки ҳар сол рӯзи якуми моҳи Навсард, ки сари соли суғдӣ – Наврӯз буд ва оғози тобистон ҳисоб меёфт, нахустпахлавони Суғд муқаррар мегардид, бо ин тариқ ки он рӯз барои паҳлавон суфраи таому шароб густурда мешуд, ҳар кӣ аз он таом ва шароб хӯраду нӯшад, бо ҳамин худро рақибии паҳлавон эълон карда, ӯро ба майдони мубориза меҳонд. Агар дар майдон бар вай ғолиб ояд, ҳудаш паҳлавони якуми Суғд мешуд. Мағлуб ба дасти ғолиб кушта мегардид.

Боре Виркан аз бозори Самарқанд ба Ревдод баргашта, уштурони аз бори ангишт холишударо дар дашт раҳо карду ба хонашон омада, падарашро дар боғчаашон машғули тоқбурии ёфт. Дуяшон дар лаби ҷӯи барои дамгирӣ нишастанд.

Виркан гуфт:

– Падар, Наврӯз наздик аст.

– Наздик, – тасдиқ кард пирамард ва пурсид: -Чаро ту ёди Наврӯз кардӣ?

– Ман бо Ёдхишетақ набард кардан мехоҳам.

Ёдхишетақ номи паҳлавони Суғд буд. Ревахшиён хайрон шуд, бодикқат ба писараш нигаристу гуфт:

– Туро чӣ шуд? Магар дар кони ангишт бо Шимну дучор шудӣ ва ӯ туро гумроҳ кард?

– Не, падар, Шимнуро ман надидам. Даме ки ин ҳаёл дар ман пайдо шуд, дилам бо худоёни бузургамон Зарвон, Бағ, Митра буд, ин ҳаёло ба дили ман онҳо андохтаанд.

– Охир ба Ёдхишетақ агар даст наёбӣ, кушта хоҳӣ шуд! Чӣ, магар аз ҷонат сер шудӣ?

– Хоҳу маҳоҳ рӯзе чон маро тарк мекунад, пас чӣ фарқ дорад, ки андак пештар ё андак дертар. Аммо агар худоён маро мададгор шаванду бар паҳлавони Суғд даст ёбам, ҳароина сарфарозӣ ёфтаам...

– Ба занат гуфти?

– Ҳанӯз не. Вай, албатта, розӣ намешавад, мешӯрад. Келинат даст задани маро ба ҳеҷ як коре, ки андак хатаре дар вай бошад, намехоҳад.

– Зеро ҳар хатаре, ки ба сари ту ояд, ба сари вай ва фарзанди ояндаи шумоён ҳам омадааст.

– Агар ту маро манъ накуни, ман ба Наниманча меғӯям, ки падарам ин корро раво донист ва иҷозатам дод.

Реваҳшиён ба сукут рафт ва сипас гуфт:

– Ман туро аз оқибати ин кор огоҳ кардам. Ту кӯдак нестӣ, марди рашид ва ҳушмандӣ, худат хуб бияндеш. Аммо агар ба набарди Ёдхишетақ ҷазм кунӣ, аввал ба вағн бирав, назр бикун, аз мағупат дуо бигир.

Худи Реваҳшиён бе ин ки аввал ба парастиишгоҳ бираваду аз пешвоёни мазҳаб дуо бигирад, ба ҳеҷ кори муҳим ибтидо намекард, марди солеҳ ва тақводоре буд. Дар ризояти ӯ ба набарди писараш бо паҳлавони Суғд низ сухани Виркан, ки гуфт ин ҳаёло худоён ба дили вай андохтаанд, бетаъсир набуд.

Сотим Улугзода

Лугат

Шимну - дев, аҳриман, иблис

вағн - парастиишгоҳ, оташкада

Мағупат - муғи калон, нигоҳдорандаи оташи муқаддас

Маъноии ибораҳо ба таркиби онҳо вобаста мебошад. Баъзе аз ибораҳо аз рӯи маъно предмет, аломат ва амали онро ифода мекунанд. Масалан, **китоби бадеӣ**, **дӯсти бовафо**, **ҳикояи шавқовар** сохтори ягона доранд ва маъноии грамматикашон умумианд: предмет ва аломати онро нишон медиҳанд.

Ибораҳои рафтани Фаррух, сохтани хона, дубора хондан ва ғайра ҳам сохтори якхела доранд ва ҳам маънои грамматикиашон ба амалҳо ва предмет ишора меку­нанд.

5. Ибораҳои зеринро хонед ва калимаҳои асосиашро муайян сохта, маънои луғавӣ ва грамматикии онҳоро шарҳ диҳед.

Талабаи аълоҷӣ, калонтарин кӯча, синфи ҳаштум, дидани падар, шабона омадан, шуморо дидан, (меҳмо­ни) аз шахр омада, сӯҳбаткунон рафтан.

8. Хелҳои асосии ибора

1. Мувофиқи тартиби зерин ибораҳо созед ва нависед.

исм + исм
исм + сифат
исм + шумора

исм + ҷонишин
зарф + феъл
феъли ҳол + феъл

2. Матро бодикқат хонед ва ғӯед, ки дар чӣ хусус ғап меравад.
Ибораҳои матро аниқ созед ва нависед.

– Мирзочон, – ба ғап ҳамроҳ шуд Боқӣ Раҳимзода, ки оҳиста мавҷ задани кӯлро тамошо дошт, – Искандари Зулқарнайн то ба ҳамин ҷо ҳам омадааст, ки кӯлро ба номи мубораки ӯ гузоштаанд?

– Не, Боқичон, – гуфтанд устод, – ин ҷо саҳв ҳаст. Шак­лан қаробат доштани ду калима ба чунин як саҳв сабаб шудааст. Суми аспи Искандар ба ин мавзеъ нарасида­аст. Номи аслиаш бояд Искандакӯл бошад. Шундаам, ки калимаи суғдии «исканда» маънии баландро ифода мекунад, яъне Баландкӯл аст. Искандаву Искандари на­здикшакл ин гуна як номро ба вучуд овардаанд.

– Гапат ҷон дорад, Мирзочон.

– Маънидоди устод маънии солиме дорад, – гуфт Ёр­муроди Ғиёс, – ман ҳам аз баъзе касони забондон пур­сидам, ҳамин хел мегӯянд.

Убайди Раҷаб

Савол ва супориш

1. Шумо ҳам аз ягон кас шарҳи калимаеро шунидаед?
2. Дониستاني таърихи пайдоиши калима чӣ аҳамият дорад?
3. Агар доир ба таърихи калимае маълумот дошта бошед, дар миён гузоред.

Дар ибора кадом ҳиссаи нутқ асосӣ бошад, ибора ҳамон номро мегирад. Масалан, агар калимаи асосии ибора исм бошад, онро ибораи исмӣ, сифат бошад, ибораи сифатӣ, феъл бошад, ибораи феълӣ меноманд: **одами доно** ибораи исмист, **зеро** калимаи асосии он исм (одам) буда, **калимаи тобеъ (доно)** сифат мебошад.

Ҳамин тавр, ибораҳо аз рӯи маъно ва вобаста ба кадом ҳиссаи нутқ тааллуқ доштани калимаҳои асосӣ исмӣ, феълӣ, зарфӣ...мешаванд: **ранги сабз, бинои аз ҳама баланд, одами дирӯз омадагӣ, аз шаҳр омадан, ба китобхона рафтан, гириякунон омадан, андаке сусттар** ва ғайра.

3. Ибораҳоро нависед ва аз рӯи маъно аниқ созед, ки кадом ҳиссаи калима асосӣ ҳисоб мешавад.

Хонаи калон, муҳаббат ба Ватан, ин масъала; хеле баланд, шер барин нотарс, аз санг вазнин; нағз хондан, ба Хучанд рафтан, китоб хондан, аз дарё гузаштан, имрӯз омадагӣ, ба девор тақиякунон; дар корхона кор кардан, дар дафтар навиштан.

4. Ба нақша бодикҷат нигаред ва сутуни холиро бо ибораҳои сохта-атон пур кунед. Вобаста ба калимаи асосӣ навъи ибораро низ муайян созед.

сохтори ибора	мисолҳо	навъи ибора
Исм + исм Исм + сифат Исм шумора Исм + ҷонишин Исм + зарф Феъл(масдар)+ исм Феъл + ҷонишин		

Феъл + зарф		
Феъл + феъли ҳол		

5. Матнро хонед ва гӯед, ки аз он кадом хислатҳои Айниро барои худ кашф кардед. Ибораҳои ишорашударо нависед ва аз рӯи маъно шарҳ диҳед.

Дар соатҳои дамгирӣ дар вагон Айнӣ бо мо **сӯхбатҳои шавқовар** мекунад. Ҳофизаи устод хазинаи пурганҷест. **Тамошои Бухоро** ва ҷойҳои гуногун, ки як қисми умри бачагӣ ва ҷавонии Айнӣ дар он ҷойҳо гузаштааст, воқеаҳо ва саргузаштҳои аҷоибро дар хотири вай зинда мегардонанд: вай **китоби хотироташро** варақ зада, завқовартарин ё ибратбахштарини он воқеа ва саргузаштҳоро ба ҳикоя кардан медарояд. Монанди қиссаи «Ҳазору як шаб» саргузаштҳои Айнӣ ҳам печ дар печ аст, ки аз ҳар ҳикоя ҳикояҳои дигар сар мезананд. Ҳикояҳо ҳама бо тафсил: бо тасвири макон, шароит, қиёфаи одамон, тарзи гуфтор ва рафтори онҳо нақл карда мешаванд. Баъдҳо мо он ҳикояҳоро дар «Ёддоштҳо»-и устод хонда, мусоҳибаҳои дар тобистони соли 1949 дар вагон кардаамонро ба хотир меовардем...

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. **Завқовартарин хотирот**-ро боз чӣ тавр гуфтан мумкин аст?
2. Оё дар сӯхбати фозиле ё адибе ширкат доштаед? Чӣ натиҷа бардоштед? Мухтасар нависед.
6. Дар ҷойҳои лозима аломатҳои китобатро гузошта, матнро нависед. Ибораҳои ду ҷумлаи аввалро муайян сохта маънидод кунед.

Баъди шунидани суҳанони усто пардаи роз кушода шуд. Донистам ки ӯ ба Қаратоғ кӯчиданист. Нигоҳи Абдусит басо маҳзунона буд. Маълум ки вай рафтан намехост. Охир ҳудӣ ӯ гуфта буд ки барои бозӣ, ба хусус аспу харсаворӣ, лику қарибозӣ зув-зув тутпӯхт рустаконбозӣ ва амсоли инҳо дар деҳа майдон фарохтар

аст. Ҳамсолонаш дар Қаратоғ аксар косиббача буда ба бозӣ вақти камтар доранд. На дар ҳамаи хонаҳои он ҷо аспу хар ҳаст.

Аз шунидани каломи усто пеш аз ҳама ман ғамгин шудам. Охир ҷӯраи ҳунарманд хушфеълу боодобро аз даст додан осон набуд. Аммо чӣ илоҷ ҳаёт қоидаи худ бозии худ қонуну тақозои худро дорад. Аз ҳамаи инҳо зодгоҳ азизтар аст.

Собир Зикирзода

Савол ва супориш

1. Пардаи роз кушода шуд-ро шарҳ дода гӯед, ки онро дар забон чӣ меғӯянд.
2. Кадом бозиҳои миллии дар маҳалли шумо мавҷуд аст ва ё зинда шуда?
3. **Ҳаёт қоидаи худ, бозии худро дорад**, яъне чӣ?
4. Чаро зодгоҳ азиз аст? Магар кофист, ки одам фақат маҳалли таваллудро дӯст дорад.

САВОЛҲО БАРОИ ТАКРОР ВА ҶАМЪБАСТ

1. Ибора чист?
2. Ибора аз калима ва таркиб чӣ фарқ дорад?
3. Тафовути ибора аз ҷумла дар чист?
4. Кадом ҳиссаҳои нутқ ҳиссаҳои дигарро ба худ тобеъ меку-
нанд?
5. Кадом навъи ибораҳоро медонед?
6. Аз рӯи чӣ ибора ба навъҳо ҷудо мешавад?
7. Дар ибора кадом навъи алоқа вучуд дорад?

Таҳлили синтаксисии ибора Тартиби таҳлил

1. Ибораҳои ҷумларо номбар кунед.
2. Калимаи асосӣ ва тобеъро нишон диҳед.
3. Навъи алоқаи синтаксисиро муайян созед.
4. Воситаи алоқаи ибораро нишон диҳед.

Намунаи таҳлил:

Насими баҳор зулфҳои Гуландомро парешон мекард.

Насими баҳор (изофӣ)

Зулфҳои Гуландом (изофӣ)

Алокаи байни калимаҳои ибора бо бандаки изофии «и» сурат гирифтааст.

Чумла

1. Матнро хонед ва ҳар кадом чумларо аз рӯи навъ муайян кунед.
Дар охири чумлаҳо кадом аломатҳо гузошта шудаанд? Чаро?

Касе саволomez ба Ҳофиз ҳамфикр шуд:

-Чаро инҳо аз моли дунё сер намешуда бошанд?

-Ҳофиз ҷавоб дод:

-Шайх Саъдӣ гуфтааст:

...Чашми танги дунёдорро

Ё қаноат пур кунад, ё хоки гӯр!

Шӯҳрати Ҳофиз рӯз ба рӯз меафзуд. Дар ҳама ҷо мардум ғазалҳои Ҳофизро хонда, ҳар мисраи онро мисли ҷавоҳири тобнок дармеёфтанд... Кӯшиши пайдарпай ва омӯхтани ҳамешагӣ ўро ба ин дараҷа расонида буд...

Аълоҳон Афсаҳзод

Чумла воҳиди асосии синтаксис (наҳв) мебошад. Чумла аз ибора бо он фарқ мекунад, ки дорои асоси грамматикӣ – сараъзоҳои чумла ва ё яке аз онҳо мебошад. Мо фикрамонро ба воситаи чумлаҳо баён мекунем. Нутқи мо аз чумлаҳо иборат аст: **Мо ба боғи мактаб даромадем. Он хеле хушманзара буд. Бӯи атрулҳои рангоранги атрофи сарҳавзи боғ ба кас ҳаловат мебахшид. Мо хеле тамошо кардем. Баъди ин ҳаваси мо ба гулпарварӣ боз ҳам зиёд шуд.**

Гурӯҳи калимаҳои ба якдигар алоқаманд ва ё калимаи ҷудогонае, ки фикри тамошударо ифода мекунад, чумла номида мешавад.

Дар гуфтугӯ тамошудани ҳар як чумларо оҳанги талаффуз муқаррар месозад. Чумлаҳоро дар навишт аз якдигар аломатҳои китобат ҷудо мекунам.

Калимаи алоҳида асосан дар муколама ва дар матн чун ҷумлаи мустақил истифода мешавад: Даруни қаср. Майдони на чандон калон, вале чун кафи даст ҳамвор. Дар атроф – иморатҳои бузурги айвонхошон пур аз нақшу нигор. (С.У.)

2. Матнро хонед ва ба оҳанги хониши ҷумлаҳо диққат кунед.

Дар пеши дар ғалоғула хест. Абӯалӣ ба сару рӯи чангу хокистаролуд ва чашмони пур аз оташи ҳаяҷон посбононро ба ҳар тараф тела дода, даромада омад. Аз паси ӯ посбонон давида омаданд. Маҳмуд бо ишораи дасташ онҳоро нигоҳ дошт. Абӯалӣ бо шитоб таъзим карда, нафасашро базӯр рост гирифта гуфт:

Амир, ганҷинаи ҳикмат сӯхта истодааст. Ба сарбозҳоятон фармояд, сӯхторро хомӯш кунанд!

– Ту кистӣ? – пурсид Маҳмуд.

– Табиб Абӯалӣ ибни Сино... Амир, ҳар дақиқа ғанимат аст! Бузургтарин китобхонаи олам нобуд мешавад!

Маҳмуд бо назари савол ба вазири худ нигоҳ кард.

– Ту ҳамон табибӣ, ки подшоҳи Бухороро табобат кардӣ?

– Бале. Илтиҷо мекунам, таъхир накунад, амир!

– Мо таърифи туро бисёр шунидаем, – гуфт вазир бо нармаии маккорона – аммо гумон накарда будам, ки ту ин қадар ҷавон ҳастӣ.

Сотим Улуғзода

Асоси грамматикӣ ҷумларо мубтадо ва хабар ташкил медиҳанд. Тобиш ва маъноҳои гуногун гирифтани ҷумла ба он вобаста аст, ки хабари он бо кадом калима, сифа, дар кадом шаклҳои замон ва намуди феъл, шахс шумора ифода ёфтааст. Масалан, ҷумлаи *Солех рубоберо навохта истодааст* ахбореро дар бар мегирад, ки амал дар ҳақиқат дар замони ҳозира ба вуқӯъ меояд. Дар

чумлаи *Солех рубобаширо менавохт* ахбор амалеро дар бар мегирад, ки дар замони гузашта ба вуқӯъ пайваستا-аст. Ё ин ки агар чумлаи *Солех рубобаширо навохтагист* – эҳтимолро ифода кунад, чумлаи *Солех рубобаширо навохтанӣ* – хоҳишро ва ғайра.

3. Ба чумлаҳо феълҳои мувофиқ илова карда нависед ва вазифаи грамматикӣ онҳоро шарҳ диҳед.

1. Баҳром ба хона ... ва ба рӯи дивани кӯҳна
2. Шумо боз аз кадом орзуҳо
3. Соҳибхона хомӯш то дари ҳавлӣ онҳоро ...
4. Дар шӯъбаи дастнависҳо ... ?
5. Мӯҳсин либосҳояшро ... ба хонаи берун

4. Феълҳои дар қавс бударо истифода бурда, матнро хонед, тоби-ши маъноии хабарҳоро вобаста ба мазмуни матн шарҳ диҳед.

Рӯзе Абӯалӣ барои коре ба дӯконе (рафтан). Дид, ки кӯдаки хурдсола ба назди соҳиби дӯкон (омадану гуфтан):

– Устодам маро ба назди ту (фиристондан), ки барояш оташ (бибурдан). Бача дар даст барои бурдани оташ чизе (надоштан). Дӯкандор (хайрон шудан) ва (пурсидан):

– Оташро чӣ тавр мебарӣ, ки зарфе (надоштан)?

Бача ба кафи худ хокистар (рехтан), ба болои он лахчаҳои оташро (гузоштан) ва (равон шудан). Дӯкандор гуфт:

– Эй фарзанд, ту хеле (зирак будан). Агар роҳи до-нишро (пеш гирифтан), донишманди баландовоза мешавӣ.

Бача (гуфтан):

– Монанди ман дар ин шаҳр бачаҳо (зиёд будан), ам-мо шароити (тахсил надоштан).

Абӯалӣ аз заковати бача (тааҷҷуб кардан) ва (орзу-манд шудан), ки шояд рӯзе (расидан), ки ҳамаи бачагон аз роҳи дониш (баҳраманд шудан).

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Ҳадафи асосии матн дар чист?
2. Дар ибораи **кӯдаки хурдсол** кадом калима асосист?
3. **Шароити таҳсил** гуфта чиро мефаҳмед?

9. Хелҳои ҷумлаи сода

Гӯянда вобаста ба мақсади худ метавонад бо оҳангҳои гуногун фикрашро баён созад. Аз ин рӯ, ҷумлаҳо аз ҷиҳати ифодаи маънову мақсад ҳикоягӣ (хабарӣ), саволӣ ва амрӣ мешаванд. Ғайр аз ин, ҷумлаҳо метавонанд хитобӣ шаванд, агар эҳсосотеро ифода кунанд. Воситаи асосии ифодаи мақсад ва хитоб оҳанги талаффуз мебошад.

Ҷумлаи ҳикоягӣ

1. Порчаро хонед ва ба оҳанги он диққат диҳед. Гӯед, ки оҳанги хо-ниши ҷумлаҳои ҳикоягӣ чӣ гуна аст?

Айни фикр карда истода мегӯяд:

– Асарро аввал як бор аз сар то охир навишта баромадан беҳтар аст. Ҳар тавре ки барояд, майлаш. Ана баъд кори асосӣ сар мешавад: «арра» мекунад, «метарошед», «сӯхон» мезанед. Ман асарҳоямро камаш ду бор навишта мебароям: як бор аз сар то по менависам, баъд аз он покнавис мекунам. Дар вақти покнавис кардан тасҳеҳот ва тағйироти даркориро медарорам. Дар аснои ин кор саросема нашудан, пухта фикр кардан лозим аст.

Сотим Улуғзода

Савол ва супориш

1. Ба андешаи устод розиед ё на? Чаро?
2. Шумо дар навишт ин таъкидро риоя мекунад?
3. Покнавис чӣ аҳамият дорад?

Дар ҷумлаи ҳикоягӣ фикр ба таври хабар ё ҳикоя баён мешавад. Гӯянда ба воситаи ҷумлаҳои ҳикоягӣ ҳодисаю воқеаҳоро нақл, фикрро тасдиқ ё инкор меку-

над. Оҳанги гуфтор дар аввали ҷумлаҳои хабарӣ баланд буда, дар охир паст мегардад. Оҳанги баланд ба калимае меафтад, ки задаи мантиқӣ қабул кардааст. Дар охири ҷумлаи ҳикоягӣ нуқта гузошта мешавад.

2. Матнро хонед ҷумлаҳои ҳикоягиро аниқ созед ва нависед.

Офтоби пагоҳӣ ба сари сафедорҳои баланд шилшилаҳои заррин овехт. Нурҳои офтоб ба гирду атроф барқвор паҳн мешуданд ва ҳамаро ҷоннок ва серҳаракат мекарданд.

Нокҳои қоматбаланди сархам гӯё аз чизе шарм дошта бошанд, сурх шуданд. Тумани ширтоби тунук ба анҷом ёфтани умри кӯтоҳи худ боварӣ ҳосил карда, домони худро аз канор ба миёнҳои дарё кашид, вале нурҳои шамшервор тези офтоб зуд ба сари ӯ рафта расиданд ва пас аз лаҳзае аз туман осоре боқӣ намонд.

Насими тоза бархост ва буттаву дарахтон аз кокулҳои худ марворидҳои шаффофи шабнамиро афшонда-афшонда, бо ҳамдигар пичирросзанон сӯҳбат сар карданд, гӯё хобҳои имшабаашонро ба якдигар ҳикоя мекарданд.

Пӯлод Толис

3. Порчаро такмил диҳед ва аз ҷумлаҳои ҳикоягӣ истифода баред.

Баҳор. Ҳама чоро либоси сабз пӯшонида буд. Борони маҳин меборид...

4. Матнро хонед ва ба оҳанги хониш диққат диҳед. Гӯед, ки дар он бештар кадом ҷумлаҳо истифода шудаанд.

Зали калони оростаи Институти педагогӣ.

Мулоқоти зиёиёни шаҳр бо Айни, муаллимон, талаба ва толибаҳо, коркунони ҳизбӣ ҷамъ омаданд. Зал ҳамаро намеғунҷонад, як қисми омадагон дар пойгоҳи зал, дар таги дарҳо, дар роҳравҳо рост меистоданд. Чашмони духтарон, ҷавонон бо шавқу шодӣ ба нависандаи куҳансол дӯхта шудааст. Домулло дар президи-

ум, пушташро ба стул такя дода, ором менишинад. Нутқҳо, табрикҳои гарму ҷӯшон. Ҷавонону духтарон ба вай гулдастаҳои калон меоваранд - рӯи столи президиум аз гулдастаҳо пур шуд, ба тавре ки дигар ҷои ниҳодан намонд. Бухороиён, хусусан ҷавонон, ҳамшахрии номдори худро дӯст медоранд.

Сотим Улугзода

Ҷумлаи саволӣ

1. Ҳикояро ифоданок хонед, аз рӯи ифодаи мақсад ҷумлаҳои саволиро аниқ созед ва нависед.

Султон Маҳмуд рӯзе дар ғазаб буд. Талҳак хост, ки ӯро аз он маломат берун орад. Гуфт:

– Эй султон, номи падарат чӣ буд?

Султон биранчид, рӯй бигардонид. Талҳак боз баробар рафт ва ҳамчуни савол кард.

Султон гуфт:

– Мардаки қалтабони сағ, ту бо он чӣ кор дорӣ?

Гуфт:

– Номи падарат маълум шуд. Номи падари падарат чун буд?

Султон бихандид.

Убайди Зоконӣ

Луғат

маломат – ранҷиш

қалтабон – нокас, нобакор

Ҷумлае, ки дар он фикр ва мақсади гӯянда ё нави-
санда ба тариқи пурсиш ва ё савол баён мегардад, ҷум-
лаи саволӣ ном дорад. Дар ташкили ҷумлаҳои саволӣ
оҳанги талаффуз ва калимаҳои саволӣ (ҷонишинҳо,
зарфҳо ва ҳиссаҷаҳои саволӣ) нақши муҳим доранд.

Дар ҷумлаҳои саволӣ баландшавии овоз ба калима-
ҳои саволӣ, ки ба онҳо зада меафтад, вобаста аст. Дар
охири ҷумлаҳои содаи саволӣ аломати савол гузошта
мешавад.

2. Чумлаҳоро бо риояти оҳанг хонед ва сипас онҳоро навишта, воситаҳои ифодаи чумлаҳои саволиро шарҳ диҳед.

1. Чаро *ӯ* ин қадар асабонӣ мешавад? (С.Т.)
2. Хуршед дар мактаб аст?
3. Шумо ҳозир омадед?
4. Оё, Шумо ба ҳуди Зебӣ гап задед? (Ф.Н.)
5. Магар ҳамин ҳам кор аст? (П.Т.)
6. Вай ба ту кӣ мешавад? (П.Т.)

3. Порчаро ифоданок ва бо риояи оҳанг хонед. Чумлаҳои саволии онро нависед ва шарҳ диҳед.

Ин чӣ рангу рухсор аст?—Гулшани ҷамол аст ин,
Ин чӣ қадду рафтор аст?—Ғояти камол аст ин.
Пеши рӯйи тобонат ҷилваи таҷаллӣ чист?—
Офтобу моҳ аст он, партави ҳилол аст ин...
Аз замин чӣ меҷӯй? В-аз фалак чӣ меҳоҳӣ?
Гунбади тилисм аст он, ҷодари хаёл аст ин.

Сайидои Насафӣ

Луғат

таҷаллӣ—ҷилва кардан, ошкор шудан, равшан шудан
партав —шуоъ, нур
тилисм – ҷоду

4. Порчаҳоро ифоданок хонед ва гӯед, ки дар ташкили чумлаҳои саволӣ кадом воситаҳо нақш доранд.

- Фил, гурусна наместонӣ?
- Ба андаке қаноат дорам.
- Умри дарозат аз чӣ?
- Аз шукронаву оромӣ.
- Аз чӣ ободӣ?
- Аз он ки ватан дорам.

* * *

- Чист ба нотифоқӣ сабабгор?
- Бухл, кибр, маҳалбозӣ, ёркашӣ, шӯҳратҷӯӣ...
- Чӣ кунем?
- Дер шуд. Ба асри даҳ дар куч будӣ?

–Набудам.

–Ҳоло ҳам таваллуд нашудай.

–Чаро?

–Ба ақли камолнаёфта ҳастиву нестӣ яксон аст.

Мусича ба шоҳае нишаста,

Нодида, ки чӯчаҳо гурусна.

Абдулвайси Азиз

Чумлаҳои саволи одатан дар муколама бештар вомехӯранд, аз ин рӯ ҳар як саволу ҷавоб бо тире оғоз меёбад:

– Анбори моро ту сӯзондӣ?

– Ман.

– Кӣ инро ба ту фармон дод?

– Ватан. (А.Л.)

5. Дар мавзӯе муколама тартиб дода, аз ҷумлаҳои саволи дуруст истифода баред.

Чумлаи амрӣ

1. Ҷумлаҳоро хонед ва гӯед, ки амр бо кадом феълҳо ифода ёфтааст.

1. Шумоён ҳам бароед, ба молҳо хӯрок диҳед. (С.А.)

2. Бирав, аз хонаи Одина хабар гир! (С.А.) 3. Ака Ёрун,

ба мо ҳамроҳ шавед. (С.А.) 4. Далери ман, сазовори па-

дар бош, Чу шамшери падар соҳибзафар бош! (М.Т.) 5.

Ҳозир ба он ҷо баргард. (С.У.) 6. Илтимос, хоҳар, як

дақиқа сабр кунед. (Ҳ.К.)

Чумлае, ки амру фармон, хоҳишу илтимосро мефаҳмонад, ҷумлаи амрӣ ном дорад. Вобаста ба вазъияти нутқ ҷумлаҳои амрӣ маънои даъват, хоҳиш, илтимос ва маслиҳатро низ ифода менамоянд: Ту, Давлат, дар ҳамин ҷо мон. (Р.Ҷ.) Майлаш, Зайнаб биравад. (Ф.М.)

2. Порчаро нависед ва ба кадом шахсҳо нигаронида шудани ҷумлаҳои амриро шарҳ диҳед.

ӯ (Восеъ) аз ҷо бархоста ба ҳамроҳаш:

– Ту дар ҳамин ҷо бош, ман зуд меоям, - гуфту шитобон баромада рафт.

Дар кӯча вай аз як бача ҷойи қассобро пурсид, бача ӯро ба осиебе... бурд. Дар он ҷо қассобе гӯшти гӯсфанди навкуштаре мефурӯхт, Восеъ аз ӯ ба як шарт нимча гӯшт харида, дар рӯмолаш печонда, ба қаҳдони Гадо баргашт.

– Инро бигиру ба дарун даро, фармуд ӯ ба Каримча.

– Ба занҳо бигӯ, даррав як коса шӯрбӯи тунду серпиез бипазанд. Агар дошта бошанд, шалғаму сабзӣ ҳам андозанд.

Сотим Улугзода

3. Порчаро хонед, ҷумлаҳои амриро муайян сохта, маъноҳои онҳоро шарҳ диҳед.

Вай (Фирӯз) оҳиста ба сӯи модараш қадам андохта ва ӯро аз китфаш оғӯш карда, ба амакаш рӯй овард:

– Равед аз ин ҷо. Равед, амак...

ӯ ин гапро, чунон ки аз дилаш гузаронида бошад, ниҳоят паст ва оромона гуфт.

– Чӣ?! Ту.. боз ба ман фармон медиҳӣ?!

– Ман ба шумо гуфтам: равед аз ин ҷо! – баногоҳ беҳудона дод зад Фирӯз.

Шарофатхола як қад парида, ба остини ӯ часпид.

– Натарсед, оча. – Ҳоло овози Фирӯз боз мулоим шуда буд. – Биёед, хона дароём.

Вай ба амакаш ... эътибор надода, ҳамроҳи модараш ба ҳавлӣ даромаду дарвозаро занҷир кард.

Самтор Турсун

4. Аз асарҳои бадеӣ 6 ҷумла нависед, ки амру фармон ва хоҳишро ифода кунанд.

5. Порчаро бо риояи оҳанги дуруст ифоданок хонед. Ҷумлаҳои ро, ки маънои амру супоришдоранд, муайян кунед ва шарҳ диҳед.

Эй дил, аз ин сипехри ситамгар вафо маҷӯй!
В-аз ин кабудхулла дами ошно маҷӯй!
Бо захри сабр хӯ кун в- аз ӯ ангубин маҳоҳ!
Ба дарди фақр тан деҳу аз вай даво маҷӯй!
Бар бод деҳ нафоиси умру иваз магир!
Исор кун ҷавоҳири ашку баҳо маҷӯй!
Бунёди ҳастии ҳама бар бод додааст,
Омода шав, барои фаною баҳо маҷӯй!...

Абдулқодирхоҷаи Савдо

Луғат

сипехр – фалак, осмон; гардиши рӯзгор
кабудхулла – кабудчома, киноя аз осмон
хӯ кардан – одат кардан, унс гирифтан
фақр – нодорӣ, камбағалӣ
нафоис – чизи нафиси қимати умр
исор кардан – бахшидан

Савол ва супориш

1. Ба пешниҳоди шоир розиед?
2. Андешаи шумо дар бораи ҳаёт?
3. Барои зиндагии хуш гузаронидан чӣ бояд кард?
4. Аз ҳуқуқҳои хеш огоҳ будан чӣ аҳамият дорад?

Ҷумлаҳои хитобӣ

1. Порча ва байтҳоро хонед, ба оҳанги он диққат кунед. Гӯед, ки кадом ҷумлаҳо ҳиссиёту ҳаяҷонро ифода мекунанд.

Эй ситамдидагон, эй рафиқон,
Вақти озодии мо расид!
Муждагонӣ диҳед, эй фақирон,
Дар ҷаҳон субҳи шодӣ дамид.

С.Айнӣ

Гул кун ба баҳти мо, Ватан,
Мисли гулистону ҷаман!

М.Турсунзода

Бӯи хуш медамад, баҳор, баҳор,
Зуд биштоб, эй баҳори кор!

П. Сулаймонӣ

Чумлае, ки ба воситаи он ҳиссиёту ҳаяҷони гуногун (шодмонии даъват, ҳашму ғазаб, сарзаниш ва монанди инҳо) ифода меёбанд, чумлаи хитобӣ ном дорад.

Аз ин сабаб чумлаҳои ҳикоягӣ, саволӣ ва амрӣ ҳангоми бо ҳиссиёти баланд ва оҳанги хитобу нидо талаффуз шудан ба чумлаи хитобӣ табдил меёбанд.

2. Порчаҳоро ифоданок хонед. Гӯед, ки чумлаҳои саволӣ аз хитобӣ дар талаффуз чӣ фарқ доранд.

- Офтобо, бартар аз гармои ту ҳаст?
- Оре, гармии забон!
- Оташе муқаддамтар аз нирӯи ту ҳаст?
- Оре, нирӯи забон!
- Биёбоно, бузургтар аз паҳнои ту ҳаст?
- Оре, паҳнои забон!

* * *

Ай чӯяндағони зебой! Вақтро бар ҳадар мадихед: зебоиро танҳо аз вожаву ибороти забони модарӣ метавон дарёфт.

* * *

Ай зоғ, оё тавонӣ, ба забони шевотаре бисаройӣ?

– Зинҳор! Лафзи ман худ басо шевост, зеро забони модари ман аст.

Абдурауф Муродӣ

Савол ва супориш

1. Андешаи худро оид ба ҳар як порча баён кунед.
2. Ҳикмати порчаи севум дар чист? Хулосаатонро мухтасар нависед.

3. Хонед ва тақдидан ба чумлаҳои зерин шиору даъват нависед.

1. Зиндаю поянда бод Тоҷикистони соҳибистиклол!
2. Ҳамду сано бод ба зан!

3. Ёдгори Айниву ин кӯҳсорон зинда бод!
Шеъри Турсунзодаву ин обшорон зинда бод!

Лоиқ Шералӣ

4. Порчаро хонед. Ҷумлаҳои онро аз рӯи оҳанг ва мақсад шарҳ диҳед. Ҷумлаи охири матнро чӣ тавр мефаҳмед?

Ҳасрати дарахт

Аввалин нафароне, ки гирди мо ҷамъ омаданд, кӯдакон буданд. Онҳо шохчаҳои моро буридаю шикаста, чиллаку лоф месохтанд. Ҳар бор ки шохчаи моро мешикастанд, бисёр меҳостам, ки аз саҳтии дард фарёд кашам. Вале чӣ кунам, ки забони маро онҳо намефаҳманд. Гӯё чизе рух надода бошад, дар рӯи сабзаҳои навруста марра месохтанду чиллаку лофбозӣ мекарданд. Ёдам ҳаст, боре чиллак ногаҳон ба ангушти яке аз онҳо заду хуншор кард. Охи дардноке кашида, ба гиря даромад. Дарди худро хуб ҳис кард, аммо дарди моро не!

Азим Байзоев

5. Ба оҳанги талаффузи ҷумлаҳо риоят карда, матнро хонед. Чаро дар ҷумлаи охир ду аломати китобат гузошта шудааст?

Ҷағонӣ суҳанаширо давом дод:

– Аз он ҳама илму дониш ҳар чӣ саломат бошад, дар сандуқи ман ҷамъ шудааст. Фирдавсӣ, вақте ки ба ин ҷо омада буд, ба ман гуфта буд:

– Ту Ҷағонӣ, ҳамчун муғи охирин, дар оташкада оташи муқаддасро нигоҳ медорӣ! Бале, ҳазинаи ҳақиқии подшоҳ дар ин ҷост! Агар ман подшоҳи Бухоро мебудам, нисфи лашкарро ба посбонии ин ҳазина таъин мекардам. Аммо подшоҳи мо...

Ҳайронам, ки ту бо чӣ сеҳру ҷоду худатро ба подшоҳ хуш кардаӣ?

Сотим Улугзода

6. Ҳикояро ифоданок хонед ва аз рӯи ифодаи мақсад ҷумлаҳоро муайян карда нависед.

Рӯзе ҳаким Анварӣ дар бозори Балх мегузашт, хангомае (ҷамъомади мардум) дид, пеш рафт ва саре

дар миён кард. Марде дид, ки истода ва қасоиди Анварӣ ба номи худ меҳонад ва мардум ўро таҳсин мекарданд.

Анварӣ пеш рафт ва гуфт:

– Эй мард, ин ашъори кист, кӣ меҳонӣ?

– Гуфт:

– Ашъори Анварӣ.

– Гуфт:

– Чӣ мегӯӣ? Анварӣ манам.

Анварӣ бихандиду гуфт:

– Шеърдузд шунида будам, аммо шоирдузд надида будам.

Фахриддин Али Сафӣ

7. Ҷумлаҳоро хонед ва хабарҳои онҳоро шарҳ дода, сипас ҷумлаҳои саволиро хитобиро нависед.

1. Ситораҳо ҳам кам – кам ба чашмакзанӣ сар карданд.

2. Турфа шогирде, ки дар ҳайрат кунад устодро!

3. Шумо маро аз ёд баровардаед?

4. Маъруф ба нуқтаи номаълуме чашм дӯхта монд.

5. Онҳо хеле вақт хомӯшона қадам заданд.

6. Рост гӯӣ, чаро имрӯз димоғсӯхта менамоӣ?

8. Порчаро хонед ва ба оҳанги он риоят кунед. Гӯед, ки дар он кадом навъи ҷумла (аз рӯи оҳанги гуфтор) бештар истифода шудааст. Чаро?

Мӯбади мӯбадон – Фаррухрӯз пурсид:

– Номат чист?

– Пахлапат не, Борбад. Зеро ту аллакай бор ёфтӣ, соҳиби мартабаи баланд шудӣ. Бигӯӣ, ки аз дostonҳои машҳури эронӣ чӣҳо медонӣ?

– Dostonҳои Ҷамшед, Эраҷ, Фаридун, Сиёвуш, Рустамро аз ёд медонам.

– Аз сурудҳои мардумӣ чӣ?

– Таронаҳои марвиёно.

– Ту набояд бо таронаҳои шаҳри худ маҳдуд шавӣ. Ту бояд таронаҳои Балху Бухоро, Чочу Самарқанд,

Хучанду Хатлон, Бадахшону Самангон ва ҳамаи шахрҳои дигари кишвари бузурги моро аз бар кунӣ. Ва аз ҳамаи ин таронаҳо як таронаи дигаре бисозӣ, ки тамоми мардумон онро бихонанд.

– Чӣ лозим таронаи ягона? Ҳар кас бояд таронаи худро бихонад.

– Таронаи ягона одамонро муттаҳид ва ба ҳамдигар дӯст мекунад, - гуфт Фаррухрӯз.

– Таронаи ягона табар бар решаи дарахти душманӣ мезанад.

– Ман чунин таронаҳоро хоҳам офарид, – гуфт писарбача.

– Ту магар соз навохта метавонӣ?

– Падарам барбатнавоз буд. Аз ӯ чанд оҳанг омӯхтаам.

– Ту калонсолҳо барин гап мезанӣ. – Гуфт Фаррухрӯз. – Бузургӣ насиби ту бод! Ман аз Яздони пок танҳо як илтиҷо дорам, ки туро ба мурод расонад, Агар ту ба мурод бирасӣ, мо ҳам хушбахт мешавем, зеро бо ту партави офтоби некӣ бар дилҳо вуруд хоҳад кард.

Адаш Истад

Луғат

Мӯбад – рӯхонии зардуштӣ; олим ва донишманди дини зардуштӣ

Чоч – номи қадимаи Тошканд

Савол ва супориш

1. Дар матн сухан дар бораи кӣ меравад? Доир ба ӯ маълумоте доред?
2. Чӣ нуктаеро, ки барои ягонагию муттаҳидӣ лозим аст, аз матн дарёфтед?
3. Ҷумлаи «Таронаи ягона табар бар решаи душманӣ мезанад» – ро чӣ тавр мефаҳмед?
4. Боз кадом воситаҳо одамо ба ваҳдат меҳонанд?

Ҷумлаҳо аз ҷиҳати сохт ва вазифа басо рангоранганд. Аз рӯи иштироки асоси грамматикӣ онҳо ба сода

ва мураккаб чудо мешаванд: Темур Ҳофизро ба нишастан таклиф кард. Замоне ки дар Шероз суруди Ҳофиз ба фалак мепечид, дар Табреш мурғи табии Камоли Хучандӣ низ ба наво даромада буд. (А.Афсаҳзод)

Ҷумлаҳои сода аз рӯи иштироки асосҳои грамматикӣ ба дутаркиба (дорои ҳар ду сараъзо) ва яктаркиба (дорои яке аз сараъзоҳо) чудо мешаванд.

Ҳам ҷумлаҳои содаи дутаркиба ва ҳам яктаркиба аз рӯи мавҷудияти аъзоҳои пайрав ҳуллас (аъзои пайрав надорад) ва тафсилӣ (дорои аъзои пайрав) мешаванд: Субҳ медамид (содаи ҳуллас). Ба зудӣ равшан мегардад (содаи яктаркибаи тафсилӣ).

10. Алокаи калимаҳо дар ҷумла

Алокаи калимаҳо дар ҷумла ду хел мешавад: **пайваст ва тобеъ**.

Дар алокаи пайваст ду ва ё зиёда калимаҳои мустақил, ки ҳар кадом баробарҳуқуқанд, ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд. Воситаи алокаи пайваст **пайвандакҳои пайвасткунанда (ва, -у(-ю), ҳам...ҳам, на...на, чи...чи...)** ва **оҳанги талаффуз** мебошанд: Закия меҳонад ва менависад. Ҷамшеду Аҳдия кор мекунад.

Дар алокаи тобеъ калимаю ибораҳо байни якдигар вобаста мебошанд, яъне як ҷузъ асосӣ буда, дигарӣ ба он аз ҷиҳати грамматикӣ тобеъ мешавад. Алокаи тобеъ дар навбати худ чор хел мешавад: мувофиқат, изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ.

1. Дар алокаи мувофиқат хабар аз рӯи шахсу шумора ба мубтадо мувофиқат мекунад. Ин нави алоқа танҳо ба ҷумла хос аст: **Солҳо мегузаштанд. Шӯҳрати Ҳофиз оламгир шуд. Ҳатто баъзеҳо сурудҳои Ҳофизро ғалат – ғалат хонда, аз он ба тарзи худ «лаззат» мебурданд.** (А.Афсаҳзод)

2. Дар алокаи изофӣ як калима ба калимаи дигар ба воситаи бандаки изофӣ (и) тобеъ мешавад: Ҳавои сарду

нами чандрӯза ба ҷисми заифу бемори Наср таъсири бад кард. (Р.Ҷ.)

3. Дар алокаи вобастагӣ калимаи тобеъкунанда (хабар) пуркунанда ва ё ҳолро талаб менамояд: **Муҳаммад Солеҳ хабарро зуд ба Абӯҷаъфар расонд. (Р.Ҳ.) Рӯдакӣ удро ба даст гирифт. (Р.Ҳ.)**

Дар алокаи вобастагӣ муносибати амал бо предмет ифода мешавад, амалро калимаи тобеъкунанда, предметро калимаи тобеъшаванда, ки бештар бо пасоянду пешояндҳо меоянд, нишон медиҳад: **Ба муаллим гуфт. Аз муаллим пурсид.**

4. Дар алокаи ҳамроҳӣ калимаи тобеъшаванда бо тобеъкунанда ҳамроҳ меояд. Воситаи алокаи ҳамроҳӣ тартиби калима дар ҷумла ва оҳанги талаффуз мебошад: **Сӯхбат беробита ва бетартиб тӯл мекашид (Р.Ҳ.). Ҳавопаймо тез парвоз мекунад.**

1. Ҷумлаҳоро нависед ва алокаи байни калимаҳои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ӯ лампаро ба дасти саройбон дода, дафтарро ба дасти худ гирифт. (С.А.) 2. Дар поён дарёи Панҷ оромона ҳаракат мекунад. (А.Д.) 3. Кӯҳи барфин, оби ширин дорад он, Чашмаву рӯди булӯрин дорад ӯ. (М.Т.)

4. Шумо сӯхбатро озодона қоим доред! (С.А.) 5. Вай (С.Айнӣ) китоби хотироташро варақ мезанад. (С.У.) 6. Сахтиҳои рӯзгор Одинаи хурдсолро хеле соҳибтадбир ва таҷрибадор карда буд. (С.А.)

2. Матнро хонед, навиҳои алокаи калимаҳоро муайян кунед ва дар шакли нақшаи зер нависед.

Алокаи пайваст	Алокаи тобеъ	Навиҳои алокаи тобеъ

Аз бунёди шаҳр сад сол гузашта бошад ҳам, аммо дар ин ҷо ҳанӯз иморатҳои бисёр бино нагардида буд.

Биноҳои асосии ҳарбию маъмурӣ ва ду-се хонаи боҳашамати савдогарони рус бештар дар ду тарафи кӯчае, ки аз шимол ба ҷануб тӯл кашида, дар баландии соҳили дарёи Урал қатъ меёфт, воқеъ гардида буданд. Кас дар зарфи се- чор соат ҳамаи ин кӯчаҳои нави ободии шаҳро тамошо карда баромада метавонист.

Аҳмади Дониш дар зарфи як моҳ борҳо ба тамошои шаҳр баромада, биноҳои навбунёди онро гаштаву баргашта тамошо мекард, кӯшиш менамуд, ки тарҳи ин иморатҳо равшантар ва саҳеҳтар дар хотираш монанд. Махсусан, соҳти Гостинний двор – иморати бузурги савдо тичорат ба ӯ хеле маъқул афтода буд. Вай дар раставу дӯконҳои ин тичоратхона танҳо сайругашт менамуд, матоъҳои гуногуни шаҳро мамлакатҳои шарқу ғарбро тамошо мекард.

Р.Ҳодизода

11. Тартиби калима дар ҷумла

1. Ҷумлаҳоро хонда аниқ созед, ки кадом калимаҳо ҷавоб талаб мекунам ва ҷои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Шукрона дар ҳавлии ҳамсоя бо кӣ бозӣ карда гаштааст?

2. Шукрона дар ҳавлии кӣ бо дугонааш бозӣ карда гаштааст?

3. Шукрона дар кучо бо дугонааш бозӣ карда гаштааст?

4. Кӣ дар ҳавлии ҳамсоя бо дугонааш бозӣ карда гаштааст?

2. Ҷумлаҳоро хонда муқоиса кунед ва фарқи маъноии онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ромин ҳар бегоҳ дар соҳили дарё танҳо гардиш мекард.

2. Ромин танҳо дар соҳили дарё ҳар бегоҳ гардиш мекард.

3. Ромин ҳар бегоҳ танҳо дар соҳили дарё гардиш мекард.

Чои калимаҳо дар забони тоҷикӣ нисбатан устувор аст. Одатан тартиби калимаҳо дар ҷумла чунин мебошад: мубтадо, ҳоли замон, пуркунанда, муайянкунанда, ҳоли макону тарз ва хабар.

Дар назм як андоза чои калима озод аст. Вобаста ба мақсаду талаботи гӯянда тартиби калима метавонад тағйир ёбад.

Бо ёрии тартиби калима метавон тобиши маънои калимаю ибораи дар таркиби ҷумла бударо муайян сохт.

Ҳангоми оромона ва ба таври муқаррарӣ сухан кардан ин гуна калимаю ибораҳо дар паҳлуи хабар меоянд. Масалан, ҷумлаи «Манучеҳр китоб харид» аз «Китобро Манучеҳр харид» фарқ мекунад. Дар ҷумлаи аввалӣ таъкид мегардад, ки Манучеҳр танҳо **китоб** харид, на чизи дигар. Маънои ҷумлаи дуюм ин аст, ки **Манучеҳр** китоб харид, на каси дигар.

3. Ҷумлаҳоро хонда бо ҳам муқоиса намоед. Гӯед, ки онҳо аз якидигар чӣ фарқ доранд?

1. Ин ҷашн аз ҳама бошукӯҳтару хуррамтар дар сайргоҳи беруни шаҳр баргузор мешуд. – Дар сайргоҳи беруни шаҳр ин ҷашн аз ҳама бошукӯҳтару хуррамтар баргузор мешуд.

2. Ҳар дам ҳаёху ва ғалоғулаи издиҳоми тамошобинон бонги таблу карнайҳоро пахш мекард. – Бонги таблу карнайҳоро ҳаёху ва ғулғулаи издиҳоми тамошобинон ҳар дам пахш мекард.

3. Издиҳоми халқ аз ҳаяҷони қалбӣ дам ба дарун кашид. - Аз ҳаяҷони қалбӣ издиҳоми халқ дам ба дарун кашид.

4. Матнро ифоданок хонед. Сипас онро нависед ва ба аломатҳои китобати ҳар як ҷумла диққат диҳед.

Оҳ, модар, модар! Чӣ аҷоиб зоте ҳастӣ ту! Дар дунё насли инсон хушк шуда мерафт, агар меҳру шафқат ва меҳрубониҳои ту намешуд! Ишқу муҳаббат маъно ва мафҳуми худро аз дили ту, аз ҳастии ту гирифтааст. Ишқ – ишқи ту, меҳр – меҳри ту, лутф – лутфи туст. Дигар ҳама чиз хазон дорад, фано дорад, илло муҳаббати ту! Ту асрори ниҳонии дили фарзандонатро бе гапу ҳарф мефаҳмӣ, зеро ки онҳоро дар мағзи ҷонат парварда ба дунё овардаӣ! Дили онҳо тапиданро аз дили ту омӯхтааст; хуни онҳо ба рағҳо давиданро аз хуни ту омӯхтааст; эҳсосот, фаҳмиш ва идрокро ба онҳо ту додаӣ.

Ҷалол Иқромӣ

5. Ба саволҳо ҷавоби пурра навишта, зеро калимаҳои зарурӣ хати рост кашед.

1. Рӯзи Истиқлолият дар ҷумҳурии мо кай ҷашн гирифта мешавад?

2. Шумо хусусиятҳои моддаҳоро аз кадом ҷанба меомӯсед?

3. Иброҳим дирӯз бо бародараш ба кучо рафта буд?

4. Ба озмуни хотимавии мактаббачагон кӣ ҳама мефиристанд?

6. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зеро сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрави ҷумла хат кашед. Гӯед, ки ҷойивазкунии калимаҳо ба маънои ҷумлаҳо чӣ таъсире расонид.

Вазифаи мо – хондан. Хондан – вазифаи мо.

Бародарам – донишҷӯ. Донишҷӯ – бародарам.

Оҳанги талаффузи ҷумлаи сода

7. Ин ҷумлаҳоро хонда муқоиса кунед ва ҳулосатонро гӯед.

1. Ин китобро хондӣ. Ин китобро хондӣ! Ин китобро хондӣ?

2. Дар мактаби мо имрӯз вохӯрӣ бо адибон доир мегардад. Дар мактаби мо имрӯз вохӯрӣ бо адибон доир мегардад! Дар мактаби мо имрӯз вохӯрӣ бо адибон доир мегардад?

Пасту баланд шудани суръати овозро дар нутқи шифоҳӣ оҳанги талаффуз мегӯянд. Задаи маъноию мантиқӣ, ист, пасту баландшавии овоз ва суръати нуткунсурҳои оҳанги талаффуз ҳисоб меёбанд. Оҳанги талаффуз маъноӣ ҷумларо аниқтар месозад. Гӯянда бо ёрии оҳанг муносибати худро баён мекунад.

Ҷумлаҳоро мувофиқи шарҳашон бихонед:

Меравӣ! (бо хушҳолӣ). Меравӣ (бо қаҳру ғазаб).

Меравӣ? (бо тааҷҷуб). Меравӣ? (бо шубҳа).

Ҷумлаҳои зеринро тавре хонед, ки маъноҳояшон дигар шаванд.

1. Сохтмони мактабҳои нав тамои шуд.

2. Бародари ман қор мекунад ва дар донишгоҳ таҳсил менамояд.

12. Задаи мантиқӣ

1. Ҷумлаҳоро хонед ва ба талаффузи калимаҳои ишорашуда диққат диҳед. Аз ҷиҳати тобиши маъно ҷумлаҳо фарқ мекунанд ё не?

Мо аз саҳро дирӯз омадем.

Мо аз саҳро дирӯз омадем.

Мо аз саҳро дирӯз омадем.

Мо аз саҳро дирӯз омадем.

Дар ҷумла ягон ҷиҳати муҳимми фикр на танҳо ба воситаи тартиби калима, балки ба воситаи задаи мантиқӣ низ таъкид меёбад. Дар ин ҳолат ба ҷойивазкунии калимаҳо зарурате намоинад, фақат калимаю ибораи лозима шиддатноктар талаффуз қарда мешавад.

2. Чумлаҳоро чунон хонед, ки задаи мантиқӣ ба калимаҳои ишора-шуда афтад.

1. **Закия** мақолаҳоро таҳрир кард. Закия **мақолаҳоро** таҳрир кард. Закия мақолаҳоро **таҳрир кард**.

2. **Фаршед** ба рӯзнома обуна шуд. Фаршед **ба рӯзнома** обуна шуд. Фаршед ба рӯзнома **обуна шуд**.

3. Ҷавоби чумлаҳоро ёбед ва нависед.

1. **Захро** фардо ба музей меравад ё каси дигар?

2. Захро **фардо** ба музей меравад ё ягон рӯзи дигар?

3. Захро фардо **ба музей** меравад ё ягон ҷои дигар?

4. Захро фардо ба музей **меравад ё намеравад?**

4. Ба саволҳо тавре ҷавоб диҳед, ки чумлаҳо ҷавоби онҳо бошанд.

...? **Имрӯз** дар мактаб озмун доир мегардад.

...? Имрӯз **дар мактаб** озмун доир мегардад.

...? Имрӯз дар мактаб **озмун** доир мегардад.

...? Имрӯз дар мактаб озмун **доир мегардад**.

Задаи мантиқӣ метавонад дар тамоми калимаҳое афтад, ки ҳадафи асосиро баён мекунад. Он ба нутқ ифоданокии махсус мебахшад. Задаи мантиқӣ бештар дар нутқи гуфтугӯию публитсистӣ ва ҳангоми баланд хондани матнҳои бадеӣ истифода мешавад.

Чумлаи содаи дутаркиба

Сараъзоҳо—асоси грамматикӣ чумла

1. Матнро хонед ва чумлаҳои дутаркибаи онро нависед. Аз ҷи фаҳмидед, ки чумлаҳо дутаркибаанд.

Падарам оҳиста-оҳиста ҳаракат мекард. Инак, вай ба миёнаи дарё расид. Мавҷҳои оби тез ўро гирифта бурданӣ мешуданд. Ў якпахлӯ шуда худро нигоҳ ме-

дошт. Бо пояш таги дарёро санчида-санчида, бо эҳтиёт қадам мениҳод. Гоҳо қарор мегирифт ва баъд аз он боз оҳиста-оҳиста ба ҳаракат медаромад. Ман дар лаби дарё аз вай чашм наканда меистодам.

Сотим Улугзода

2. Хонед ва асосҳои грамматикии ҷумла – мубтадо ва хабарро муайян кунед. Ба ҳар як аъзои ҷумла, ки тафсил меёбад, савол гузоред.

1. Баҳор омад. Баҳор барвақт омад. Имсол баҳор барвақт омад. Имсол дар Тоҷикистон баҳор барвақт омад.

2. Фаррух тамошо мекард. Фаррух бозиро тамошо мекард. Фаррух бозии Роминро тамошо мекард. Фаррух бозии Роминро аз тиреза тамошо мекард.

3. Матнро хонед ва ҷумлаҳои содаи дутаркибаи онро ёбед ва шарҳ диҳед.

Роҳ бо як маром боло мерафт. Торафт ҳаво сардтар мешуд. Осмон замин софу беғубор мегашт. Аз бари обшорони кӯҳсори Шаҳристон, аз паҳлуи арчазорҳои фарох на ҳар кас бепарво мегузарад. Даврон ҳам бо баҳонаҳои гуногун як-ду бор мошинро аз роҳ бароварда боздошту шитобон аз кабина берун баромад. Ў саросема ба манзараҳои атроф чашм меандоخت ва ба арчазорон ҳарисона менигарист. Баъд дар оби софи рӯд дасту рӯй шуст.

Даврон ҳар бор ба ҳамин минвол ин обу заминро нигариста сер намешуд. Вай ҳар бор аз ин гӯшаи сокиту хаёлангез ба осонӣ дил канда наметавонист. Дар васфи ин кӯҳсори боҳашамат, обшору арчазори он шеър ё суруде хондан меҳост.

Баҳром Фирӯз

Савол ва супориш

1. **Чашм андохтан** -ро шарҳ диҳед ва гӯед, ки кадом ифодаҳо онро иваз мекунанд.
2. **Сер намешуд**, яъне чӣ?
3. Мухтасар, яъне бо се-чор ҷумла манзараеро тасвир кунед.

13. Мубтадо

Мубтадо сараъзои ҷумлаест, ки амал, ҳолат ва аломати дар ҷумла ифодаёфта ба он тааллуқ дорад. Маънои луғавии мубтадо оғоз, ибтидо ва аввал аст. Мубтадо асосан бо исму ҷонишин ва масдар ифода меёбад. Агар калимаҳои мафҳуми шахсдошта ба вазифаи мубтадо омада бошанд, мубтадо ба саволи кӣ? (киҳо?), дар дигар ҳолатҳо ба саволи чӣ? (чиҳо?) ҷавоб мешаванд.

Масалан: **Турсунзода** бо мӯйсафедон вохӯрӣ кард. **Мо** аз паси устод қадам мезадем. **Субҳ** чашм мекушод. (У.Р.) **Надонистан** айб нест, **нахондан** айб аст. (Зарб.)

Ҳиссаҳои дигари нутқ агар ба исм гузаранд, он гоҳ ба вазифаи мубтадо меоянд. Масалан: **Нодон** айб мекунад, **доно** худаш мефаҳмад. (С.У.) **Чил** камоли шаст, шаст заволи шаст. (Ҳикмат) **Пагоҳ** аз имрӯз беҳтар хоҳад шуд.

4. Матнро ифоданок хонед ва муайян кунед, ки кадом исмҳо ба вазифаи мубтадо омадаанд.

Офтоб аз паси лахта – лахта абрҳои сафед гоҳ рух менамуду гоҳ пинҳон мешуд. Ҳавои баҳор на гарму на сард, боди наҳиф арақи ҷабинҳоро лесида хушк мекард. Роҳи мумфарш аз миёни киштзорон мегузашт. Ҷӯйбори хушки ду тарафи роҳро буттаҳои тути хасаке таворасон пӯшида буд. Ғӯза аз миёни кулӯҳ ҳоло сар бардошта, акнун себаргаву чорбарга шуда буд. Дар киштзори самти чапи роҳ занону духтарон ғӯзаро каланд мекарданд, дар замини самти чап ду трактор ба кишт нурии маъдан рехта ҷӯя мекашид.

Баҳром Фирӯз

Луғат

наҳиф – суфт

таворасон – мисли чапарак, девори аз шохҳо кашидашуда

5. Матнро бодикҷат хонед, ҷумлаҳои содаи онро аниқ сохта, бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтани мубтадоҳоро шарҳ диҳед.

Абӯалӣ ибни Сино бо баён кардани назариёти музика қаноат накарда, дар амалиёти ин ҳунар ҳам таҳассус пайдо кардааст ва ҳатто «Шахноӣ» (сурнай) ном олати музикаро ихтироъ кардааст, ки то имрӯз тоҷикон ва ҳамаи халқҳои Осиёи Миёна менавозанд. Аз рӯи қавли мутахассисони «Шашмақом» Ироқи Бухороро танҳо бо сурнай пурра навохтан мумкин аст.

Дар замони Сомониён ҳаким Абуҳафси Сугдӣ (Самарқандӣ) «Мусиқор» ном як созро ихтироъ кардааст. Ин ҳакими донишманд шакл ва номи ин сози худро аз афсона гирифтааст. Дар афсона нақл мекунанд, ки гӯё мусиқор ном як парандаи дарозминқори минқораш пурсӯрох будааст, ки ҳар гуна ҳавоҳои пурсӯзу гудозро менавохтааст.

Ҳакими мазкур ҳам як сози минқоршакли пурсӯрох сохта номашро «Мусиқор» номидааст.

Садриддин Айнӣ

Савол ва супориш

1. Дар матн кадом навъи ҷумлаҳо бештар истифода шудаанд? Чаро?
2. Кадом асбобҳои мусикиро медонед? Номбар кунед.
3. «Шашмақом»-ро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед. Мақомҳои медонистагитонро нависед.

Барои осон шудани таҳлили грамматикӣ ҳар як аъзои ҷумларо бо аломати шартӣ ишорат мекунанд. Ин аломатҳоро доништан шарт аст.

Мубтадо – як хати рост _____

Хабар – ду хати рост =====

Муайянкунанда – хати мавҷнок ~~~~~

Пуркунанда – тире – тире - - - - -

Ҳол – нуқтаю тире - - - - -

Намуна: Пагоҳӣ Реваҳшиён, Наниманча ва модараш
Вирканро то сари роҳи Самарқанд гусел карланд. (С.У.)

6. Матнро хонед ва мазмуни онро мухтасар нависед. Сипас мубтадоҳоро ёбед ва шарҳ диҳед.

Дар аҳди Хусайни Бойқаро ва вазири фозил, адиб ва хунарпарвари вай Алишери Навоӣ ин шӯҳрати Ҳирот боз ҳам афзоиш ёфт. Худи Навоӣ дар ин шаҳр чандин мадраса, хонақоҳ, китобхона, дорушшифоҳо бино намуд. Қариб дар сӣ мадрасаи Ҳирот олимони бузурги замон машғули дарсгӯӣ буданд. Бинокунандагони мадрасаҳо барои таъминоти омма ва дарсхонон вақфҳои зиёде мекарданд, биноҳо, бозорҳо, ҳаммомҳо месохтанд.

Подшоҳон, шоҳзодагон ва амалдорони калони темирӣ барои шахси худашон қаср ва боғҳои пуршукӯҳи зиёде бино карда буданд. Аз иморатҳои шоҳона: Кохи Дилкушо, Кохи Ҷаҳоноро, Боғи Сафар, Боғи Зоғон, Боғи Нав мавзӯи суҳанварӣ, қасидаву шеърӣ бисёр шоирон гардиданд.

Раҳим Ҳошим

Савол ва супориш

1. Ба матн чӣ ном муносиб аст?
2. Магар ободии шаҳр ба шахсони алоҳида вобаста аст?
3. Муносибати худро оид ба ободсозии деҳа ё шаҳр баён созед.
7. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонда, мубтадои онҳоро аниқ созед. Чӣ фарқи мубтадоҳоро пай бурдед?

1. Киштии нав ба баҳр сар дода шуд.	Киштии кабуд дар шароити имрӯза масрафи зиёдро талаб мекунад.
2. Ҷумҳурии мо кишвари офтобрӯя аст.	Ҷумҳурии Тоҷикистон забони тоҷикиро забони давлатӣ эълон кард.
3. Баргҳои сабзи дарахтон назаррабоянд.	Барги сабзе аз дӯстон ба ман расид.
4. Бародарон ба тичорат машғул гаштанд.	Ду бародар бо ҳам мусобиқа карданд.

Мубтадо аз ҷиҳати сохт ду хел мешавад: сода ва таркибӣ.

Мубтадоҳои сода бо як калима ифода меёбанд: **Фирӯз** фанни табиатшиносиро дӯст медорад. **Рӯзҳои** чашн барқияҳои бисёр расиданд. **Онҳо** дар вақташ ба кор ҳозир шуданд.

Мубтадоҳои таркибӣ бо таркибҳо ва ифодаҳои рехта ифода меёбанд: **Чанд** рӯз ин чониб **дарди дандон** азоб медиҳад. **Ҷумҳурии Тоҷикистон** ҳамеша сулҳро чонибдорӣ мекунад. **Ҳар кас** ба кори худ машғул шуд. **Гапро кашол додан** ба манфиати кор нест.

8. Ҷумлаҳоро нависед, сода ва таркибӣ будани мубтадоҳоро шарҳ диҳед.

1. Маҳтоб тамоми водиро равшан кард.
2. Нури дидаи ман имрӯз аз сафар бармегардад.
3. Ҳар яке аз одамон ба кори худ машғул аст.
4. Наҳӯди пеши қошук шудан ба ту наметезад.
5. Баъзе аз шунавандагон садое намебароварданд.
6. Ду нафар аз ҳамсафарони мо дар кӯча рост меистоданд.

9. Матро бодикқат хонед ва гӯед, ки кадом ҷиҳати матн онро ҷолиб гардондааст. Мубтадоҳои ишорашударо аз ҷиҳати сохт муайян кунед.

Чор сӯ гулафшон буд. Ба дашту саҳро, ба боғу роғ **бахор** хусну тароват, бӯи хуши беғубор меовард. **Оби** зулоли кӯҳи рӯду анҳорро пур карда, ҷаҳидаю шӯрида ба поён, ба водӣ мешитобид. **Мардуми деҳқон** ба замин дона меафшонду дар боғҳо аз паи парвариши навниҳолон буд.

– Ҷи водии нозанин! Ҷи водии дилошӯб! – болида гуфт **яке аз ҳамроҳони мо.**

Вале **сарзамини** Ҳисор на танҳо бо зебоию дилошӯбияш, балки инчунин бо мардуми хунарманду ғимматбаланд, бо маҳсули аҷоибу ғароиби хунармандону косибони гулдаст ва деҳқонони забардасташ дилу дидаи

ҳамаро аз қадимулайём мафтун кардааст. **Кӣ** таърифу тавсифи беқасабу атлас, алочаю адрас, зарфҳои кулолии ин чоро нашунидааст? **Як** замонҳо **мисгарону дуредгарони** ин ҷо низ овозадор буданд ва намунаи маҳсули ҳунари онҳо ҳанӯз дар музейҳо намоиш дода мешавад.

Фотех Ниёзӣ

Савол ва супориш

1. **Чорроҳа** аз **чор сӯ** аз ҷиҳати таркиб чӣ фарқ дорад?
 2. Чаро дар ҷумлаи дуоюм ду вергул гузошта шудааст?
10. Ҷумлаҳоро бо истифода аз калимаю таркибҳои дар қавсбуда пурра гардонед ва нависед. Мубтадои ҷумлаҳоро аз ҷиҳати таркиб шарҳ диҳед.
1. Ба ... ҷони одам сер мешавад.
 2. ... сари сабз медиҳад бар бод.
 3. ... суҳан санҷида гӯянд.
 4. Суҳан ... Лукмон хуш аст.
 5. Ҳар суҳан ... ҳар нукта ... дорад.
 6. Заҳри суҳан ... мор бадтар аст.
- (санҷида, суҳани нағз, забони сурх, макон, аз заҳри, макон, аз даҳонӣ)

Савол ва супориш

1. Кадом нукта ҷумлаҳои матнро ба ҳам муттаҳид сохтаанд?
 2. Ба мазмуни ҳикматҳо ҳамфикред ё не?
 3. Дар асоси ҳикмати шашум андешаатонро мухтасар нависед.
11. Шеърро бодикқат хонед ва ҳар мисраи онро шарҳ диҳед. Сипас мубтадои ҷумлаҳоро ёфта, ҷойи онҳоро аниқ созед.
- Гул саҳар лаб во кунад аз хандаҳои офтоб,
Мекушояд сафҳаҳои фикри одамро китоб.
Рӯзгори одамы пур аз фарозу шебҳост,
То ба баҳре рӯд резад ҳаст дар ранҷу азоб.
Тоб овардан ба ҳар як мушкили шарт асту фарз,
Оҳан андар обу оташ саҳт ёбад обубо.
Ноумедӣ дар раҳи умедҳо бошад хато,

Орзу хандад ба рӯят, гар кунӣ кори савоб.
Зиндагӣ побастаи хушкомию нокомиҳост,
Мол зери пӯст фарбеҳ шавад, гоҳе хароб.
Аз шитоби умру аз заъфи бадан ҳаргиз манол,
Сол дорад ҳам баҳору ҳам ҳазон андар ҳисоб.
Шодии рӯи замин аз осмон н-афтодааст,
Аз ғами садсолаҳо шуд он бо ҳастӣ комёб.

Ашӯр Сафар

Савол ва супориш

1. Ба мазмуни мисраъҳои шоир розиед? Чаро?
 2. Байти сеюмро чӣ тавр мефаҳмед?
 3. Дар маҷмӯъ чӣ натиҷа гирифтед аз шеър?
 4. Чаро мубтадо дар ҷойҳои гуногун омадааст?
12. Порчаҳоро ифоданок хонед ва гӯед, ки чӣ ҳодисаи забонӣ бароятон ғайриҷашмдошт буд. Сипас нависед ва зери мубтадоҳояш хат кашед.

1. Ғиғон мекашад бод. Чош медиҳад реги нарми биёбонро. Меҳаросам аз ситезаи вай.

2. Нохост бод аз вазидан истод кард. Чашмони камнури пурашкамро бо сад азоб во мекунам. Осмони нилгун софу дилрабост (Диловари Мирзо).

Мубтадо асосан дар аввал ва гоҳе дар байни ҷумла меояд: Холдона андаке хомӯш истод. (Ҳ.К.) Ҳамон солҳо ҳам зиндагӣ барои ҳама як хел ҳамвор набуд. (Ҳ.К.) Вале вобаста ба мақсад гӯянда ва ё нависанда метавонад онро дар охири ҷумла орад. Дар ин сурат оҳанги хониши ҷумла тағйир ёфта, задаи мантиқӣ ба мубтадо меафтад. Ин ҳодиса ҳам дар назм ва ҳам наср дучор мешавад: **Шоҳу барг баровард ин хабар. (Ҳ.К.)**
Ҳай калон шуда рафт шӯру ғавғо. (Ҳ.К.)

13. Байтҳоро ифоданок хонед ва шарҳ диҳед. Сипас мубтадоҳоро ёфта, таркиби онҳоро муайян созед.

1. Ҷавонони донандаи боҳунар
Нагиранд беозмоиш ҳунар.

Абулқосими Фирдавӣ

2. Наяндешӣ аввал чу дар пешаҳо,
Саранчоме пеш ояд андешаҳо.

Хусрави Деҳлавӣ

3. Яке пеши Сом омадӣ з-он ду мард,
Забон баркушодӣ ба гуфтори сард.

Абулқосими Фирдавӣ

4. Ҷамоли мардумӣ дар ҳилм бошад,
Қамоли одамӣ дар илм бошад.

Носири Хусрав

14. Матнро хонед ва муайян созед, ки ҳикмати он дар чист. Мухтасар мазмунашро нависед ва ба он ном гузоред.

Шаҳрҳо мисли одамон нестанд. Одам ба дунё меояд, нашъунамо карда ба камол мерасад, нек ё бад муддате умр мебинад, пир мешавад ва баъд мемурад ва дафтари ҳаёташ ба ҳамин пӯшида мешавад – фақат ному кори неки кас боқӣ мемонад.

Аммо шаҳрҳо таври дигаранд. Шаҳрҳо ба вучуд меоянд, обод мешаванд, мардуми зиёдеро ба дохили деворҳои худ гирифта мепоянд, баъд бо гузашти замон, дар натиҷаи задӯхурди ҳодисаҳо, ё бо лашкаркашии ягон сардори хунхор, ё ба сабаби ягон офати табиӣ мемиранд, ба замин яксон мешаванд. Вале баъзе аз онҳо баъд аз муддате боз зинда мешаванд. Аз даруни сангу хоки харобаҳо сар бардошта аз нав, дар шаклу сурати тозае ба сафҳои таърих қадам мегузоранд, арсаи воқеаҳои тоза, макону ҷои исти одамони нав мегарданд, ки инҳо ҳар як бо қору кирдорҳои нек ё бади худ ба он шаҳр шӯҳрати наве медиҳанд.

Раҳим Ҳошим

Савол ва супориш

1. Мубтадои ҷумлаи «**Дафтари ҳаёташ бо ҳамин пӯшида мешавад**»-ро ёбед.
2. Ба андешаи муаллифи матн розиед ё на? Чаро?
3. Кадом фикрҳоро қабул ва кадомашро рад мекунед?

4. Чаро шаҳрҳо вайрон мешаванд? Вайроншавии шаҳрҳоро пешгирӣ кардан мумкин аст ё на? Чӣ тавр?
5. Ободии шаҳру вайронӣ ба кӣ вобаста аст? Андешаи Шумо.

15. Матнро хонед ва маънои бардоштаатонро бо ифодаҳои худ бинвисед ва зери мубтадоҳояш хат кашед.

«Растанӣ», ки дар тоҷикӣ мегӯянд менависанд, дурӯст нест. Бояд рустанӣ гуфта ва навишта шавад, зеро рустанӣ аз феъли рӯиш, рустан, рӯидан омадааст. Растанӣ аз феъли растан (раҳо шудан, раҳидан) сурат гирифтааст. Номи қаҳрамони Фирдавсӣ Рустами Дастон низ аз феъли растан омадааст, зеро паҳлӯи Рудобаро шикӯфида, тифлро берун овардаанд, модар ба ҳуш омада:

Бигуфто: бирастам, ғам омад ба сар,
Ниҳоданд Растам-ш номи писар.

Аммо дар гуфтугӯ Растам ба Рустам бадал шудааст ва касе ҳаёл намекунад, ки Рустам аз «бирастам» гуфтани модар, яъне аз чордари растани Рудоба омадааст.

Лоик Шерали

16. Матнро бодикқат хонед ва ба он ном гузошта, мазмунашро мухтасар нависед.

Дар Суғд ҳеҷ яке аз маросимҳои бисёри суғдиён бо чунин фароҳӣ, шукӯҳ ва хуррамӣ тамоми халқ чашн гирифта намешуд, чунон ки Наврӯз гирифта мешуд. Марду занҳо, бачаҳо либосҳои рангоранги идона пӯшида ба сайри сахроҳо, боғу бўстонҳо мебароманд ва ба шарафи вуруди тобистони ғайзбор таронаҳо меҳонданд, бозиҳои гуногун барпо менамуданд. Меҳмондориҳо, зиёфатҳои ҳамдигарӣ авҷ мегирифтанд.

Ин чашн аз ҳама бошукӯҳтару хуррамтар дар сайргоҳи беруни шаҳр баргузор мешуд: дар он ҷо созанда ва сарояндагон, гӯяндагон, раққосон, шайбадабозон издиҳами халқро дилхуш мекарданд, пайга метоктанд.

Дар сояи садаи калон, рӯи тахтасуфаи баланд барои нахустпахлавони Суғд хони алвон густурда, дар

лаълиҳои биринҷӣ нон, гӯшти пухта, кӯзаи шароб гузошта шуда буд. Дар сари хон касе набуд, худӣ паҳлавон дар як канори сайргоҳ бо саворони ихшид (лақаби подшоҳи Суғд) саргарми чавгонбозӣ буд.

Саворе ҷомаи абрешimini сабзу гулобӣ дар бар ва камарбанди нукра дар камар, аспӣ саманди қашқаашро тунд ронда омаду дар пеши тахтасуфа пиёда шуд. Аспро набаст, ҷилавашро раҳо кард: ҷонварро ба нобаста истодан дар наздики соҳибаш аз аввал одат кунонда буд.

Аҳли ҷашн Виркани ревдодиро, ки дар маъракаҳо на як бору ду бор дида буданд, шинохтанд ва зуд бар вай гирд омаданд, зеро пай бурда буданд, ки пиёда шудани ӯ дар наздики хони зиёфати паҳлавони Суғд бесабаб нест. Виркан даст бар сина ниҳода, ба гирду пеш сӯи марду занҳо салом кард ва ба болои тахтасуфа баромада нишасту аввал аз кӯза ба ҷоми калони сафолин шаробро пур рехта покиза дам кашид ва сипас нон ва гӯштро бо луқмаҳои калон-калон хӯрдан гирифт. Табваш чоқ, чеҳрааш хандон буд. Аз издиҳами мардумон ғалоғула, нидоҳои таҳсину тасанно баланд шуданд:

- Офарин, Виркани далер!
- Ҳамоварди Ёдхишетақ танҳо тӯй!
- Ту ўро мағлуб мекуни!
- Худоён паҳлавонии Суғдро ба ту фармудаанд!...

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Наврӯз чӣ гуна ҷашн аст? Боз кадом ҷашнхоро медонед?
2. Ҳамаи ҷашнҳои миллиро эҳё кардан шарт аст ё не? Чаро?
3. Метавонед мазмунӣ матнро дар як сатр баён созед? Қувваӣ худро дар мухтасар навиштани мӯхтавоӣ матн бисанҷед.

14. Хабар

1. Дар бораи хабар чӣ медонед?
2. Чаро хабарро сараъзои ҷумла мегӯянд?
3. Хабар ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
4. Кадом ҳиссаи нутқ асосан ба вазифаи хабар меояд?

5. Хабар ба мубтадо чӣ робита дорад?

6. Чаро мубтадо ва хабарро асоси ҷумла мегӯянд?

1. Ҷумлаҳоро хонед ва савол гузошта, мубтадо ва хабари онҳоро муайян созед. Гӯед, ки мубтадою хабар чиро ифода мекунад.

1. Садриддин ба меҳмонхона даромад. 2. Ё ба Садриддин бодикқат нигоҳ карда истод. 3. Дар чашмони Садриддин об чарх зад. 4. Мунзим тӯҳфаи хубе пешкаш карда буд. 5. Айнӣ Лоҳутиро чун устои шеър мешинохт. 6. Таҳсил дар мадрасаҳои Бухоро маҷзонӣ буд. 7. Айнӣ аз ҳаёти оилавиаш хеле хурсанд ва хушвақт буд. 8. Аз мактаб омада мондани Лутфияро нафаҳмида монд.

Хабар сараъзои ҷумла буда, амал, ҳолат ва ё аломатро мефаҳмонад, ки ба мубтадо нигаронида шудааст. Хабар ба саволҳои **чӣ кор мекунад?, чӣ шуд?, чӣ хел аст?, чӣ мешавад?, чист?, кист?** ва ғайра ҷавоб мешавад.

Ба вазифаи хабар асосан феъл серистеъмол буда, ҳиссаҳои дигари нутқ – исму сифат, шумораю ҷонишин масдар ва сифати феълӣ низ ба ин вазифа меоянд.

Аҳдия омад (чӣ кор кард?). Ромин хурсанд шуд (чӣ шуд?). Фаршед омада истодааст (чӣ кор карда истодааст?). Ҳаво гарм аст (чӣ хел аст?). Дунё сиёҳ, торик ва хомӯш буд (чӣ хел буд?). Ҳаво дигар шуд (чӣ гуна шуд?).

2. Матнро хонед, хабарҳояшро муайян кунед. Гӯед, ки дар хабари ҷумлаи якум ва чорум дар бораи амали кӣ сухан меравад (яъне мубтадоаш кадом калима).

Аз манора ҷуфте кабӯтарчӯча овардам. Онҳоро ба рӯи хона сар додам. Онҳо мисли ману Аҳрор парвоз наомӯхта буданд. Аз одам рамида, гоҳ-гоҳ бол кушода, рӯ-рӯи хона мегаштанд. Дону обашон меодам ва даст гирифта, кӯдак барин ба синаам пахш мекардаму мебӯсидам. Яке наботранг ва дигарӣ сафед буд.

Сорбон

3. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонда, ба яқдигар муқоиса кунед. Мубтадою хабари онҳоро шарҳ диҳед. Чӣ ҳодисаро мушоҳида кардед.

Манучеҳр муҳандис мебошад.	Манучеҳри мо муҳандиси хуб мебошад.
Манучеҳр муҳандис аст.	Манучеҳри мо муҳандиси хуб аст.
Манучеҳр—муҳандис.	Манучеҳри мо – муҳандиси хуб.

4. Матнро нависед, хабарҳоро муайян карда, ба зерашон хат кашед. Гуед, ки бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.

Субҳ надамида Ҳаким бедор шуд. Роҳи Қаҳқашон гӯё бо қади об боло мерафт. Ситораҳо ниҳоят бисёр ва осмон равшан. Тамошо кард, ба ҳаёл рафт, баъд ғанабаш бурд. Оби сой шаби дароз ўро алла гуфт. Акнун насими субҳ навозиш мекунад. Ба гӯши Ҳаким садои «ғув-ғув»-и ширдӯшӣ расид, чашм кушод, ки ситораҳо хеле кам шудаанд ва ситораҳои равшану хираи дур як-як аз чашми ў мегурезанд. Вале Ҳаким ба ситораҳо чандон аҳамият надода, бархост ва ба лаби об фурумад.

Сорбон

5. Матнро хонда ҷумлаҳои ҷудо ба содаи ҳуллас баргардонед. Мубтадо ва хабарҳоро бо аломатҳои ишорат кунед.

Намуна: Кӯҳҳои уфуқ дар паси пардаи тираи шаб пинҳон шуданд – Кӯҳҳо пинҳон шуданд.

Сурхии охирини офтоб дар кафкҳои камдарками баҳри осмон – дар абрпораҳо об шуда рафт. Ҳаво зуд торик мешуд. Ситораҳо ҳам кам-кам ба чашмакзанӣ саркарданд. Кӯҳҳои уфуқ дар паси пардаи тираи шаб пинҳон шуданд.

Аммо дар боғи хоҷагии «Баҳори зиндагонӣ» гирду атроф рӯз барин равшан буд. Ҷароғҳои беадади электрикӣ хушнудона нурпошӣ мекарданд.

Коргарон пасу пеш ба лекторияи болокушоди боғи чамъ гардида буданд.

Пӯлод Толис

6. Ҳикояро бодикқат хонед ва хабарҳои онро муайян кунед ва на-
висед.

Овардаанд, ки Нӯшеровони одилро дар шикоргоҳе
сайде кабоб карданду намак набуд. Ғуломе ба русто
рафт, то намак орад.

Нӯшеровон гуфт:

– Намак ба қимат биситон, то расме нашавад ва дех
хароб нагардад.

Гуфтанд:

– Аз ин қадар чӣ ҳалал ояд?

– Гуфт:

– Бунёди зулм дар ҷаҳон аввал андаке будааст.

Ҳар кас ки омад, бар ӯ мазиде кард, то бад-ин ғоят
расид.

Агар зи боғи раият малик хӯрад себе,
Бароваранд ғуломони ӯ дарахт аз бех.
Ба панҷ байза, ки султон ситам раво дорад,
Зананд лашкариёнаш ҳазор мурғ ба сих.

Саъдии Шерозӣ

Савол ва супориш

1. Ҳикояро чӣ ном муносиб аст? Чаро?
2. Моҳияти ҳикоя дар кадом ҷумлаҳо баён шудааст?
3. Ба андешаи нависанда розиед ё на? Чаро?
4. Муродифҳои **малик**-ро номбар кунед.

15. Хабарҳои феълӣ

1. Ҷумлаҳоро хонда, хабарҳоро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо ба во-
ситаи кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.

1. Имшаб дугонаҳо ба театр рафтанд. 2. Занҷир ба
чаши чавон нигарист. 3. Занҷир суханони ӯро шунид.
4. Манучеҳр ба деҳа рафтааст. 5. Хусрав касеро наран-
ҷонидааст. 6. Шоира навигариҳои соҳаро ба маълумоти
ҳамкоронаш расониданӣ аст. 7. Сафар имсол ба деҳааш
рафта наметавонад. 8. Ҳамсоияи мо як ароба ғўзапоя ха-
рида овард.

Хабарҳои феълӣ ҳам сода ва ҳам таркибӣ мешаванд. Хабарҳои феълии сода ба воситаи яке аз шаклҳои феълии ҳамаи сиғаҳо ифода меёбанд: **Восеъ боз ба Шоҳи Зинда рафт. (С.У.) Назир хомӯш менишаст. (С.У.)**

Аз ин мисолҳо равшан аст, ки дар хабари содаи феълӣ маънои луғавӣ ва грамматикӣ хабарҳо бо як калима ифода меёбанд.

Хабарҳои феълии таркибӣ аз ду ва зиёда феълҳо (феълҳои ёридиҳандаю масдар) ташкил меёбанд: Зардолуҳо ба шукуфтан сар карда буданд. (С.А.) Устоамак нақшҳои тайёршударо гирифта мебурд. (С.А.) Падарам ба Маҳаллаи Боло рафтани хост. (С.А.)

Феъли ёридиҳанда аломати грамматикӣ (сиға, замон, шахс ва шумора) –ро ифода карда, ҳамчунин ба оғоз, анҷом ва давомнокии амал ишора менамояд.

2. Матнро хонда, хабарҳои феълии сода ва таркибии онро ёбед ва шарҳ диҳед.

Баҳор омад, давҷаҳо аз гул баромаданд, навдаҳои тутҳои балхӣ ғӯра бастанд, дарахтони хасактут барои хӯроки кирмакҳои пилла каллак шудан гирифтанд; чӯи Мазрангон бо лойоби селоби баҳорӣ пур аз сурхоб шуда мешорид; деҳқонон чуфт мебастанд, замин меронданд, дандонамола мекарданд ва мекиштанд; фароштурукҳо лойҳои шиттаро ба шакли пунбадона лӯнда карда оварда, дар шифтҳои хонаҳо – дар паҳлӯи болорҳо бо камоли маҳорат ба тарзи нимкиштии барои худ хона месохтанд. Лаклакҳо бар пештоқи дарвозаи мазор барои худ ошӯна мебастанд ва аз дарёбод, аз миёни сузурҳо морҳои обиро шикор карда оварда меҳӯрданд. Мурғони титави товусранг, ки болу парҳояшон бо рангорангтобӣ назаррабо буданд, аз лаклакҳо хӯсида, аз таги буттае ба таги буттаи дигаре мечаҳиданд ва бо қақоси ҳаяҷономези худ ҳамчинсҳояшонро аз хавф огоҳ мекарданд. Хулоса, аз одамон ги-

рифта то парандагон ва растаниҳо – ҳама чиз дар ҳаракат буд.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Дар матн хабарҳои феълии сода бештар истифода шудаанд ё таркибӣ?
 2. Фарқи хабарҳои содаро аз таркибӣ дар чӣ мебинед?
 3. Хабарҳо – феълҳои матн асосан чӣ маъноҳоро ифода меkunанд?
 4. Мухтасар мушоҳидаи худро аз фасли баҳор нависед.
3. Матро бодикҷат ва бо риояти оҳанг хонед. Хабарҳои феълии онро аниқ сохта, дар сутуни якум сода ва дар дуюм таркибиро нависед.

Худхудо гуфт:

– Овардаанд, ки занбӯре дар саҳро мӯрчае дид, ки ба ҳазор ҳила донае сӯи хона мебурд, гуфт:

– Эй бародар, ин чӣ машаққат аст, ки ту ихтиёр кардаӣ ва ин чӣ азоб аст, ки ту баргузидаӣ? Биё то ҷои хӯроку нӯшоки ман бинӣ, ки то аз ман бознамонад, ба подшоҳон нарасад.

Худ паридан хост ва мӯр аз паси ӯ давидан гирифт. Чун ба дӯкони қассобе расид, бар гӯшт нишаст. Қассоб корде бизад ва занбӯрро ба ду нима кард ва бар замин андохт. Мӯр чун он ҳол бидид, дардавид ва пои занбӯр гирифт ва мекашиду мегуфт: Мол ҳар ҷо чарад, он ҷо сар мениҳад.

Савол ва супориш

1. Ҳикмати ин матн дар кадом ҷумла ифода шудааст? Хулосаи шумо чист?
 2. Ҷумлаи охириро бори дигар хонед ва гӯед, ки хабарҳо ба ҷумла чӣ оҳанге бахшидаанд.
 3. Овардаанд-ро боз чӣ тавр гуфтан мумкин аст?
4. Феълҳои **рақсидан, гиристан, хандидан, бозидан**-ро аз рӯи намунаи зер ба ду шакл навишта, бо онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Намуна: Бозидан – бозӣ кардан. Ҳаками ҳаваскор
накши професорро бисёр нағз бозӣ кард.

5. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва хабарҳои феълӣ онро му-
айян кунед. Чаро дар ин порча бештар хабарҳои сода истифода
шудаанд?

Чу беҳ гаштӣ, табиб аз худ маёзор,
Ки беморӣ тавон будан дигар бор.
Чу борон рафт, боронӣ маяфкан.
Чу мева сер хӯрдӣ, шох машкан.
Чу хирман баргирифтӣ, гов мафрӯш,
Ки дунҳиммат кунад неъмат фаромӯш.
Манеҳ бар рӯшноӣ дил ба як бор,
Чароғ аз баҳри торикӣ ниғаҳ дор.
Нашояд, к – одамӣ чун курраи хар
Чу сер ояд, нагардад гирди модар.
Вафодорӣ куну миннатшиносӣ,
Ки бадфарҷомӣ орад носипосӣ.
Ҷазои мардумӣ чуз мардумӣ нест,
Ҳар он к-ӯ ҳақ надонад, одамӣ нест
Саъдии Шерозӣ

Лугат

боронӣ – либоси намногузари махсус
дунҳиммат – пастҳиммат, фурӯмоё, ҳасис
миннатшиносӣ – миннатдорӣ, сипосгузорӣ
бадфарҷомӣ – бадоқибатӣ, баданҷомӣ

Савол ва супориш

1. Байтҳоро шарҳ диҳед.
2. Шумо ба мазмуни байтҳо розиед? Чаро?
3. **Курра аз кура** чӣ фарқ дорад?

16. Хабарҳои номӣ

1. Ҷумлаҳоро хонед ва хабарҳоро ёфта шарҳ диҳед.

1. Оянда Қорӣ Ишкамба буд. (С.А.) 2. Ман муаллими
мактаби миёна ҳастам. (Ҳ.К.) 3. Замин саҳт, осмон ба-
ланд. (Зарб.) 4. Соат ҳашт буд, аммо мудирӣ банк на-

ёмад. (С.А.) 5. Акнун калони хона манам. (С.У.) 6. Сулҳ чароғи раҳи оянда аст, Сулҳ зи хушбахтӣ намоянда аст. (А.Ш.)

Хабарҳои номӣ бо ҳиссаҳои номии нутқ (исм, сифат, шумора, ҷонишин) ва сифати феълию масдар ифода меёбанд:

Ҳамин ҷавон Абӯалӣ ибни Синост. Ҳавои ин ҷо гарм аст. (С.А.) Воқеа чунин буд. (С.У.) Падарам саҳт ғамгин шуд. (С.У.)

Хабарҳои номӣ се шакли ифода доранд:

а) ҳиссаҳои номии нутқ бе ягон ёридиҳанда меоянд: Мирзо Турсунзода – **шоир**. Панҷ карат шаш – **сӣ**. Бобокалон – **сарвар**. Ҳаво **соф**. Пешсафи синф – **шумо**.

б) ҳиссаҳои номии нутқ бо бандакҳои хабарӣ меоянд: Сардори синфи мо **Аҳмад аст**. Ман **коргарам**. Рақами хавлии мо **бист аст**. Шаҳри Душанбе зебост.

в) ҳиссаҳои номии нутқ бо феъли ёридиҳанда, бештар бо **будан** меоянд: Пойтахти Тоҷикистон Душанбе мебошад. Тирезаи хона кушода буд. Ҳоло замин лой будагист. Хона нимторик буд. Ман муаллим ҳастам.

Хабарҳои номӣ аз ҷиҳати сохт сода ва таркибӣ мешаванд: Ман-**коргар**. Ҳаво **соф аст**.

Дар ин ҷумлаҳо коргар ва соф аст хабари номии сода мебошанд.

2. Ҷумлаҳоро нависед, хабарҳои номӣ ва мубтадои ҳар кадоми онҳоро ишора кунед.

1. Китоб сарчашмаи дониш аст. 2. Хурсандии ту хурсандии ман аст. 3. Қитъаи шашуми олам Антарктида мебошад. 4. Босфор гулӯгоҳи пайвастандандаи бахрҳои Сиёҳ ва Мармар. 5. Дӯст ва маслиҳатчи ман падарам. 6. Як ҷодари зангорӣ, шабҳо пуру рӯз холӣ.

Хабарҳои таркибии номӣ аз феълҳои ёридиҳандаю бандакҳои хабарӣ ва ҷузъҳои номӣ таркиб меёбанд.

Чузъи номии онҳо дорои маънои луғавӣ буда, маънои грамматикашон ба воситаи феълҳои ёридохандаю бандак ифода мегардад: Вай гапашро ҳеҷ **маъкул карда наметавонист**. (Ҷ.О.) Падарам ба Маҳаллаи Боло **рафтан хост**. (С.А.) Дар хонаи дӯсташон **хоҳанд рафт**. (Ф.М.)

3. Ҷумлаҳоро нависед ва хабарҳои таркибии номиро аниқ сохта шарҳ диҳед.

1. Баъдтар рафта-рафта вазнин ва ҳалим шуда монд. (Ф.М.) 2. Карим ва Асо ёрӣ додани шуданд. (Ҷ.И.) 3. Дар кӯчаҳо намояндагони бисёр миллатҳоро дидан мумкин аст. (Ҷ.О.) 4. Ё шакку шубҳаи худро изҳор карда наметавонист. (С.У.)

Дар ҳолатҳои зерин дар байни мубтадо ва хабар тире гузошта мешавад:

а) агар ҳар ду сараъзо бо исм ифода ёфта бошанд: Душанбе – **пойтахти Тоҷикистон**. Сулҳи пойдор – **осудатии рӯзгор**.

б) агар ҳар ду сараъзо бо шумора ифода шуда бошанд: Ду карат ду – **чор**. Ду понздаҳ – **як сӣ**.

в) агар мубтадою хабар бо масдар ифода шуда бошад: Дили дӯстон озурдан – душманон **шод кардан** (Зарб).

Дар ҳолатҳои зерин тире гузошта намешавад:

а) агар мубтадо бо ҷонишин ифода шуда бошад: **Вай** муҳандис.

б) агар хабар бо сифат ифода шуда бошад: Замин **сахт**, осмон **баланд**. (Зарб.) Косаи шир **оболуд**, Танбал-хӯча **хоболуд**.

в) агар хабар бо пайвандакҳои **чун**, **мисли** алоқаманд шуда бошад: дастонаш **мисли ях**.

4. Аломати тиреро дар ҷойҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро нависед.

1. Беҳи давлат тани сиҳат. 2. Тани сиҳат ганҷи равон. 3. Фарзанд меваи умр. 4. Ба дӯст ҷафо кардан ба душман вафо кардан. 5. Каримов муаллим. 6. Ду карат ду

чор. 7. Дил қавӣ, сина соф, тан солим, мағз пур, ҳуш тез, ақл расо. (П.С.)

5. Чумлаҳоро хонед, хабарҳои онҳоро ёбед ва муайян кунед, ки номиянд ё феълӣ.

1. Шоҳаки Ранда устои гулдаст буд.

2. Муғул як лаҳза ҳарфе ба забон оварда натавонист.

3. Чашмони пистамонанди Туғай аз ҳайрат шакли чормағзро гирифтанд.

4. Чанд мурғ аз рахнаи ҷигдевор гузашта, пӯсхоро нӯл задан гирифт.

5. Олам барои ман Сармадеҳ аст, зеро ман дигар кӯҳеву деҳеро надидаам.

6. Меғуфтанд, ки мӯйсафед сад сол дорад. (Баҳманёр)

7. Илм равшанӣ аст, нодони торикист. (Зарб.)

8. Хоксорӣ – зебу зинати инсонӣ. (Зарб.)

6. Чумлаҳоро нависед ва зери хабарҳои номӣ хат кашида, сохти онҳоро муайян кунед.

1. Рафиқи ман – Солеҳ. (С.У.) 2. Дар баҳор рафтан нағз. (С.У.) 3. Ҷӯра Холдоров бисёр ғамгин буд. (С.А.) 4. Ниятам ҳамин буд. (С.У.) 5. Савдогарон даҳ нафар буданд. (С.А.) 6. Дараҷаи устод ва шогирд қариб баробар шуд. (С.А.)

7. Матнро бодикҷат хонед ва ҳулосаатонро баён кунед. Феълҳои матнро ёбед ва шарҳ диҳед.

Ҳеҷ ҷондоре бе обу ҳаво зиндагӣ карда наметавонад, инчунин фарзандони одам низ беилму маърифат зиндагӣ карда наметавонанд. Қавми беилм имрӯз ё фардо маҳкуми заволанд. Аз ин ҷост, ки мо – Туркистониён аз беилмӣ ва ҷаҳолат аввал шаҳр – шаҳр, қаря-қаря ва фирқа-фирқа шуда, якдигарро задем, якдигарро куштем, хонаи якдигарро тороч ва яғмо кардем, ирзу номуси якдигарро барбод додем, оқибат ба зери бандагии давлати мустабиддаи Рус афтодем. Боз ҳушёр

нашудем, боз ба хонахаробии якдигар кӯшидем, барои маҳв кардани якдигар ба пӯлисҳо, ба жандармҳо ба хафяҳои давлати мустабиддаи Рус ёрӣ додем ва дар солҳои охири баъзе мутафаккирони аз байни мо сар барзада, дарди моро ба ҳуди мо нишон доданд, давои ин дард илму маърифат буданро ба мо фаҳмонданд ё хостанд бифаҳмонанд, мо чун омосдоре, ки дар муқобили ништари чарроҳ мешӯрад, ғавғо мекунад, шӯридем, ғавғо барпо кардем. Табибони худро «ин кофир, ин чадид, ин даҳрӣ, ин зиндиқ...» гуфтем. Рӯз ба рӯз ахлоқи мо фосидтар, бозори амну амони мо косидтар шуд. Дар болои асорати сиёсӣ асорати иқтисодӣ ҳам мисли як занҷир ба гардани мо афтодан гирифт.

Садриддин Айни

Луғат

ирз – номус, обрӯ, шараф

мустабидда – ҳокими мутлақ, худсар, худрой

омосдор – варамнок

даҳрӣ – шахсе, ки оламо абадӣ мешуморад; беҳудо, бедин

зиндиқ – бедин, беҳудо

косидтар – беравнақ, беривоч

асорат – асирӣ, бандагӣ, ғуломӣ

Савол ва супориш

1. Ҳадафи нависанда чист?
2. Моҳияти масъала дар кадом ҷумла баён шудааст?
3. Ба андешаҳои нависанда розиед ё на? Чаро?
4. Пасти ахлоқро дар чӣ мебинед?
8. Ҷумлаҳои хонед ва чӣ гуна сурат гирифтани мувофиқати хабару мубтадиро шарҳ диҳед.
 1. Офтоб аз тегаи кӯҳ ду баробари найза боло шуд.
 2. Шеърҳо хуб буданд.
 3. Ҷӯрабек ин ҳикояро медонист.
 4. Домулло (Турсунзода) масъалаи баланд бардоштани маданияти сухани тоҷикиро ба миён гузоштанд.

5. Сӯхбати дусоатаро устод чамъбаст карданд.

6. Мо чор нафар будем. (Убайд Раҷаб)

Дар ҷумла одатан хабар аз рӯи шахсу шумора ба мубтадо мувофиқат мекунад. Ман аввалин маротиба аз минбари баланд шеър хондам. (У.Р.) Мирзокалон Атоӣ назди устод омад. (У.Р.) Ситораҳо ба чашмакзанӣ сар карданд. (П.Т.)

Ҷонишини Шумо агар ба маънои эҳтиром шахси дуюмро ифода кунад, хабар дар **шакли чамъ** меояд: Шумо бо падари ман дар кучо чӣ гуна ҷӯра шуда будед. (С.А.)

Ҷонишини мо дар мавриди хоксорӣ чун ҷонишини шахси якум омада метавонад ва дар ин ҳолат хабар ба мубтадо мувофиқат мекунад: Мо ҳамаи эродхоро ба ҳисоб мегирем.

9. Ҷумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед. Дар хусуси мувофиқати хабар бо мубтадо ба чӣ ҳулоса омадед?

1. Мардум аз ваҳми ҷон ба вайрон кардани иморат даромаданд. (С.У.) Мардум намефаҳмад. (С.А.)

2. Тӯда ба Шӯрои деҳа наздик расиданд. (С.А.) Тӯда аз ҷунбиш бозмонд. (С.А.)

3. Ҳама ўро мешиносанд. (С.А.) Ҳама баробар ба ҳаяҷон омада буданд. (Р.Ҳ.)

4. Пода аз чаро баргашт. (Ҷ.И.) Дар даштҳо рамаҳои гӯсфандони ў чарида мегарданд. (С.А.)

10. Матнро хонед ва ба мувофиқати хабару мубтадо диққат диҳед.

Рафиқи азиз, мӯхтарам устод Айнӣ!

Хати Шуморо гирифта, аз меҳрубониатон бисёр хурсанд ва аз муждаи сиҳату саломатиатон хеле шод шудам. Дина чаҳоруми декабр аввалин рӯзе буд, ки бе табу бе дарди дил ба сар бурдам. Дар ҳамин рӯз хати Шумо расид. Ман ҳоло дарди дилро муदово карда бошам ҳам, тамоман сиҳат шудаам гуфтан мумкин нест. Чӣ бояд кард? Ҳадяи дӯстонаи Тоҷикистонро бояд қабул кунам.

Ҳоло ман ба давом додани песа ва навиштани сенария сар кардам. Аммо ҳанӯз ба ин кор гарм нашудаам. Дар муддати беморӣ табиист майна хаста шудааст. Бачаҳо ҳама бемор буданд. Ҳоло фақат Гевак каме сармозадагӣ дорад. Боқӣ сиҳат шуданд. Дар Сталинобод ба воситаи гирифториҳои фикр ва беморӣ ғафлати калоне аз ман сар зад, ки китоби худро ба Шумо тақдим накардам. Ҳоло як чилд ёфтаам, ба хидмати Шумо ҳадя мефиристам. Умед аст, ки онро қабул кунед.

Ба азизони меҳрубон Холидаҷон, Камоли некӯхисол ва Лутфияи маҳбуба саломӣ амакашонро бирасонед. Ба хидмати модарашон аз тарафи Бону саломӣ дуру дароз бирасонед.

Бо салом ва эҳтироми дӯстона Лоҳутӣ

11. Ҷумлаҳоро хонед ва ҷойи хабарро муайян кунед.

1. Дили Восеъро фикру ҳаёлҳои изтиробангез меҳарошанд. (С.У.)

2. Зимистони хуноки сербарф омад. (С.У.)

3. Бурданд паямбарону покони, аз беадабон ҷафои бисёр (Саъдии Шерозӣ).

4. Қитъаҳоро сайр кардам дар ҳавову дар замин, Сайр кардам бо баду неки ҷаҳон гаштам қарин. (М.Т.)

Аъзоҳои пайрави ҷумла

Ҷумла аз сараъзо (мубтадо ва хабар) ва аъзоҳои пайрави ҷумла таркиб меёбад. Сараъзоҳо асоси ҷумла ҳисоб ёфта, аъзоҳои пайрав (пуркунанда, муайянкунанда ва ҳол) онҳоро шарҳу эзоҳ медиҳанд. Маъно ва муносибати грамматикӣ аъзоҳои пайрави ҷумла ба воситаи савол муайян карда мешаванд. Масалан, дар ҷумлаи «Шодигули панҷсола хандону шукуфон дарро кушод». Дар ин ҷумла ба ғайр аз мубтадо (Шодигул) ва хабар (кушод) чунин аъзоҳои пайрав ҳастанд: пурку-

нанда (дарро), муайянкунанда (панҷсола) ва ҳол (хан-
дону шукуфон) ҳастанд.

17. Пуркунанда

1. Чумлаҳоро хонед ва муайян кунед, ки калимаҳои ишорашуда ба кадом саволҳои ҷавоб мешаванд.

1. Ман **хатро** хондам. (С.А.) Шодӣ **Каримабонуро** нағз мешинохт. (Ҷ.И.) Писару модар **боборо** гусел карданд. (Ф.Н.)

2. Файзи пагоҳӣ **ба** **даштрӯя зебой** мебахшид. (Р.Ҷ.) Равшан аз хона **палос** баровард. (С.У.) Абӯалӣ **бо** **танбӯр** нағмаи шӯхеро менавозад. (С.У.)

Пуркунанда предметеро ифода мекунад, ки таъсири ҳаракат ва амали ҷумла ба он равона карда шудааст. Пуркунанда ба саволҳои чиро?, киро?, кӣ?, чӣ?, бо кӣ?, бо чӣ?, ба кӣ?, ба чӣ?, аз кӣ?, аз чӣ?, дар бораи кӣ?, дар бораи чӣ? ва ғайраҳо ҷавоб мешавад: **Ӯ бо Гулбону** (бо кӣ?) **бозӣ карданро** (чиро) дӯст медошт. (А.Д.) Ман **падар, модар ва бародар** (кӣ?) дорам. Ҳанифа аз мағоза **ки-тоб** (чӣ?) харид. Рангу рӯи Ҳамид **аз сурхӣ** (аз чӣ?) **ба сафедӣ** (ба чӣ?) майл намуд. (П.Т.)

Пуркунанда бештар ба феъл – хабари ҷумла тобеъ буда, онро пурра мекунад: **Ватанро** дӯст медорам. Чиро дӯст медорам? Ватанро.

2. Ба саволҳои ҷавоби пурра навишта, мубтадо, хабар ва пуркунандаҳои онро ишорат кунед.

Намуна: Салим ба бародараш чӣ овард? – Салим ба бародараш бозича овард.

1. Шумо киро бештар эҳтиром мекунад? 2. Шумо ба кӣ пайравӣ карданӣ ҳастед? 3. Муаллим дирӯз ба шумо чӣ супурда буд? 4. Шумо аз чанд ба чанд қадам гузоштед? 5. Шумо дар кадом кор фаъол мебошед?

3. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро муқоиса кунед, ба калимаҳои ишора-шуда саволҳои мувофиқ гузored ва мулоҳизаатонро гӯед.

1. Шодӣ аз бистари беморӣ хест.	1. Ӯ аз беморӣ чанд вақт ба дарс наомад.
2. Ҷамшед бо дӯстонаш сӯхбат мекард.	2. Одам бояд бо мулоҳиза гап занад.
3. Соли 1967 ба М. Турсунзода номи Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ до-да шуд.	3. Алпинистон ба куллаи ба номи М.Турсунзода ба-ромаданд.

4. Шеърро ифоданок хонда, пуркунанда ва мубтадоҳоро муайян кунед ва гӯед, ки онҳо ба шеър чӣ муассирӣ бахшидаанд.

Панди дерин

Одами баднафсро нони даҳонаш мекушад,
 Шахси бадгуфторро захми забонаш мекушад.
 Шавку шӯри навҷавониро паи ишрат мабар,
 Беадабро чунбиши хуни ҷавонаш мекушад.
 Кӯдаконашро агар н-омӯхт одобе падар,
 Оқибат ноодамии кӯдаконаш мекушад.
 Мебарӣ бо худ камон, аз тири он андеша кун,
 Марди беандешаро тири камонаш мекушад.
 Гар шиновар хешро бар сели дарё мезанад,
 Ҳалқаи гирдобӣ дарёи равонаш мекушад.
 То ки қад боло кунад, по монд дар болои дӯст.
 Бевафоро дар ҷудой душманонаш мекушад...

Сафармуҳаммад Айюбӣ

Савол ва супориш

1. Ба андешаҳои шоир розиед ё не? Чаро?
2. Нони даҳон магар одамро мекушад? Шарҳ диҳед.
3. Хабарҳои такроршуда ба шеър чӣ таъсир бахшидаанд?

5. Матро бодикқат хонед ва аниқ созед, ки дар бораи кадом мактаб сухан меравад? Пуркунандаҳоро ҷудо карда нависед.

Ман ба мактаб даромадам. Ҳамроҳи ман падарам як лаълӣ кулчаву мавизро ба як дастурхон печонида, ҳалвой гӯён бурда буд. Мактабдор дастурхонро кушод, яке аз кулчаҳоро шикаста, қадре худаш хӯрд ва падарамро ҳам таклиф кард, падарам ҳам як бурда хӯрд. Пас аз он як кулчаи дигарро ҷунон реза кард, ки гӯё ба мурғон меода бошад ва он нонрезаҳоро ба ҳар тарафи мактаб ба болои бачагон пош дод.

Дар ин вақт як занозанӣ, ҷомадарронӣ, рӯйханҷолкунӣ ва чашмкание буд, ки дар даруни мактаб пайдо шуд. Ба болои ин доду фарёд, оху фиғон, гиряву зории бачагон гӯё боми мактабро ба ҳаво мебардошт.

Ин шӯру ғавғо бар болои нонрезаҳое буд, ки мактабдор аз ҳалвоии ман ба бачагон бахшиш карда буд...

Садриддин Айнӣ

Пуркунанда асосан ба воситаи исму ҷонишинҳои шахси ифода меёбад. Ҳиссаҳои дигари нутқ, замоне ба вазифаи пуркунанда меоянд, ки агар мафҳуми исми пайдо кунанд. **Гулрӯро** аз ҳафтсолагӣ ба мактаб доданд. (Р.Ҷ.) **Дӯкони** рӯзона баста монда намешавад. (С.А.) Мо дар пеши чароғ **ӯро** дидем. (С.А.) Ромин **бо бобояш** бозӣ карданро дӯст медорад. Фаршед ҳамеша **ба калонсолон** салом медиҳад. Аҳдия **дахро** пур кард. Отифа **хонданро** дӯст медорад.

6. Матро хонед ва ба мазмуни он диққат диҳед. Гӯед, ки чаро дар ҷумлаи сеюм якчанд пуркунанда истифода шудааст.

Меҳнати даст ва меҳнати тафаккур ин ду чиз тамоми ҳаёти эҷодии пайравро фаро мегирифт. Ӯ байтеро ба охир нарасонида, ба дарёи фикр ғуҷавар мешуд. Соатҳо хомӯш мегашт, баъзан мисраеро борҳо такрор менамуд, гаштаву баргашта оҳанги калимаҳоро месанҷид, ҷои онҳоро тағйир меод, ҷилваи онҳоро гӯё ба пеши назар меовард ва ба ҷи гуна садо додани онҳо гӯё гӯш

мениҳод, гӯё лаззати ҳар як калимаро чашида медид, рангу тобиши онҳоро муоина мекард. Шиносой ва дӯстӣ бо Пайрав барои ман дар муддати тамоми ҳаётам як мактаби омӯзиши маҳорати шоирӣ гардид.

Муҳиддин Аминзода

Савол ва супориш

1. Пуркунандаҳои матнро нависед.
2. «Лаззати ҳар калимаро чашидан» чӣ маъно дорад?
3. Борҳо такрор кардану санҷидани калимаҳо чӣ аҳамият дорад?
4. Дар навиштору гуфтор ин тартибро риоя мекунед? Чаро?

18. Пуркунандаи бевосита ва бавосита

1. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро бодикҷат хонда, ба яқдигар муқоиса кунед. Чаро пуркунандаҳои сутуни дуюм пасоянди «ро» доранду сутуни якум не. Мулоҳизаатонро гӯед.

1. Иброҳим аз телевизион филм тамошо кард.	1. Иброҳим аз телевизион «Чапаев»-ро тамошо кард.
2. Рӯзи таваллудам рафиқонам ба ман китоб тӯҳфа карданд.	2. Рӯзи таваллудам рафиқонам ба ман «Тобистон»-ро тӯҳфа карданд.
3. Ошпаз пиёз реза кард.	3. Ошпаз пиёзро реза кард.

2. Зарбулмасалҳоро хонед ва шарҳ диҳед. Бо кадом пешояндҳо таркиб ёфтани пуркунандаҳоро гӯед ва андешаатонро дар бораи вазифаи пешояндҳо баён кунед.

1. Аз дӯст як ишорат, аз мо ба сар давидан.
2. Бе меҳнат роҳат муяссар намешавад.
3. Ба ҳикмат ҳалли ҳар мушкил тавон кард.
4. Бо ҳалво гуфтан даҳон ширин намешавад.

Пуркунанда ду хел мешавад: бевосита ва бавосита.

Пуркунандаи бевосита предметро ифода мекунад, ки амали феъли гузаранда ба он равона шудааст. Пуркунандаи бевосита ду шакли ифода дорад:

а) бо пасоянди – ро: **Аҳмадро** дидам. **Хатро** хондам. (Дар ин шакл пуркунанда ба саволҳои киро?, чиро? ҷавоб мешавад. Киро? –Аҳмадро, Чиро? – хатро);

б) бе пасоянд: Вай **мактуб** хонд. Ман **хоҳар** дорам. (Дар ин шакл пуркунанда ба саволҳои **чӣ?** ва **кӣ?** ҷавоб мешавад. **Чӣ хонд?** –мактуб. **Кӣ дорам?** – хоҳар).

Бо пасоянди – **ро** ва бе он омадани пуркунандаи бево-сита ба маълум будан ва ё ба маънои умумӣ истифода шудани пуркунанда вобаста аст: Ман **хатро** хондам. Дар ин ҷумла дар бораи **хати муайян** сухан меравад, ки пуркунанда ҳатман пасоянди – ро мегирад.

Вале дар ҷумлаи «Ман **хат** хондам» умуман гап дар бораи хондани мактуб меравад. Дар сурати муайян на-будани хат пуркунанда бе пасоянд дар паҳлӯи хабар меояд. Ҳамин ки аз паҳлӯи хабар дур рафт, хатман па-соянд мегирад.

3. Матро хонед ва мазмуни онро мухтасар нависед. Сипас пуркунандаҳои бевоситаро аз матн ва навиштаи худ ёбед ва ба ҳар кадом савол гузored.

Подшоҳро нард бохтану шатранҷ бохтан ва май хӯрдану гӯй задан ва шикор кардан пайваста набояд, зеро ки ўро аз корҳо боздорад. Ҳар кореро вақтест. Чун вақт набошад, суд зиён гардаду шодӣ ғам шавад. Аммо хусравони пешин рӯзро ба ҷаҳор қисмат кардандӣ: як баҳра эзидро парастидандӣ ва тоат кардандӣ, як баҳра андар подшоҳиву мулки хеш назар кардандӣ ва мазлу-монро дод бидодандӣ ва доноёну хирадмандон тадбир кардандӣ ва фармонҳо додандиву номаҳо навиштандӣ ва расулон фиристодандӣ. Ва баҳраи севум аз хӯрдану хуфтан ва аз ин ҷаҳон баҳра баргирифтани дар шодию хуррамӣ будандӣ. Ва баҳраи ҷаҳорум ба шикору ҷавгон задан ва он чи бад-ин монад машғул гаштандӣ.

Баҳроми Гӯр рӯзгори хеш ба ду ним кардӣ: як ними рӯз кори мардумон гузоридӣ ва як ними рӯз биосудӣ ва андар ҳама подшоҳии ӯ касе рӯзи тамои кор накардӣ.

Нӯшеровони одил фармуда буд, то бар баландӣ рафтандӣ ва аз хонаҳое, ки дуд барнаомадӣ, бипурсидандӣ, ки чӣ будааст. Агар андар ғаме будандӣ, он аз эшон баргирифтӣ.

Ва набояд, ки ҳеҷ подшоҳе раво дорад, ки омилони вай аз раият чизе ба ноҳақ биситонанд.

Муҳаммад Ғазолӣ

Луғат

дод додан – адолат кардан, шафқат намудан

расулон – қосидон, фиристода

омилон – ҳокимон, намояндагон, вакилон, андозгирон

Савол ва супориш

1. Кадом номро ба матн мувофиқ медонед? Чаро?
2. Ба тақсимоти вақт розиед? Шумо мебудед, вақтро чӣ тавр истифода мебудед?
3. **Машғул гаштандӣ** ва ба ин монанд ифодаҳоро дар забони имрӯза чӣ гуна баён мекунанд?
4. Матро нависед, мубтадою хабар ва пуркунандаҳои бевоситаро ишорат кунед.

Тираном. Санглох шудгор шуд. Боз як раҳ ронда, гандуми тираним мекорем, вале тухм ба замин наафта, Муҳаммадиро ба ҷанг даъват карданд... Ман бо-яд шабу рӯз кор кунам. Ҳамин тавр ҳам мешуд. Ман трактор мерондам. Пирамарде тухм мепошид, як ҷуфт барзагов мола мекард. Села-села кабӯтарон дон мечиданд. Қаровул кабӯтаронро «ҳой-ҳой» гуфта пеш мекард...

Сорбон

Савол ва супориш

1. Дар ҷумлаи дуоим **санглох** кадом аъзои ҷумла аст?
2. **Боз як раҳ**, яъне чӣ?
3. Ҷумлаи охири содаи тафсилӣ ё хуллас?

5. Ҷумлаҳое тартиб диҳед, ки калима ва ифодаҳои зерин дар онҳо ба вазифаи пурқунандаи бевосита оянд. Бо кадом ҳиссаҳои нутқи ифода шудани пурқунандаи бевоситаро шарҳ диҳед:

Худ, Аҳмад, боғбон, хондан, даҳ.

6. Ҷумлаҳоро нависед ва дар зери мубтадою хабар хат кашед. Ба шакли пурқунандаҳои дар аввали ҷумлаи 4-5 омада диққат диҳед.

1. Файзи пагоҳӣ ба даштрӯя зебӣ бахшид. (Ф.Н.)

2. Дониш талабу бузургӣ омӯз. (Низомӣ)

3. Барои дӯстон ҷонро фидо кун,

Валекин дӯст аз душман ҷудо кун. (Ҷомӣ)

4. Оқилро пурсиданд, ки неқбахт кисту бадбахтӣ чист? (Саъдӣ).

5. Занро ном Зебӣ буд. (Ҳ.К.)

6. Пои мору шири мурғу нони мулло кас надид. (Зарб.)

7. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро бо риояи оҳанг ҳонед ва мубтадою пурқунандаи онҳоро ёфта, савол гузored.

1. Хабарро Хусрав навишт.	1. Хусрав хабарро на- вишт.
2. Котиб қарорро хонд.	2. Қарор хонда шуд.
3. Талабагон вазифаро ичро карданд.	3. Вазифа аз тарафи та- лабагон иҷро карда шуд.
4. Одамон меваҳоро ғун доштанд.	4. Меваҳо ғундошта шуд.

Пурқунандаи бавосита предметеро нишон медиҳад, ки таъсиру амалиёти хабари ҷумла ба он бо воситаҳои гуногун мегузарад.

Пурқунандаҳои бавосита бо исм, ҷонишину масдар ва бо ёрии пешояндҳои ифода меёбад. Ин пурқунандаҳо барои он бавосита ном доранд, ки онҳо таркибан аз калимаи мустақил бо пешоянд ва баъзан пасоянд ташкил меёбанд (аз вай, бо қалам, ба хондан, аз Аҳмад).

Пуркунандаи бавосита ҳамроҳӣ, воситаи иҷро, сарчашмаи амал ва ғайраро мефаҳмонад:

I. 1. Мо ин хабарро **аз одамон** фаҳмидем. 2. Сардор **аз кору бори** коргарон нақл мекард.

II. 1. **Ба** ӯ меҳонд дарси навҷавонӣ. (М.Т.) 2. Ҳайдар **ба ҳикояти** худ давом намуд. (С.А.) 3. Мо **ба ёрӣ** додан ҳозирем. (С.А.) 4. Худи ӯ **ба хатнависӣ** машғул шуд. (С.А.)

III. 1. Умрихола, Юнусбобо **бо Сафар** хушбошӣ карданд. (Ф.Н.) 2. Абӯалӣ боз **бо танбӯр** нағмаи шӯхеро менавозад. (С.У.)

IV. 1. **Бе коргарон** ҷаҳони ободон нест. (А.Л.) 2. Нест ба кас **бе ту** нишоти ҳаёт, **Бе ту** набошад ба ҳалоиқ нишот. (М.Т.)

8. Ҷумлаҳоро нависед ва пуркунандаҳои бавоситаро ёфта, ба зерашон хат кашед. Пешояндҳои онро шарҳ диҳед.

1. Ман барои бо муаллимам Азиз Карим хайрухуш кардан ба шӯъбаи маориф даромадам. (С.У.)

2. Бо некон нек бошу бо бадон бад. (Зарб.)

3. Нигоҳ кардам, ки аз нӯҳ понздаҳ дақиқа гузаштааст. (Ҷ.И.)

4. Пӯлод ҳам ба рафтан розӣ шуд. (Р.Ҷ.)

5. Ҳакимеро пурсиданд: Аз саховату шуҷоат кадом беҳтар аст? (Саъдӣ)

6. Хушкаломанд, шӯҳ, густоханд, Ҳамдигарро дугонаҳои Садаф. (М.Т.)

9. Ҷумлаҳоро хонед ва ба ҳам муқоиса кунед. Гӯед, ки хабарҳо дар муайян сохтани аъзоҳои ишорашуда чӣ нақш доранд.

1. Ба як кас кор доштам, набудааст, **ба пахтачинӣ** рафтааст. (Ҷ.И.)

2. Вай онҳоро ҳар гоҳ агар **ба меҳмонӣ** ё **ба тӯй** равад, мепӯшид. (С.У.)

3. Коргарзанони кӯдак-

1. Онҳо имрӯз **ба пахтачинӣ** хоҷагӣ ёрӣ мерасонанд.

2. Деҳаи Соктаре **аз деҳаи Маҳаллаи Боло** беҳтар менамуд. (С.А.)

3. Дар сари дастурхон па-

дор ба кори саҳро мера- ванд. (А.Д.)	дару духтар аз мактаб, аз ину аз он гап зада мени- шастанд. (Ҷ.И.)
---	--

10. Порчаи манзумро хонед ва байтҳоро як-як маънидод кунед. Сипас пуркунандаҳои бавосита ва бевоситаи дар матн бударо на-висед.

Ба коре даст зан, к-арзад ба ранҷе,
Ба гил кандан на ҳар кас ёфт ганҷе.
Чу дар ҳар пеша некиву бадӣ ҳаст,
Бияндеш, он гаҳ андар пеша зан даст.
Магир аз хештан бар даст коре,
Ки маркаб раҳ надонад бесаворе.
Чу дил хоҳӣ ба музде шод кардан,
Бибояд хидмати устод кардан.
Чу гирӣ теша беустод лозум,
Ки дастат чӯб гардад, чӯб ҳезум.
Гулобе к-ояд аз гулҳои худрӯй,
На дархӯрди дили мардум диҳад бӯй.
Бигир оини роҳи некмардон,
Инон аз роҳи бадмардон бигардон!
Касе, к-ӯ дар пай ғӯлон занад гом,
Кунад реги биёбон хунаш ошом.
Раҳе рав, к-аш басте пай ҳаст бар ҷой,
Ба ҳар раҳна машав чун мори бепой...

Хусрави Деҳлавӣ

Савол ва супориш

1. Ба фармудаи байтҳо розиед ё на? Чаро?
2. Гули худрӯй ба шахси тарбиянадида чӣ муносибат дорад?
3. Чаро бе устод ба коре набояд даст зад? Ҳақиқати онро дар зиндагӣ пай бурдаед ё не?

11. Ҷумлаҳоро нависед ва пуркунандаҳои ишорашударо аз ҷиҳати таркиб муайян созед.

1. Акнун суханро ба муаллим медиҳем. (Ҷ.И.) 2. Бо каландча он заминро се бор каландгардон кардам. (С.А.) 3. Вай ду бор ба Ифтихорномаи Шӯрои Олии

Тоҷикистон мукофотонида шуд. 4. Ҳалим **бо ду-се бачаи** дигар ба назди ман омада, қаламро пурсид. (С.У.) 5. Фарроши мадраса **ба шусти пок кардани дари** хучраи ӯ саргардон аст. (С.А.) 6. Фозилҷон дар бораи Рашидов **ҳикояро** сар кард. (Ҷ.И.) 7. **Ба дари хонаи Зебуннисо расиданашонро** надониста монданд. (Ҳ.К.)

Пурқунанда аз ҷиҳати таркиб ба ду навъ: сода ва таркибӣ чудо мешавад.

Пурқунандаи сода бо як калима ва ё як калимаю пешоянд ифода меёбад: Насими баҳор **байракро** ҷилва меод. (Ф.Н.) **Шайхро** ҳунар нест, хонақоҳ танг аст. **Ӯ ба одам** монандӣ дошт.

Пурқунандаи таркибӣ бо ибораҳои рехтаю масдарӣ ва таркибҳо ифода меёбад: Гоҳо вай бо ҳамроҳии **як нафар-ду нафар шогирдони** худ меомад. (С.У.) Ман **барор нағрифтани қорамро** ба Солеҳ хабар додам. (С.У.)

12. Ҳикояро хонед ва маънояшро шарҳ диҳед. Сипас матнро нависед.

Султон Маҳмуд пире заифро дид, ки пушторасе хор мекашад. Бар ӯ раҳмаш омад. Гуфт:

– Эй пир, ду-се динор зар меҳоҳӣ ё дарозгӯше, ё ду-се гӯсфанд, ё боғе, ки ба ту бидиҳам, то (ки) аз ин заҳмат халосӣ ёбӣ?

Пир гуфт:

– Зар бидеҳ, то (ки) дар миён бандам ва бар дарозгӯше бинишинам ва гӯсфандон дар пеш гирам ва ба боғ биравам ва ба давлати ту дар боқии умр он ҷо биёсам.

Султонро хуш омад ва фармуд ҷунон карданд.

Убайди Зоконӣ

Савол ва супориш

1. **Дарозгӯш** аз ҷиҳати таркиб чӣ гуна калима аст ва чӣ дар назар дошта шудааст?
2. Дар матн кадом навъи пурқунанда бештар аст? Чаро?
3. **Султонро** пурқунандаи бавосита ё бевосита?
4. Чаро гуфтаи пир писанд омад?

13. Чумлаҳоро хонед ва шарҳ диҳед, ки пуркунандаҳои бавосита бо чӣ ифода шудаанд.

1. Иброҳим аз мардуми он ҷо губсар талаб кард, на-
додандаш. (С.А.)

2. Падар мегӯядат, ки нек фарзанд, Ман аз ту сад
хазорон бор хурсанд. (М.Т.)

3. Ё касе гуфтат, ки дар Ҳиндустон, Ризқи инсон аст
чун оби равон. (М.Т.)

4. Мегуфт фасонаҳои гармаш, Чандон ки чун мум
кард нармаш. (Низомӣ)

14. Чумлаҳоро нависед ва муайян кунед, ки пуркунандаҳои ишора-
шуда ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд. Гӯед, ки воситаҳои
ифодаашон кадом пешояндҳоянд?

1. **Дар ин бора** фикри рафиқонро шунида, бояд
мачлис ба қарор ояд. (С.А.)

2. Пӯлод ба ӯ **онд ба маводи семинар** саволҳо дода,
ҷавобҳои мухтасару саҳеҳ гирифт.

3. Аҷаб бой асту зебо кӯҳсорат,

Пур аз дур кӯҳсори обшорат. (А.Д.)

4. Чойчӯшро **бо оби сард** пур карда, боз бар сари гул-
хан овехт. (С.А.)

15. Ҳикояро хонед ва гӯед, ки ҳикмати он дар чист? Пуркунандаҳои
онро ёбед ва кадом навъ буданашонро шарҳ диҳед.

Кабӯтарро гуфтанд:

– Чун аст, ки ту ду бача беш барнаёри ва чун мурғи
хонагӣ бар бештар аз он қудрат надори?

Гуфт:

– Бачаи кабӯтар ғизо аз ҳавсалаи модару падар
меҳӯрад ва чӯжаи мурғи хонагӣ аз мазбала бар ҳар
роҳгузар. Аз як ҳавсала ғизои ду бача беш натвон дод
ва аз ним мазбала дари рӯзии ҳазор чӯжа тавон кушод.

Қитъа:

Хоҳӣ, ки шавӣ ҳалолрӯзӣ,
Ҳамхона макун аёли бисёр.

Донӣ, ки дар ин сарочаи танг,
Ҳосил нашавад ҳалоли бисёр!
Абдурраҳмони Ҷомӣ
Луғат

мазбала – пасафкандаҳо

ҳавсала – чинадон, ҷиғирдони мурғ, меъдаи парандагон

аёл (иёл) – оила, хонавода, зану фарзанд

сароча – хонаи хурд (киноятан дунё)

Савол ва супориш

1. Хулосаатонро мухтасар нависед.

2. Мазмуни ҳикоя ба шароити имрӯза чӣ қаробат дорад?

3. Ба ин фикр розиед ё на? Чаро?

16. Ҷумлаҳоро нависед ва пуркунандаҳоро муайян кунед ва ҷои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Халқҳо амниятро меҳоҳанд. 2. Ман ордро ба хона овардам. (С.У.) 3. Гулрӯро аз ҳафтсолагӣ ба мактаб доданд. (Р.Ҷ.) 4. Зан дастархон андохта, нонҳои гарм ниҳод. (С.У.) 5. Обро дида мӯза каш, ҳаворо дида ғӯза. (Зарб.) 6. Мо аз сабзавот, мева, харбузаю тарбуз ҳеҷ камӣ надоштем. (С.У.) 7. Ба бобоям ин таклиф маъқул афтодааст. (С.А.) 8. Аз гург касе сухан нашунидааст, Аз бед касе мева начидааст. (Зарб.)

17. Матнро хонед ва пуркунандаҳоро ёбед ва савол гузошта, кадом навъ буданаширо шарҳ диҳед.

Чингизиён қувваи одамон ва вазни сангро ба ҳисоб нагирифта, ҳар як санги калонро ба пушти ҳар асир, ки рост ояд, мегузоштанд. Ў маҷбур буд, ки он сангро ба як бардоштан аз кӯҳ то канори об, ки бист километр зиёдтар масофа дошт, расонад. Саворони муғул бо шамшерҳои аз ғилофкашида гурӯҳҳои сангкашонро меронданд ва ҳар асире, ки дар санг бардоштан ва роҳ рафтан сустӣ кунад, ё аз гуруснагӣ ва беморӣ аз пой монад, дар ҳамон ҷо кушта партофта мешуд. Дар ин шароит ҳар рӯз садҳо асирон аз сафи қор мебаромада

бошанд ҳам, чингизиён қои онҳоро бо асирони наве, ки Қучӣ мефиристод, пур карда, корро давом мекунонданд.

Асирон сангҳоро ба лаби дарё оварда хирман мекарданд ва муғулон онҳоро дар об рехта, барои худ роҳи хушкӣ месохтанд. Аммо дар сохтани як газ роҳи хушкӣ сари чандин муғул ба бод ва танааш ба об рафт: темурмаликиён бо ҳучумҳои пайдарпай сари сангрзони муғулро ба қои сангпораҳо дар об мерехтанд ва шабона ҳам шабихун зада, роҳи сохташударо вайрон ва ӯрдугоҳи муғулонро парешон мекарданд.

Садриддин Айний

Савол ва супориш

1. Сабаби чунин бераҳмӣи муғулонро дар чӣ мебинед?
2. Чаро асирон гирифтори чунин бераҳмиҳо буданд?
3. Оқибати ҳар гуна зулм ба чӣ меанҷомад?
4. Ҳуқуқи он асирон бо асирони замони кунунӣ қобили муқоиса ҳафт ё не?

19. Ҳол ва ҳелҳои он

1. Ба калимаи ибораҳои ишорашуда саволҳои мувофиқ гузored ва чи ро ифода кардани онҳоро шарҳ диҳед.

Намуна: чавгонбозӣ дар Помир (дар қучо? макон) шӯҳрати қалон дошт.

Дар рӯзҳои ид (...) қалонсолон **аспаки** (...) чавгонбозӣ мекарданд. **Барои чавгонбозӣ** (...) **аз ноҳияҳои дур** (...) саворон меомаданд. Тамошои манзараи чавгонбозӣ **хеле** (...) ақиб буд. Тамошобинон **аз хурсандӣ** (...) ба бозингарони моҳир таҳсин мегуфтанд.

(қай?, аз қучо?, чӣ андоза?, чӣ тарз?, барои чӣ?, аз чӣ сабаб?).

Аъзои пайрави қумла, ки тарз, қалон, макон, сабабу мақсад ва ҳолатҳои дигари воқеъ шудани амалро мефаҳмонад, ҳол номида мешавад. Ҳол асосан хабар ва дигар аъзоҳои қумларо шарҳ дода, ба саволҳои чӣ тавр? ,

кай?, дар кучо?, аз кучо?, то кучо?, чаро?, аз чӣ сабаб?, бо чӣ мақсад?, барои чӣ? ва ғайра ҷавоб мешавад.

Дар ҷумла зарф, сифат, исм, ҷонишин, сифати феълӣ, феъли ҳол, масдар ва ибораҳои гуногун ба вазифаи ҳол омада метавонанд. Ҳол мувофиқи маъно ва муносибати ташаббус ба хабар асосан ба ҳелҳои зерин ҷудо мешавад: замон, макон, миқдору дараҷа, тарз, монандӣ, сабаб, мақсад, шарт ва ҳилоф.

2. Порчаи манзумро хонед ва ба ифодаҳои ишорашуда саволҳои мувофиқи гузошта, кадом навъи ҳол буданашро шарҳ диҳед.

Дар яке аз деҳоти кӯҳистон
Марди пире намудааст макон.
Чехрааш тоза мисли рӯи баҳор,
Соф чун оби чашмаи кӯҳсор.
Хотираш шоду хурраму хурсанд,
Чун дили мардуми саодатманд.
Мисли фӯлоди пухта сахт танаш,
Рафта озори дард аз баданаш.
Сар-сари кӯҳ меравад озод,
Мечаҳад мисли оҳуи навзод.
Мирзо Турсунзода

Ҳоли замон

Ҳоли замон кай ва дар кадом вақт воқеъ шудани амалу ҳолатро фаҳмонида, ба саволҳои **кай?, кадом вақт?, аз кай?, то кай?** ва ғайра ҷавоб мешавад.

Ҳоли замон бо зарфи замон, исм, феъли ҳол ва масдар ифода меёбад. **Пештар** лампа ва рағғани онро ман меодам. (С.А.) **Тобистон** рӯзамон бо мевачинӣ мегузашт. (Ф.М.) Иморат **ба тозагӣ** бино ёфта будааст. (Ф.Н.) Барф ду **рӯз боз** меборид. (С.А.) Ахрорамак **то рафтани** ӯ ба ҳама ҳазлу мутоиба мекард. (Ф.М.)

1. Калима ва ибораҳои зеринро истифода бурда, ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Шаб, имсол, имрӯз, ҳанӯз, омадан замон, рӯзи гузашта, дар як шабонарӯз, бо як чашм задан, баробари дидани ӯ, аз пагоҳ то бегоҳ.

2. Матнро хонед, ҳоли замонро муайян созед ва шарҳ диҳед, ки бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода шудаанд.

Мулло Ниёзи мударрис аз чорбоғи Кӯлба пас аз се рӯз баргашт. Он рӯз ҳаво кушод, офтоби аввали навбахор ба болои шаҳр нурҳои заррин ва форами худро бедареғ мепошид. Дарахтҳо муғча кушода буданд, дар гулзорҳо сабза пайдо шуда буд. Лекин ҳанӯз гулҳои рангоранги дарахтон ва муғчаҳои хушбӯи гулзорҳо на шукуфта буданд. Аввалин муждарасони баҳор – фароштурукҳо ва лайлакҳо пайдо шуда буданд. Бачаҳо дар кӯчаҳо суруди «Лайлак омадааст»-ро меҳонданд.

Ҷалол Иқромӣ

3. Матнро хонед ва ҳолҳои замонро аниқ созед ва гӯед, ки кадом аъзои ҷумларо шарҳ медиҳанд.

Рӯзи дуҷоми ба Душанбе омадани Юсуф—ас-сибӣ зиёфат оростанд устод. Азбаски моҳи рамазон буд ва Юсуф-ас-сибӣ марди рӯзадор, қариби фаро расидани шом хон кушоданд. Даъватшудагон, чанд нафар аз удабо ва уламо низ ҳангоми шом ба ҷои зиёфат расиданд.

Рӯз ба бегоҳ овардааст, аммо то рӯзакушӣ ҳанӯз вақт ҳаст. Бинобар ин устод ҳамроҳи меҳмони мӯхтарам ба тамошои саробӯстони пури гули сиёҳ ва долу дарахт баромаданд. Онҳо аз пайраҳаи мумфарш қадам мезаданд вақт мегузаронданд. Юсуф-ас-сибӣ меғуфт, ки дар садаи бист роҳҳои дур кӯтоҳ шудаанд, дигар роҳи дарозу кӯтоҳ нест, барои сафар ҳавсала лозим асту бас.

– Дина ман дар Қоҳира сайр доштам, имрӯз дар Душанбе гашт мекунам, ҳол он ки дар ин миёна як дунё масофа ҳаст. Бубин, Мирзои азиз, замон ҷӣ сон пеш ме-

равад ва бигӯ, то кучо хоҳад рафт? Ману ту шоҳиди боз
чӣ гуна пешрафт хоҳем шуд.

Устод Мирзо Турсунзода ҳикоя карданд, ки ҳамагӣ
бист-бисту панҷ сол пеш кас тавассути тайёра аз Ду-
шанбе ба Маскав дар давоми як ҳафта рафта метавонист.
Ба воситаи қатора ҳафтаҳо даркор буд. Ҳоло чӣ? Чор со-
ат кифоя мекунад. Чӣ тафовуте ва аз кучост то ба кучо.

Убайди Рачаб

Савол ва супориш

1. Замон чӣ сон пеш меравад? Оё шумо пай бурдаед, ки дар як
муддати кӯтоҳ чӣ тағйирот рух дода?
 2. Ин ҳама аз кудрату пешравии чӣ аст?
 3. Барои ҳар чӣ бештари рушди ҷомеа чӣ бояд кард?
 4. Дар мавзӯи «Тафовут аз кучост то ба кучо» иншое нависед ва
мухтасар нерӯи илмро дар он баён кунед.
4. Байтхоро хонда, маънидод кунед, сипас ҳолҳои замонро муайян
созед ва нависед.

Устухонам гашта саҳт аз кӯдакӣ бо шири ту,
Растам озод андар ин оғӯши оламгири ту.

А.Деҳотӣ

Ҳӯи бад бар табиате, ки нишаст,
Наравад то ба вақти марг аз даст.

Саъдии Шерозӣ

Ду чиз тираи ақл аст: дам фуру бастан,
Ба вақти гуфтани гуфтан ба вақти хомӯшӣ.

Саъдии Шерозӣ

Пеш аз ману ту лайлу наҳоре будаст,
Гарданда фалак бар сари коре будаст.

Умари Хайём

Пас аз боридани борони найсон,
Чӣ зебоянд дашту кӯҳсорон.

М.Турсунзода

Савол ва супориш

1. Оид ба байти дуум мулоҳизаатонро баён кунед.
2. Байти сеюмро чӣ тавр мефаҳмед? Андешаи шумо?

3. Чаро дар байти охир пас аз мисраи аввал вергул гузошта на-
шудааст? Байтро ба наср баргардонед.

Ҳоли макон

1. Порчаҳои манзумро хонда гӯед, ки муассирияти онро чӣ таъмин
кардааст.

Ба ёдам ҳаст даврони амирӣ.
Хисори кӯҳна – маъвои асирӣ.
Дар он ҷо дасти хунин буд боло,
Фалак мекард аз ин даст парво...
Дар он ҷо одамон бозор диданд,
Дар он бозор банду дор диданд.
Дар он ҷо қалъаи ҳокимнишин буд,
Замин ҳам аз фишори он ғамин буд.

Дар ҳамин ҷо ман ба дунё омадам,
Дар ҳамин ҷо чашмбино омадам.
Дар ҳамин ҷо ёфтам авҷу камол,
Дар ҳамин ҷо зиндагии безавол.
Дар ҳамин ҷо шуд садои ман баланд,
Дар ҳамин ҷо дӯстро гаштам писанд.

Мирзо Турсунзода

Ҳоли макон ҷой, макон, сӯй ва ибтидою интиҳои
амалу ҳолатро фаҳмонида, ба саволҳои **кучо?, дар кучо?,
ба кучо?, аз кучо?** ва ғайра ҷавоб мешавад. Ҳоли макон
бо исм ва ибораҳои исмӣ ифода меёбад: Каримов вақти
сахар **ба сахро** равон шуд. (С.У.) Шодӣ бузбозиро пар-
тофта, **ба пеши модараш** давид. (С.А.)

2. Ҷумлаҳо тартиб диҳед, ки калимаҳои зерин бо ёрии пешояндҳои
дар, аз, то ва ба – ба вазифаи ҳоли макон оянд.

Деҳа, дашт, сахро, мактаб, хона, шаҳр, боғ, тоқзор,
боғ, гулгашт.

3. Матнро хонед ва аниқ созед, ки дар бораи чӣ суҳан меравад. Сипас, ҳолҳои маконро ёбед ва нависед.

Мо ба роҳ даромадем. Аммо падарам бо роҳи омада-
гиамон ба тарафи деҳа нарафта аз болои рӯде, ки сар то
сар пур аз рег шуда буд, роҳро пеш гирифт.

Мо ба деҳаи Болои Рӯд расида дидем, ки дар он ҷо ба
ҷои он деҳаи ободе, ки то дируз буд, як харобазори
вахшатоваре пайдо шудааст. Ҳама ҳавлиҳои ин деҳа аз
рег пур буд ва гӯшаи боми баъзе хонаҳо ҷо-ҷо намоён
мегардид. Занон, духтарон ва бачагон тӯб-тӯб шуда бар
рӯи хомаҳои рег ва дар ҳавои кушода менишастанд, дар
пеши ин тӯдаҳои одамони бехонумонгардида парча-
палосҳо, кӯрпа – болиштҳо ва дегу табакҳо ҳам мена-
муданд.

Садриддин Айни

4. Матнро хонед, ҳулосаатонро бо ду ҷумла навишта, онҳоро хаттӣ
таҳлил кунед.

Ривоятест, ки Носири Хусрав рӯзе аз деҳаи Порши-
нев гузашта истода мебинад, ки мусофирон дар сари
роҳ нишаста даст ба сӯи осмон бардошта, «Эй Худо, аз
ташнагӣ сӯхтем!» мегӯянд. Носир ба ҳоли онҳо механ-
дад ва таънаомез мегӯяд: – эй шумо, беҳабарон, магар
намедонед, ки дасту пою ақлу чашм ва гӯш барои чист?
Барои он ки беминнат роҳ равед, шунавед, фикр кунед,
бинед ва ҳар чӣ хоҳед, ба даст оред...

Инро гуфта бо белчааш заминро кандан мегирад. Ба-
нохост аз қаъри замин оби чашма ғаввора зада мебаро-
яд ва ҷорӣ мешавад.

Барои ҳамин ҳам чашма асрҳо боз ба номи чашмаи
«Пири Шох Носири Хусрав» машҳур аст.

Мирсаид Миршакар

5. Матнро бодикқат хонед ва ҷоеро мухтасар тасвир кунед. Гӯед,
ки ҳолҳои макон бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода шудаанд.

Аз Миср чун ба ҷониби машриқ раванд, ба дарёи
Қулзум расанд ва Қулзум шаҳрест бар канори дарё, ки

аз Миср то он чо сй фарсанг аст. Ва ин дарё шохест аз дарёи муҳит, ки аз Адан шикофта сӯи шимол равад ва чун ба Қулзум расад, мулоқӣ шавад ва гусаста. Ва гӯянд, арзи ин Халич дувист фарсанг аст. Миёни Халич ва Миср кӯҳ ва биёбон аст, ки дар он ҳеч обу набот нест ва ҳар кӣ аз Миср ба Макка хоҳад шуд, сӯи машриқ бояд шудан. Чун ба Қулзум расад, ду роҳ бошад: яке бар хушкӣ ва яке бар об.

Носири Хусрав

6. Чумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед. Чаро калимаю ибораҳои ишорашуда дар сутуни якум пуркунандаю дар дуюмӣ ҳол?

Аз дурии роҳ парво наку-нед.	Аз дурии роҳ дар вақти муайяншуда омада натавонистем.
Аз хунукӣ гармӣ бехтар аст.	Аз хунукӣ дасту пояш меларзид.

Ҳоли миқдору дараҷа

1. Чумлаҳоро хонед ва ба ифодаҳои ишорашуда диққат диҳед. Аниқ созед, ки онҳо кадом ҷиҳати амалу ҳолатро шарҳ медиҳанд.

1. Раис аз ин кор **хеле** хурсанд шуд. (Ф.М.) 2. Қобилияти Биноӣ дар касби илму дониш **бағоят** зиёда будааст. (А.Мирзоев) 3. Падарам ўро **аз ҳад зиёд** дӯст медорад. (П.Т.) 4. Борон ду **моҳи тамо**м пайваста хуб борид. (С.А.) 5. **Аз ҳама зиёдтар** моро тангии ҷой азоб медод. (С.У.) 6. Табиати мамлакати мо **ба ҳадде** зебо шудааст, ки кас аз тамошои он чашм канда наметавонад. (А.Д.)

Ҳоли миқдору дараҷа ба ҳам монанд буда, баъзан як калима ба вазифаи ин ҳар ду навъи ҳол меояд. Ҳоли миқдор тобиши замону макон дошта, миқдори пред-метро таъин мекунад. Ҳоли дараҷа одатан хабарҳоеро

шарҳ медиҳад, ки бо сифат ифода шудаанд. Ҳоли миқдору дараҷа ба саволҳои **чӣ қадар?**, **чӣ дараҷа?**, **чӣ андоза?**, **чанд?**, **ба чӣ андоза?** ва ғайра ҷавоб мешавад.

2. Ба ҷои нуқтаҳо ҳоли миқдору дараҷаи мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро нависед. Ба онҳо савол гузошта, ба эзоҳи ҷӣ омадану бо кадом ҳиссаи нутқ ифода шудани ҳоли миқдору дараҷаро шарҳ диҳед.

1. Султонро сухани ӯ ... хуш омад. (М.А.) 2. Рустам мактабашро ... мешиносад. (П.Т.) 3. Руҳи тобони офтоб ... аз соя баромад. (С.У.) 4. Раванда дар ... ба пеши аспи худ расид. (С.А.) 5. Дида рӯзи сиёҳи ҳиндуру, Сӯхтам ман ниҳон ... (М.Т.) 6. Зиндагии Раҳими қанд ... танг буд. (С.А.) 7. Ҳаво ҳам ... хунук шуд. (Ҷ.И.) 8. Одина ... дар завод кор кард. (С.А.)

(нағз, бағоят, панҷ дақиқа, с.ар то по, кам-кам, аз ҳад зиёд, се соли пурра, хеле).

Ҳоли тарз

1. Ба ҳолҳои ишорашуда савол гузоред ва ғӯед, ки онҳо чиро ифода мекунанд. Баъд ба ҷои онҳо аз ҳолҳои дар қавс додашуда мувофиқашро гузошта нависед.

1. Абр **бо камоли тундӣ** аз ҷануб ба шимол медавид. (С.А.)

2. Паровоз аввал **оҳиста-оҳиста** ва баъд **тез** ба роҳ даромад.

3. Мӯи ӯ **мисли пахта** сап-сафед буд.

4. Пирамард **шитобкорона** роҳ мерафт. (С.А.)

5. Манзараҳои дилфиреби Дарвозро **оромона тамошокунон** пеш мерафтем. (М.М.)

(бо шиддат, суст, бо суръат, барф барин, чустучолок, бо хотири ҷамъ).

Ҳоли тарзи амал аломат, ҳолат ва тарзи иҷрои амалро фаҳмонида, ба саволҳои **чӣ тавр?**, **чӣ тарз?**, **чӣ тарик?** ва ғайра ҷавоб мешавад.

Ҳар се **баробар** берун баромадем. (Ф.М.) Нӯфар **ба тундӣ** лаҷоми аспро аз дасти Виркан рабуд. (С.У.) Ҳама касро ақли худ **бакамол** намояду фарзанд худ **бачамол**. (Саъдӣ)

Ҳоли тарз бо ҳиссаҳои нутқи зерин ифода меёбад:

1. Бо зарф: Мардум **хайрон-хайрон** ба ӯ менигаристанд. (С.У.) Саидакбар як китоби худро ба нӯги остинаш **олуфтаворона** гирифт. (С.А.)

2. Бо феъли ҳол: **Тамошокунон** ба лаби ҳавзи Девонабегӣ рафтам. (С.А.) Қорӣ Ишкамба боз **фарёд** **кашида**, девонагӣ мекард. (С.А.)

3. Исм бо пешоянд: **Мо бо зӯру бозуи** падарам аз нав соҳиби хона шудем. (С.У.) Ман **ба воситаи тарҷумон** дарди худро ба ӯ фаҳмондам. (С.А.)

2. Аз калимаҳои дар қавсбуда истифода бурда, ҷумлаҳои пурра нависед ва ҳоли тарзро шарҳ диҳед.

1. Бегоҳ буду оби кӯл ... мавҷ мезад. 2. Дили мард ... ба тапиш даромад. 3. Роҳгузар ... худро аз канор гирифт. 4. Ба идораҳои рӯзнома ... мактуб меомад. 5. Шаҳрвандон ҳама ... ҳаракат мекарданд. 6. Танҳо аз асирони Туғай яке ... даст ба пушт бурд. 7. Чоку ... ба сӯи асирони Туғай нигарист. 8. Онҳо ... нон меҳӯрданд. (Баҳманёр)

(сахт-сахт, тарсон, сахт-сахт, пасрӯ, даста-даста, бо тааҷҷуб, хомӯш, фарёдкунон).

3. Матнро бодикқат хонед ва гӯед, ки фикри асосӣ дар кадом ҷумла баён шудааст.

Абӯалӣ андешамандона роҳ рафта, ба ҷои аввалаи худ омада нишаст ва дастнависро як сӯ гузошт. Аз фикру андеша фориғ шуда, сар бардошта, ба шогирдонаш нигоҳ кард. Паст-паст, гӯё худ ба худ, вале бурро-бурро суҳан меронд:

– Шумо давои наве таҳия кунед, хоҳ олами ситораҳо-ро тадқиқ кунед, хоҳ ба ҳалли масъалаҳои ҷабр машғул шавед. Бояд хуб бидонед, ки ягонаед. Дар тамоми ҷаҳон шумо ягонаед. Дар Рум, Юнон ва Андалиси дур китобҳо сӯзонда шудаанд ва дар байни харобаҳо муҷоҳидони мутаассиби Исо сайругашт доранд. Дар Искандария ва Димишқ илму донишро муҷоҳидони харобкори ислом маҳв карданд. Фотеҳони ҷоҳили аҷнабӣ дар Ҳиндустон ва дар ватани ман – Бухоро машғали илму донишро хомӯш карданд. Ҳоло фақат дар ин диёр, дар Хоразм, аҳли дониш имкон доранд, ки ба касби худ шуғл кунанд. Пас, шумо бояд барои ҳама, барои тамоми олами башар кор кунед...

Дар ин сурат чаро шумо далеру бочуръат набошед?!

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Ҳолҳои тарзи амали матнро нависед.
2. Гӯед, ки ҳоли тарзи амал бештар кай мавриди истифода қарор мегирад?
3. Чаро китобҳои аҷнабиҳо месӯзониданд? Ба ин амал чӣ гуна баҳо медиҳед?
4. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва гӯед, ки дар муассир гаштани порча кадом калимаҳо (ҳолҳо) нақш доранд.

Рӯй дар қоидаи эҳсон кун,
 Зоҳиру ботини худ яксон кун.
 Якдилу якҷиҳату якрӯ бош
 В-аз дурӯёни ҷаҳон яксӯ бош.
 Аз қачӣ хезад ҳар ҷо ҳалалест,
 «Ростӣ-растӣ», некӯ масалест.
 Рост ҷӯ, рост нигар, рост гузин,
 Рост гӯ, рост шунав, рост нишин.
 Тир агар рост равад, бар ҳадаф аст
 В-ар равад қач, зи ҳадаф бартараф аст.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Луғат

эҳсон – некӯӣ, лутфу марҳамат, ато бахшидан
яксон – як хел, бефарқ, мусовӣ, баробар
якрӯ – берӣё, бегараз, софдил
ҳадаф – нишона, нишонаи тир, мақсад

Савол ва супориш

1. **Якдил**-ро аз чихати сохт муайян кунед.
2. **Зоҳир**-ро шарҳ диҳед.
3. **Рост** кадом ҳиссаи нутқ аст?
5. Байтҳоро хонед ва зарфҳои тарзи онро ёбед ва бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода шуданашонро шарҳ диҳед.

1. Фаровон сухан гуфт зебову нағз,
Қавонро зи дониш тихӣ буд мағз.

Абулқосими Фирдавсӣ

2. Чаҳондор Хушанги беҳуш гуфт,
Бидоред шонро чудо чуфт-чуфт.

Абулқосими Фирдавсӣ

3. Фарёдкунон то ба сахар бедорам,
Фарёди зи бедории шабҳои дароз.

Хусрави Деҳлавӣ

4. Ба ширинзабониву лутфу хушӣ
Тавонӣ, ки пиле ба мӯе кашӣ.

Саъдии Шерозӣ

6. Бо истифода аз калимаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед, ки онҳо ба вазифаи ҳоли тарз омада бошанд.

Нохост, рӯирост, дартоз, якпаҳлу, ногаҳон, даста-даста, баландтар, вачаб ба вачаб, тозон, мавҷзанон, нигоҳ карда - нигоҳ карда.

7. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зери ҳоли тарз хат кашед. Ҷои ҳоли тарзро муайян созед.

1. Оҳиста салом доду гузашт. (С.У.) 2. Мардум бесаб-рона баромадани рӯзномаро интизорӣ мекашиданд. 3.

Ҳотам чолокона аз асп фаромад. (С.У.) 4. Рӯзимурад боз ҳам бағайратонатар меҷангид. (С.А.)

5. Мутриби хушнаво, бигӯ тоза ба тоза, нав ба нав,
Бодаи дилкушо, бичӯ, тоза ба тоза, нав ба нав.

6. Рӯз то рӯз бо риёзати роҳ
Ҳасани сарбаланд сархам шуд.

М. Турсунзода

7. Ба оҳистагӣ аз ҷояш хест. (С.А.)

Ҳоли монандӣ

1. Ҷумлаҳоро хонед ва ба ифодаҳои ишорашуда диққат диҳед.
Гӯед, ки онҳо амалро чӣ тавр шарҳ медиҳанд.

1. Ба сабаби шустушӯи ҳамешагӣ об монанди оина шаффоф шуд. (С.А.) 2. Бузғола бо ишорати Соро ба ҳар тараф медавид ва даррав монанди кафтар худро аз ҳаво андохта, муаллақзанон худро ба замин мепартофт. (С.А.) 3. Рӯяш чун себи рахш медурахшид, чашмонаш мисли ситораи сахарӣ нур мепошид. (С.А.) 4. Чашми душман кӯр шуд чун шабпарак аз нури ту, Сархаму шарманда шуд аз хандаи масрури ту. (М.Т.)

Ҳоли монандӣ як навъи ҳол буда, амалу ҳолатро ба таври монандкунӣ шарҳ медиҳад ва ба саволҳои **монанди чӣ?**, **монанди кӣ?**, **мисли чӣ?**, **чӣ барин?**, **чӣ сон?** ва ғайра ҷавоб мешавад. Ба вазифаи ин навъи ҳол зарфи монандӣ, исм, ҷонишини, феъли ҳол ва таъбирҳо (фразеологизмҳо) меоянд.

2. Ҷумлаҳоро нависед ва ҳолҳои монандиро муайян сохта, ба зериш хат кашед. Гӯед, ки чунин ҳолҳо кай бештар истифода мешаванд?

1. Гулбӣ мисли шер дар ғурриш даромада гуфт. (С.А.) 2. Мард сангпуштор қадам мениҳод. (С.А.) 3. Як кӯчаи калон теппаро монанди ҳалқа печонда гирифта-

аст. (С.У.) 4. Мирюсуф мурғи посӯхта барин ба чаҳор тараф медавид. (А.Д.) 5. Нозим ту барин ин қадар бетоқат нест.

3. Бо истифода аз ифодаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед ва шарҳ диҳед, ки ҳолҳои монандӣ чиро ифода мекунанд.

Монанди булбул, монанди мард, мардонавор, гурбавор, мисли бод, чун барқ, одам барин, рӯз барин, мум газидагӣ барин.

Ҳоли сабаб

Ҳоли сабаб сабаби воқеъ шудан ё нашудани амалу ҳолатро фаҳмонида, ба саволҳои **чаро?**, **барои чӣ?**, **аз чӣ сабаб?** ҷавоб мешавад: **Ба сабаби камтаҷрибагиаш** масъаларо ҳал карда натавонист. (С.А.) **Содиқ аз хичолат суп-сурх шуда** ба ҷояш нишаст. (С.А.) **Ӯ ночор** роҳи хонаи худро пеш гирифт. (С.А.)

Ҳоли сабаб асосан бо зарф, исм ва ибораҳои исмӣ, феъли ҳол, масдар ифода меёбад.

1. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зери ҳоли сабаб хат кашед. Гӯед, ки ба воситаи чӣ ифода шудаанд.

1. Ноилоҷ роҳи Навободро пеш гирифт. (С.У.)

2. Шарофиддин аз хурсандӣ дар курта намеғунҷид.

3. Ба муносибати ҳар як ғалабаи нав тантана барпо карда мешуд. (С.У.)

4. Амон тоб оварда натавониста, аз пой меафтад. (С.У.)

5. Падарам бинобар кӯҳнакишоварз буданаш бисёр ҷусту ҷолок ва боқувват буд. (Ирфон)

2. Матро бодикқат хонед ва ҳулосаатро мухтасар бо ифодаи худ баён карда, аз ҳоли сабаб истифода кунед.

Бузарҷмеҳро пурсиданд, ки сабаб чӣ буд, ки подшоҳии Оли Сосон вайрон гашт ва ту тадбиргари ӯ будӣ ва имрӯз рою тадбир ва хираду дониш тӯро дар ҷаҳон назире нест.

Гуфт: – Сабаб ду чиз буд: яке он ки Оли Сосон корҳои бузург ба кордорони хурд ва нодон гумошта буданд ва дигар аҳли донишу хирадмандонро харидорӣ накарданд ва кор бо нодону кӯдакон гузоштанд ва ин ҳар дуру хираду дониш набошад ва ҳар он гоҳ ки кор бо нодону кӯдакон афтад, бидон, ки подшоҳӣ аз хона бихоҳад шуд.

Низомулмулк

Луғат

Бузарчмеҳр – вазири донишманди мулуки Сосониён
Оли Сосон – соли 226 м.аз тарафи Ардашери Бобакон
писари Сосон таъсис гардидааст

Ҳоли мақсад

Ҳоли мақсад барои чӣ ва бо кадом мақсад иҷро шудани амалро фаҳмонида, ба саволҳои **бо кадом мақсад?**, **барои чӣ?**, **ба чӣ мақсад?** ҷавоб мешавад.

Ҳоли мақсад асосан бо зарф, исм ва масдар ифода мегардад: Шодӣ **қасдан** шӯхӣ карда, гапро кашол меод. (Ҷ.И.) Ман ҳам **барои ба деҳа рафта** ҳозирӣ дидан гирифтам. (С.А.) Ана ҳамин обро **барои нӯшидан** овард. (С.А.)

1. Ҷумлаҳоро нависед ва ба ҳоли мақсад саволҳо гузоред.

1. Аҳли маҷлис барои гусел кардани меҳмонон дар канори роҳ истоданд. (С.А.)

2. Салим қасдан худро ба нодонӣ мезад.

3. Барои хӯрокхӯрӣ ба ошхона даромад.

4. Ман бо мақсади аловдаргиронӣ зуд як қабза хасу хошок чида овардам. (С.А.)

2. Ҷумлаҳоро хонед ва шарҳ диҳед, ки ҳоли мақсад бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.

1. Ин гуна овозаҳоро душманон қасдан паҳн мекунам.

2. Мо барои гардиш ба шаҳр рафта будем.

3. Бо нияти ўро бедор кардан тирезаро чанд бор хороидам.

4. Хошим Корвон рафтани шуда аз чой хест. (С.У.)

5. Мо як аз ҳолашон хабар гирем гуфта омадем. (Қ.И.)

Ҳоли шарт

Ҳоли шарт ба кадом шарт воқеъ шудани амалу ҳолатро мефаҳмонад. Ман **ўро надида** рафта наметавонам. (С.А.) **Нафаҳмида** гап намезанад. (С.А.)

1. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зери ҳоли шарт хат кашед.

1. Ў пеши пояшро надида пой намегузорад. (С.А.)

2. Суханро наандешида, насанчида мағӯ. (Зарб.)

3. Ин кас ҳучраашро ба ман ба шарти шогирди ў шудан додааст. (С.А.)

4. Ман вайро надида, аз Тӯс рафта наметавонистам. (С.У.)

Ҳоли ҳилоф

Ҳоли ҳилоф ҳодисаеро ифода мекунад, ки дар он воқеъ шудани амал ба ҳисоб гирифта намешавад ва ё ба он муқобил аст.

Ҳоли ҳилоф ба саволҳои **бо вучуди чӣ?, бар ҳилофи чӣ?, сарфи назар аз чӣ?** ҷавоб шуда, бо исм, масдар ва феъли ҳол ифода меёбад: **Бо вучуди серкориаш** вақт ёфта бо мо сӯҳбат мекард. (С.А.) Мудирӣ банк **бар ҳилофи одати муқаррариаш** то он вақт аз Когон наёмад. (С.А.)

1. Ҷумлаҳоро хонед, савол гузошта, ҳоли ҳилофро муайян кунед.

1. Ў пиёда мерафт ва бо вучуди фарбеҳии аз одат берунаш дар роҳ қариб давида роҳ мерафт. (С.А.)

2. Кӯчаи Машҳад бар ҳилофи тамоми шаҳр як ҷӯи калоне дошт. (Ҳ.Ирфон)

3. Ман бо вучуди он ҳама мондагӣ ва бедорхобӣ шаби дароз хобида натавонистам. (С.А.)

4. Азимшоҳ гум шудани ду гӯсфанди худро шунида, ҳеч изҳори андӯҳ накард. (С.А.)

20. Муайянкунанда

1. Хонед ва муқоиса кунед. Гӯед, ки дар кадоми ин порчаҳо тасвир аниқтар ифода шудааст.

Ман аз пайраҳа мерафтам. Ду тарафро тутчаҳо зич фаро гирифта буданд. Рӯи заминро алафҳо гилемвор пӯшида буданд.	Ман аз пайраҳаи борики печдарпеч мерафтам. Ду тарафи пайраҳаро тутчаҳои чавон фаро гирифта буданд. Рӯи заминро алафҳои қадбаланд гилемвор пӯшида буданд. <i>Пӯлод Толис</i>
---	---

Савол ва супориш

1. Калимаҳои ишорашуда ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд?
 2. Он калимаҳо чӣ хел алоқаманд шудаанд ва кадом калимаро муайян мекунанд?
 3. Вазифаи калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.
2. Хонед ва муайян кунед, ки ибораҳои зерин аз ҷиҳати тобиши маъно чӣ фарқдоранд.
1. Мошини сабукрав
Мошини сурхи сабукрави чоркаса
Мошини сурхи сабукраву чоркаса
Мошини сурхи сабукрав, чоркаса
 2. Кӯчаҳои асфалтпӯши сермошини шахр
Кӯчаҳои васею асфалтпӯшу сермошини шахр

Муайянкунанда аъзои пайрави ҷумлаест, ки аломату хосият ва миқдори предметро баён карда, **ба саволҳои чӣ хел?, кадом?, чанд?, аз они кӣ?, кӣ?, чӣ?** ҷавоб мешавад.

Муайянкунанда пеш аз ҳама ба воситаи сифат, сифати феълӣ ифода меёбад. Дар баробари ин исму шумора,

чонишин, масдар ба вазифаи муайянкунанда истифода мешаванд: **бинои баланд, солҳои панҷоҳум, лолаи шукуфон, китоби хонанда, деҳаи мо, бехтарин талаба, орзуи хондан.**

Муайянкунанда аз рӯи тарзи алоқа ду хел мешавад: **изофӣ ва беизофа:** ҳавои дилкаш, калонтарин бино.

Муайянкунандаи изофӣ баъд ва беизофа пеш аз муайяншаванда меояд.

3. Матро хонед ва ба муайянкунандаҳои ишоратшуда саволҳо гузошта, онҳоро бо муайяншавандашон нависед.

Айни ҳамеша хоҳишманди **он** буд, ки нависандагонамон зиёд бошанд, китобҳои **нағз** бисёр шаванд ва хусусан, нависандагони **ҷавон** зудтар ба камол расанд. Устод нутқи **онрӯза**и худро низ асосан ба нависандагони ҷавон бахшид. **Ӯ** аз таҷрибаи **бузурги** худ мисолҳо оварда, ба мо роҳ нишон медиҳад, баъзеи моро танбеҳ дода таъкид мекард, ки ба худ мағрур нашуда, ҳаёт ва орзуву умедҳои халқро омӯзем.

Мо ба суханони **пурқимати** устои **хирадманди** худ бо диққати **беинтиҳо** гӯш медедем ва ин нутқи **ӯ** барои мо, ҷавонон, дарси **муҳимми мактаби нависандагӣ** гардид.

Пӯлод Толис

4. Шеърро хонед. Муайянкунандаҳои онро ёбед ва бо кадом ҳиссаи нутқ ифода шудани онро шарҳ диҳед.

Равшанӣ борад зи Рӯшон, насли рахшонро бубин,
Лолаҳои навраси Хоруғу Рӯшонро бубин.

Гар надидӣ ҷавҳари рақсону лаъли нағмагон,
Ганҷҳои санъати кӯҳи Бадахшонро бубин.

Бар дил ин лабҳои хандон шодмонӣ медиҳанд.
Пирӣ аз хотир баранд, ин навҷавононро бубин.

Кас надида рӯи ҷонро то кунун бо чашми сар,
Дар руҳи ин баччаҳо, эй дил, биё ҷонро бубин.

Ҳолашон пурчиллаву ояндашон тобанда аст,
Шодию фахру умеди Тоҷикистонро бубин!

Абулқосим Лоҳутӣ

Савол ва супориш

1. Рӯшон аз рӯшон чӣ фарқ дорад? Онро дар забон чӣ меноманд?
2. Чаро баччаҳо бо ду «ч» омадааст? Имлои онро шарҳ дода, шакли дурусташро дар ёд бигиред.
3. Шодию фахру умеди Тоҷикистонро имрӯзҳо дар чӣ дидан мумкин аст?
5. Матнро бодикқат хонед ва аниқ созед, ки чӣ чиз матнро хушоҳанг сохтааст.

Машинаи сабукрав аз қишлоқи Сучина гузашт. Ду тарафи роҳро кӯҳҳои баланд печонда гирифтаанд. Дар тарафи дасти чапи мо дарёи Зарафшон дар ғурриш аст. Дар он тарафи дарё – дар тарафи дасти рост он роҳи Заҳматобод монанди як мори сафеди печдарпеч менамояд. Бо вучуди 12 ноябр будан ҳаво гарм аст. Аз бодҳои гирдбодангези дарёбод ва кӯҳистон асаре нест. Офтоб метобад. Ҳаво монанди моҳути осмониранг соф ва беғубор аст.

Ин ҷо ободон аст. Доманаи кӯҳ ва канори дарё заминҳои ҳамвор буда, ҳама ҷоро кишти шолӣ фаро гирифтааст.

Деҳқонон шолӣ мекӯбанд, чош менамоянд ва шолӣ мекашонанд. Ғарамҳои шолӣ ва хирманҳои нокӯфтаи он ба назар монанди қаторҳои кӯҳҳои маллатоб менамоянд. Чошҳои шолидона монанди хомаҳои реги сурхи дурушт хаймавор сар ба ҳаво кашиданд .

Садриддин Айний

6. Ҷумлаҳоро нависед ва муайянкунандаҳои онҳоро ёфта, бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтанишонро шарҳ диҳед.

1. Абрҳои тира ба рӯи моҳи мунир ва ситораҳо пардаи сиёҳ кашиданд. (А.И.) 2. Устои хунёгарон дар бо-раи хелҳои ҳайвонот ва сифати овозҳои онҳо фикр мекард. (А.И.) 3. Чунин булбулон танҳо дар чаманистони зебо ва гулистони дилрабо пайдо мешаванд. (А.И.) 4. Шаби чаҳордахум Саид баҳузур хобид. (У.К.) 5. Анвар

тараддуди рафтан кард. (М.Б.) 6. Ғоибамак як чойник
оби нӯшидани овард. (С.У.)

Муайянкунандаи изофӣ ва беизофа

1. Порчаҳоро ифоданок ва бодикқат хонед ва муайянкунандаҳоро
бо муайяншавандаҳояш нависед ва шарҳ диҳед.

Рӯи хушу овози хуш доранд ҳар як лаззате,
Бингар, ки лаззат чун бувад маҳбуби хушовозро.
Саъдии Шерозӣ

Гули беҳор муяссар нашавад дар бўстон,
Гули беҳори ҷаҳон мардуми некӯсияранд.
Саъдиё, марди накӯном намирад ҳаргиз,
Мурда он аст, ки номаш ба накӯӣ набаранд.
Саъдии Шерозӣ

Адл дар дунё накӯномат кунад,
Дар қиёмат неқфарҷомат кунад.
Андар ин олам муқаррам созадат,
Чун ба он олам равӣ, бинвозадат.
Наири

Муайянкунандаи изофӣ ду хел мешавад: сифатӣ ва соҳибӣ. Муайянкунандаи сифатӣ бо ҳиссаҳои нутқи зерин ифода меёбад:

а) бо сифати аслий: Пардаи **сиёҳ** атрофро фаро гирифт. (А.А.) Ҷавони **сабзинаи қоматбаланд** дар як сӯ менишаст. (А.А.)

б) бо сифати нисбӣ: Вақти киштҳои **баҳорӣ** мегузашт. (С.А.) Сели **имсола** саҳт будааст. (У.К.)

в) бо сифати феълӣ: Ҳофизи **хаста ва роҳкӯфта** ин масофаро тай кард. (А.А.) Баргҳои **хазоншуда** аз боди ҷонкоҳ фуру рехтанд. (А.А.)

г) бо шумораи таркибӣ: Падарам барои равшандон бо лампаи **чилум** кардан хумчаи сафолине харида будааст.

(С.А.) Рӯзи дуюму сеюм бачагон ба шароит одат карданд.

Муайянкунандаи соҳибӣ бо чунин ҳиссаҳои нутқифода мегардад:

а) бо исм: Шӯҳрати **Ҳофиз** оламгир шуд. (А.А.)

б) бо чонишин: Гуфтугӯи **онҳо** хеле давом кард. (Ҳ.К.)

Муайянкунандаи изофӣ ҳамеша бо муайяншаванда бо бандаки изофӣ алоқаманд мешавад.

2. Байтҳоро хонед ва маънидод кунед. Муайянкунандаҳои изофиро аниқ сохта шарҳ диҳед, ки сифатианд ё соҳибӣ ва бо кадом ҳиссаҳои нутқифода ёфтаанд.

Печид чу мори захмхӯрда,

Афтод чу мори ниммурда.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Чу хоҳӣ, ки номат бувад ҷовидон,

Макун номи неки бузургон ниҳон.

Саъдии Шерозӣ

Адаб беҳтар аз ганҷи Қорун бувад,

Фузунтар зи мулки Фаридун бувад.

Абулқосими Фирдавӣ

Кори беилм бору бар надихад,

Тухми бемағз бас самар надихад.

Саноӣ

Ҷавонони донандаи бохунар

Нагиранд беозмоиш хунар.

Абулқосими Фирдавӣ

Лугат

Қорун – номи як пулдор (сарватманд)-и ҳасис, ки ба ғазаби Худо гирифтор шуда, бо тамоми боигариаи ба зер замин фуру рафтааст

Ганҷи Қорун – сарвати Қорун ном шахс

3. Матро бодикқат хонда, муайянкунандаҳои сифатӣ ва нисбиро аниқ созед ва дар сутунҳои ҷудогона нависед.

Усто борҳо оби дарёи Қаратоғро ёд оварда, ба мо ҳасрат мекард, ки чӣ сон оби мусаффоӣ ин дарёи пуртуғён ширину гуворо ва ҳаловатбахши ҷон аст. Чои кабудӣ хуштаъми чойхонаи Қаратоғ ва сӯхбати дӯстонашро ҳамеша пеши назар оварда, дилаш гум мезад. Вақте ки аз Қаратоғ, ҳаёти пурҷӯшу хурӯши сокинони он, ташвишу тараддудҳои косибон ва рӯзгори пурғалаёни хеш нақл мекард, дар чехраи ӯ як аломати яъсу ғамгинӣ ҳувайдо мегардид. Он хангом вай марди фирориро мемонд, ки аз дасти золиме ноилоҷ ҷалои ватан кардааст.

Нақли усторо шунида, дилам ба ӯ месӯхт, меҳру эҳтиромам ба вай боз ҳам меафзуд. Мекӯшидам, ки бо ҳар роҳ ҳамроҳи ҷӯраҳоям ба вай кӯмак расонда, меҳнаташро сабук гардонам, то ки усто ва фарзандонаш ғарибро надонанду худро ҳамчун сокини аслии деҳаамон эҳсос намоянд. Мардуми деҳа низ дар навбати худ набояд чунин устои гулдастро аз даст диҳад. Охир, ӯ аллакай фаҳри деҳаи мо гардида буд. Ҳунарманд набояд хор шавад. Мардум бе ҳунарманду косиб зиста наметавонад. Ҳатто:

Шоҳ бо он ки тахт дораду тоҷ,

Ба зари косибон бувад мӯхтоҷ.

Собир Зикирзода

Савол ва супориш

1. Моҳияти матн дар кадом ҷумла баён шудааст? Онро ёбед ва шарҳ диҳед.
2. Магар косибон-ҳунармандон фаҳри деҳаанд? Чаро?
3. Дар бораи ҳунарманди зодгоҳатон нақли мухтасар нависед ва сифатҳои ӯро бо истифода аз муайянкунандаҳо баён созед.
4. Муайянкунанда дар ин гуна матнҳо чӣ нақш дорад?

4. Шеърро хонед, муайянкунандаҳоро ёфта, бо муайяншавандааш нависед.

Баҳор омад, гули хандон баромад,
Раёҳин бо қади ларзон баромад.
Зи Машрик то ба Мағриб баъди борон,
Камони Рустами Дастон баромад.
Табиат тоза шуд чун рӯи ёрон,
Чу ҳавре дуди дили кайҳон баромад.
Насим аз боғу саҳро мужда овард,
Ки базми булбули хушхон баромад.
Дилам аз сина бар тарфи чаманҳо,
Шитобону ғазалгӯён баромад.
Зи пеши роҳ дид он марди деҳон,
Миёро бастаю майдон баромад.
Ки аз гуфтору рафтору зи кирдораш,
Ту гӯй, дар заминҳо нон баромад.
Барои зиндаҳо омад баҳорон,
Баҳор андар баҳористон биёмад.

Ашӯр Сафар

Луғат

Камони Рустами Дастон – рангинкамон, тиру камон
тарфи чаман – гӯшаву канори чаман, чамангоҳ

Савол ва супориш

1. Ба шеър чӣ номро мувофиқ медонед?
2. Муайянкунандаҳои дигарро медонед, ки ба воситаи онҳо баҳорро боз ҳам пурратар тасвир кардан мумкин бошад. Номбар кунед.
3. Дар мавзӯи «Баҳор» иншое нависед, ки як лаҳзаи онро фаро гирад.

Муайянкунандаи беизофа предметро шарҳу эзоҳ дода, ба воситаи ҷонишинҳо, шумора ва сифат ифода меёбад:

а) бо ҷонишин: **Ин хона** зи хишти кӯҳна андохтаам.
(С.А.) Бале, падарам аз **ким-кадом** идора шаходатнома оварданд. (С.У.)

б) бо шумора: **Се бародарон** ҳавлиашонро таъмири аъло карданд. (С.А.) Доим **дусад- сесад** кас аз дастархони вай ошу нон меҳӯрданд. (С.А.)

в) бо сифат: Ба **калонтарин** хонақоҳи Бухоро рафтам. (С.А.)

5. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зерӣ муайянкунандаҳои беизофа хат кашед. Гӯед, ки бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.

1. Моҳак ин хабарро ором шунид. 2. Ҳама атрофу акноф ин дам гӯшу хуш шуда буд. 3. Аввалин кас бобои Мардон буд. 4. Саг ду-се ғурроси бемаънӣ карду хомӯш шуд. 5. Ёздаҳ моҳ пас модӣён куррае ба дунё овард, ки мардум бо диданаш ангушти ҳайрат мегазиданд. 6. Ме-гуфтанд, ки соҳиби чунин асп хушбахттарин одами дунё бояд бошад. (Баҳманёр)

6. Ҳикояро бодиққат хонед ва гӯед, ки ҳикмати он дар чист. Сипас муайянкунандаҳои онро ёбед ва фарқи муайянкунандаи изофӣ ва беизофаро шарҳ диҳед.

Олими нопарҳезгор кӯри машғалдор аст.

Бефоида ҳар кӣ умр дарбохт,

Чизе нахариду зар биандохт.

Мулк аз хирадмандон ҷамол гирад ва дин аз парҳезгорон камол ёбад. Подшоҳон ба сӯҳбати хирадмандон аз он мӯҳтоҷтаранд, ки хирадмандон ба қурбати подшоҳон.

Пандам агар бишнавӣ, эй подшоҳ,

Дар ҳама олам беҳ аз ин панд нест.

Ҷуз ба хирадманд мафармо амал,

Гарчи амал кори хирадманд нест.

Саъдии Шерозӣ

Луғат

нопарҳезгор – носолех, пок набудан, порсою тақводор набудан

ҷамол гирифта – хушрӯю зебо шудан

камол ёфтан – пурра гардидан, комил шудан, нашъуна-
мо ёфтан

қурбат – наздикӣ, маҳрамӣ, самимият

Савол ва супориш

1. Ҳикоят аз кадом ҷиҳат писанд омад?
2. Забони он аз забони имрӯза фарқ дорад ё на?
3. Ба андешаҳои сарсатри дуҷумла розиед? Чаро?
4. Ҷумлаи якумро шарҳ диҳед.
5. Хабарӣ ҷумлаҳои муайян кунед ва аз ҷиҳати таркиб шарҳ диҳед.

7. Матнро хонед ва аз рӯи он нақле нависед ва муносибати худро нисбат ба табиат баён кунед.

Модарам хабар овард, ки дар боғ гули қоқу шукуфтааст. Ман тоқат карда натавонистаму он сӯ давидам. Ваҳ, ҷӣ хел зебо! Салом гулаки қоқу!

Дар миёни ҷонҷӯзор як дона гули қоқу шукуфта буд. Ба назди он дуҷумла нишастам, хостам канда гирам, оварда сари мизи дарстайёркуниам гузорам. Аммо дастам дар ҳаво монд. Панди падарам ба ёдам омаду даст ба ақиб қашидам...

– Онҳоро нақл, духтарам, – гуфт падарам. – Бигузор, ки гулҳои қоқу ба мо ҳамеша муждаи баҳорро орад. Ту ҳамеша табиатро дӯст дор, онро озор надар. Агар ягон ҷои ту лат хӯрад, ҷонат дард мекунад? Албатта, дард мекунад.

Табиат ҳам ҷон дорад, танҳо забон надорад, беовоз нолиш мекунад...

Ман ба хона омадам. Гули қоқу дар ҷонҷӯзор монд, нашъунамо дошт. Ҷун аз дарс баргаштам, хоҳарчаам маро шодона пешвоз гирифт.

– Ман ба ту гули қоқу овардам. Рафта тамошо кун, ҳаловат бар...

Дилам ба изтироб омад. Тозон хона даромадам.

Дар рӯи коғазҳои тити парешони рӯи миз гули қоқу меҳобид. Он гуле буд, ки чанде пеш шукуфон буди боғи моро оро меод, акнун бошад, пажмурда... Онро охишта рӯи каф гузоштам. Боз суҳани падарам ба ёдам омаданд.

– Табиат ҳам чун дорад. Танҳо забон надорад, беовоз нолиш мекунад...

Дилам ба ҳоли гул сӯхт. Ман гӯё нолиши беовози ӯро мешунидам. Ҳис мекардам.

– Дидӣ? – хурсандона ба ҳона даромад хоҳарчаам ва як ба ман ва як ба гули дар дасти ман буда нигариста, ҳайрон монд: – Чӣ, аллакай пажмурда шудааст?

– Рост, гули қоқуе, ки ту овардӣ, шукуфон буд, – гуфтаман, – вале танҳо вақти оварданат. Баъд аз он ки ту инро кандӣ, ҳазон шуд. Агар ту инро ба ҳоли ҳадаш мегузоштӣ, он фардо ва пасфардо ҳам мешукуфт. Аммо ин гули қоқу дигар нахоҳад шукуфт. Ба ин ту сабабгорӣ...

Хоҳарчаам гунаҳкоруна чашм ба замин дӯхт. Ё низ донист ва ҳис кард, ки табиат ҳам чун дорад ва озораш аз рӯи мурувват нест. Ман андаке осуда шудам.

аз «Маишъл»

Савол ва супориш

1. Табиат ҳам чун дорад-ро чӣ тавр мефаҳмед?
2. Дилам ба ҳоли гул сӯхт-ро шарҳ диҳед ва муродиф (вариант)-ҳои онро ном бубаред.
3. Барои ҳифзи табиат чӣ корхоро анҷом медиҳед?
8. Матро хонед ва муайянкунадаҳоро ёбед ва шарҳ диҳед, ки дар баён чӣ нақше доранд.

Зимистон бинокориҳои мардум хобида буд, Устоамак, яъне Устохоҷа дар ҳавлии беруни худ, дар зерӣ айвончае дарсозӣ мекард, дарҳое, ки вай месохт, аз чӯби гучум буд. Ё тахтаи чӯби гучумро чунон сайқал мезад, ки акси ҳар чиз ба тарзи хира бошад ҳам, аз вай намуда

меистод. Дар он тахтаҳои сахт, ки онҳоро «тахтаҳои оҳанин» номидан мумкин аст, бо қаламҳои пӯлодини гуногуни худ кандакорӣ мекард. Нақшҳои кандакории вай чунон нозук ва хушнамо буданд, ки гӯё наққошони забардаст бо қалами мӯин дар қоғаз он нақшҳоро кашада бошанд.

Ӯ одами пешонакушода, хушзабон, хушмуомила ва як дараҷа ширинкор ҳам буд. Асло калонгариро намедонист, аз калону хурд забони хуши худро дарег намедошт. Худро бо ҳама баробар мегирифт. Ба ман ҳам, ки як бачаи хурдсол будам, бо назари чиддӣ нигоҳ мекард ва ҳар чизе, ки дар бораи кораш мепурсидам, ботафсил ҷавоб медод ва кӯшиш мекард, ки нозуқиҳои санъати худро ба ман фаҳмонад. Кораш, ки ба назари ман хеле дилгиркунанда менамуд, ӯро ҳеҷ дилгир намекард, аз сафед шудани рӯз то торикии бегоҳӣ аз болои кори худ намечунбид.

Садриддин Айний

9. Дар бораи шахсе ё қаҳрамони асаре тавсифнома нависед ва аз муайянкунандаҳо бамавқеъ истифода баред.

10. Ҷумлаҳоро хонед ва муайянкунандаҳоро ёбед ва аз ҷиҳати таркиб муайян кунед.

1. Аз байни мардуми бозорӣ садоҳои «Восеъ, Восеъ!» баланд шуд. (С.У.) 2. Деҳқонони мо барои ҳосили оянда боз ҳам баландтар таҳкурсии барпо намуданд. (С.У.) 3. Дар бораи он ҳар хел гапҳо паҳн мешуд. (С.У.) 4. Чашмони хираи Саид об гирифта буд. (У.К.)

Муайянкунанда аз ҷиҳати сохт сода ва таркибӣ мешавад. Масалан, 1. Отифа суханҳои беҳтаринро дар бораи муаллим гуфт. 2. Пас аз зилзила дар деҳа хабарҳои воҳиманок паҳн гашт. Дар ин ҷумлаҳо «беҳтарин» ва «воҳиманок» муайянкунандаи содаанд, зеро аз як калима таркиб ёфтаанд.

Муайянкунандаҳои таркибӣ ба воситаи таркибҳои фода меёбанд: Овози **аз ҳама фора**м овози ҳудӣ шумост. (У.К.) Дар ин ҷумла таркиби «**аз ҳама фора**м» муайянкунандаи таркибист.

Баъзан муайянкунандаҳо тафсил меёбанд. Кӯлмакҳои **оби борони шабона боридагӣ** мекурахшиданд ва абрчаҳои борики бухорро сӯи офтоб равона мекарданд. (П.Т.)

21. Баёния

Баёния як навъи муайянкунанда буда, предметро аз ягон ҷиҳат муайян ва таъин мекунад. Махсусияти баёния он аст, ки муайяншавандаро бо номи дигар ифода мекунад. Баёния ба саволи **кадом?** ҷавоб мешавад: **шоир** Турсунзода, Нарзӣ **осиёбон**, Ҳасани **аробақаш**, амаки Ҳасан, **амир** Темур, Маннони **пахлавон**.

Баёнияҳо ду ҳел мешаванд: **изофӣ ва беизофа**. Баёниҳои **изофӣ** бо бандҳои **изофӣ** алоқаманд мешавад ва он ҳамеша баъд аз баёншаванда меояд: мӯйсафеди **точик**, марди **деҳқон**.

Дар баёниҳои **беизофа** тарзи алоқа ҳамроҳӣ буда, воситааш оҳанги талаффуз мебошад. Он пеш аз баёншаванда: **амир** Абдулаҳад, **рафик** муаллим, **ака** Муқим) ва пас аз он (Садриддин Айни, Абдуфаттоҳ **Кулолӣ**) **низ меояд**.

1. Ҷумлаҳоро нависед ва баёнияҳоро ёфта, ба зерашон хат кашед.

1. Дӯстам Баҳром аз ҳоли мо хабар гирифт.

2. Ҳамсабақам Оҳистамоҳ маро баъди сию панҷ сол нашинохт.

3. Ҷалили оҳангар бему каландҳоро хушсифат тайёр мекунад.

4. Дар бораи устод Айни бисёр қасон ёддошт навиштаанд. (Ф.М.)

5. Дар он маҷлисҳо аз Аҳмади Калла ҳам гап мешуд.
(С.А.)

6. Падарам ба ману бародарам Азизхон аз паҳлавониҳои пештараи худ нақл мекард. (С.У.)

2. Ҷумлаҳои хонда, баёниҳои муайян кунед ва чиро
фаҳмондани онҳо бо имлошон шарҳ диҳед.

1. Содиқам аз рӯйхат номи маро ёфта, бо қалам
ишорате гузошт. (С.У.)

2. Янгаам Каромат бо ёрии шавҳараш, модараш ва
мо дар ду дег таом мепухт. (С.У.)

3. Ман ин гапро ба Маҳмудхоҷаи савдогар гуфтам.
(С.А.)

4. Комиссия дар ҳаёти донишмандони бухорӣ бу-
дани Аҳмад Маҳдуми Дониш, Қорӣ Абдулмачиди
Зӯфунун ва домullo Иқромҷаро зарур донист.

3. Баёниҳои зеринро истифода бурда, ҷумлаҳо тартиб диҳед ва
имлои баёниҳои шарҳ диҳед.

Муаллим, хола, хоҷа, рафиқ. Акашариф, китоб, шоир
Мӯъмин Қаноат, рӯзнама, Шокири муаллим, Салим-
паҳлавон, Маҳдуми Гов, Ҳаити гург...

Таҳлили синтаксисии (наҳвии) ҷумлаи дутаркиба

Нақшаи таҳлил

1. Навъи ҷумла аз рӯи ифодаи мақсад: ҳикоягӣ,
саволӣ, амрӣ.

2. Навъи ҷумла аз рӯи тобиши ҳиссию муассирӣ:
хитобӣ ва ғайрихитобӣ.

3. Асосҳои грамматикӣ.

4. Сохтори ҷумла: тафсилӣ, ҳуллас.

5. Аъзоҳои ҷумла ва воситаҳои ифодаи онҳо: мубтадо
ва хабар, сипас аъзоҳои пайрави ҷумла, ки бар шарҳи
мубтадо ва хабар меоянд.

Намунаи таҳлил

Саидалӣ бо як гурӯҳ одамонаш дар сари ҳавзи калон нишаста буд. (С.А.)

Таҳлили шифоҳӣ

Ин ҷумла ҳикоягӣ ва ғайрихитобӣ аст. Асоси грамматикаш Саидалӣ (мубтадо) ва нишаста буд (хабар). Саидалӣ мубтадо буда, бо исми хос ифода шудааст.

Нишаста буд хабар, хабари феълии таркибӣ, ба воситаи феъли нишаста ва ёридиҳандаи буд ифода ёфтааст. Бо як гурӯҳ одамонаш – пуркунандаи бавосита, дар сари ҳавз – ҳоли макон, калон – муайянкунанда мебошад.

Таҳлили хаттӣ

М.

пур.

ҳоли макон муайян.

Саидалӣ бо як гурӯҳ одамонаш дар сари ҳавзи калон
хабар

нишаста буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶОИ ҶАМЪБАСТӢ

1. Фарқи ҷумла аз ибора дар чист?
2. Аз рӯи иштироки асосҳои грамматикӣ ҷумла ба чанд гурӯҳ ҷудо мешавад?
3. Ҷумлаи ҳуллас аз чанд асоси грамматикӣ таркиб меёбад?
4. Ҷумлаи тафсилӣ аз ҳуллас чӣ фарқ дорад?
5. Чиро мубтадо меғӯем?
6. Хабар чист?
7. Мубтадо аз ҷиҳати сохт чанд ҳел мешавад?
8. Хабарҳои феълӣ ба воситаи кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбанд?
9. Хабарҳои номӣ ба воситаи кадом ҳиссаҳои нутқ ифода мешаванд?
10. Хабарҳои номӣ аз феълӣ чӣ фарқ доранд? Бо мисолҳо фаҳмонед.
11. Кай дар байни мубтадо ва хабар тире гузошта мешавад?
12. Дар кадом ҳолатҳо байни мубтадо ва хабар тире гузошта намешавад?
13. Бо мубтадо мувофиқат кардани хабарро чӣ тавр мефаҳмед?
14. Фарқи байни сараъзо ва аъзоҳои пайрав дар чист?

15. Аъзоҳои пайрави ҷумла кадомҳоянд? Оид ба онҳо маълумот диҳед.
16. Пуркунанда чист ва бар чанд навъ ҷудо мешавад.
17. Пуркунандаи бевосита чист?
18. Кадом навъи исм агар пуркунандаи бевосита шавад, ҳатман пасоянди - ро мегирад?
19. Дар кадом ҳолат пуркунандаи бавосита бо пасоянди -ро меояд.
20. Пуркунандаи бавосита аз бевосита чӣ фарқ дорад?
21. Муайянкунанда кадом вазифаро иҷро мекунад ва бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбад? Мисолҳо оред.
22. Муайянкунандаи изофӣ аз беизофа чӣ фарқ дорад?
23. Баёния аз муайянкунанда чӣ фарқ дорад? Бо мисолҳо маънидод кунед.
24. Имлои баёнiahоро шарҳ диҳед.
25. Ҳол бар чанд навъ аст? Ҳар кадомро ном бубаред ва мисолҳо оред.
26. Дар ҷумлаҳои сода кадом аломатҳои китобат истифода мешаванд?

ҶУМЛАҲОИ СОДАИ ЯКТАРКИБА

22. Навъҳои ҷумлаи содаи яктаркиба

1. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонда, мубтадо ва хабари ҷумлаҳои сутуни якумро муайян кунед. Дар ҷумлаҳои сутуни дуюм кадом сараъзоҳо ҳастанд?

<ol style="list-style-type: none"> 1. Ман китоб хондам. 2. Шумо пас аз хатми мактаби миёна ба Донишгоҳ дохил мешавед? 3. Салом китобро оварду барои намоиш ба раф гузошт. 4. Рақси Шарофат ҳамаро мутаассир кард. 5. Борон бошиддат меборид. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Китоб хондам. 2. Пас аз хатми мактаби миёна ба Донишгоҳ дохил мешавед? 3. Китобро мехонанд, барои намоиш намегузоранд. 4. Ҳамаро мутаассир кард. 5. Шаб. Шамоли нофрам. Боронгарӣ.
---	---

Савол ва супориш

1. Кадом калимаҳо мубтадои ду ҷумлаи аввали сутуни дуом мебошанд? Аз чӣ донистед?
1. Ҷумлаҳои сеюм аз ҷиҳати маъно аз якдигар чӣ фарқ доранд?
2. Ба ҷумлаи чоруми сутуни дуом мубтадоҳои гуногун илова карда хонед. Мубтадояш муайян будааст?
3. Маънои ҷумлаҳои охирини сутуни дуомро шарҳ диҳед.
4. Аз ҷумлаҳои охирини ҳар ду сутун кадомаш ҳуллаш ва кадомаш тафсилӣ?

Ҷумлаҳои сода вобаста ба асоси грамматикӣ худ дутаркиба ва яктаркиба мешаванд.

Ҷумлаҳои содаи дутаркиба бояд дорои ҳар ду сараъзо – мубтадо ва хабар бошанд, чунки онҳо барои фаҳмидани мазмуни ҷумла ниҳоят заруранд.

Ҷумлаи содаи яктаркиба фақат дорои як сараъзо буда, ба дигарӣ ниёз надорад, зеро бе он ҳам маънои ҷумла фаҳмида мешавад.

Ҷумлаҳои содаи яктаркиба ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

а) ҷумлаҳои яктаркибаи сараъзоҳояш хабар: Шумораи охирини «Анбоз»-ро хонед. Ҷӯҷаро дар тирамоҳ мешуморанд. Ба китобхона бояд рафт.

б) ҷумлаҳои яктаркибаи сараъзоҳояш мубтадо: Субҳ. Хоҷагии «Навобод». Хонаҳои навбунёди зебо. Пайраҳои мумфарш. Насими форам. Бӯи атрулҳо.

Ҷумлаҳои муайяншаҳс, номуайяншаҳс, умумишаҳс ва бешаҳс ба гурӯҳи ҷумлаҳои яктаркибаи сараъзоҳояш хабар ва ҷумлаи унвонӣ ба гурӯҳи ҷумлаҳои яктаркибаи сараъзоҳояш мубтадо дохил мешаванд.

2. Ҷумлаҳоро хонед ва гӯед, ки асоси онҳо кадом сараъзо аст, мубтадо ва ё хабар.

1. Фикрамро ба вай гуфтам.

2. Хайр, духтари дӯстдоштаи шумо: Муҳаррама. Москва. 17 феввали соли 1940. (Ҳ.К.)

3. Ба гирдогирди гулзор райҳон шинонда буданд.
(С.У.)

4. Оҳанро дар гармиаш мекӯбанд. (Зарб.)

5. Офтобро бо доман пӯшонида намешавад. (Зарб.)

6. Аввалҳои зимистон. Декабр. Ҳаво на хунуки хунук,
на гарми гарм. (Ҳ.К.)

3. Нақшаро хонед ва шарҳ диҳед.

4. Матнро хонед ва баъд ҷумлаҳои содаи онро аз рӯи иштироки сараъзоҳо муайян карда, дар сутуни якум ҷумлаҳои дутаркиба ва дар дуум яктаркибаро нависед.

Шаб. Ҷӯи Мӯлиён. Моҳи тобон дар зерӣ дарахтони кади роҳ ва рӯи деворҳои баланди чорбоғҳо аз нури худ пора-пора нақшҳои заррин андохтааст. Кӯшкҳо дар маҳтобшаб монанди нуқраи хом ҷилои сард медиҳанд.

Рӯдакӣ савора омада, дар сояи девори баланде қарор гирифт. Ин сӯ- он сӯ нигоҳ кард, гӯш андохт. Ҷилави аспро бо шоҳи дарахт партофт ва дар болои зин рост шуда, ба даруни чорбоғ назар кард. Бо як ҷаҳидан худро аз болои девор ба даруни чорбоғ партофт. Дар чорбоғ оромӣ ва сукут ҳукмфармо буд.

Сотим Улугзода

5. Порчаҳоро хонед ва ҷумлаҳои содаи яктаркибаро муайян кунед.

Шаби торику сард. Оғӯши кӯҳсор.

Табиат ҷим. Ҳама дар ҳоби ором.

Ҷафат сарҳадчию дарёст бедор.

Якумин-дам, дуум-бесаранҷом.

Шаби гармои тобистон. Сарҳад.

Ниҳоят гарму дим мағзи қамишзор.

Чаҳон аз хоби ширин аст сармаст,
Фақат сарҳадчию Казбек бедор.
Абдусалом Деҳотӣ

Чумлаи муайяншахс

1. Чумлаҳоро хонда, муайян созед, ки кадоме дутаркибаю кадоме яктаркиба.

1. Баҳор. Нури офтоб заминро метасфонад (В.Асрорӣ).

2. Фасли тирамоҳ. Табиат ба либоси тиллоранг печида буд. (Ф.Н.)

3. Аз пагоҳ то бегоҳ туро кофтам. Кучо мегардӣ? Пагоҳ ба саёҳат мебароем.

Чумлаи яктаркибае, ки иҷроқунандаи амал – мубтадо аз хабари он муайян мегардад, муайяншахс ном дорад. Хабарии ин ҷумлаҳо дар шахсони якум ва дуум ифода гардида, онҳоро аз бандакҳои феълӣ муайян кардан мумкин аст: Аз лаби бом ба деҳа нигаристам. Аз девори паҳлӯи чапи дарвоза чунин навиштаро хондам: «Дар ин хона Шоири Халқии Доғистон Расул Ғамзатов ба дунё омадааст».

Аз хабари ҳар ду ҷумла – **нигаристам** ва **хондам** муайян мегардад, ки иҷроқунандаи амал шахси якуми танҳо «ман» мебошад.

2. Як мусоҳибае тартиб диҳед, ки дар он ҷумлаҳои содаи муайяншахс мавриди истифода қарор бигиранд.

Намуна: – Манучеҳр, ту имрӯз чӣ кор кардӣ? – Ман пагоҳӣ аз хоб хестам. Дасту рӯямро шӯстам. Баъд аз ноништа ба модарам дар корҳои хона ёрӣ расонидам. Дар вақти ҳолӣ ба лолачинӣ рафтам.

3. Матро хонед ва ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахсро ёфта шарҳ диҳед.

Хурд будӣ, навозишат карданд. Хандидӣ. Завқидӣ. Қоҳ-қоҳ задӣ. Кӯдакона ноз кардӣ. Модар модарона бўсид. Падар падарона саратро сила кард. Чашмонат лахча барин медурахшиданд. Рухсорат себи сурх барин метобид.

Ҳаёт васиқаи балоғатро ба дастат дод. Замини куҳансол оғӯши худро ба ту боз намуд. Ситораҳо хандиданд. Оғтоб пеш-пешӣ ту ракс кард. Замон аз ҷавлонгоҳи худ ҷой, давра шамшери бурро дод. Аср талаби қонуниашро пешниҳод намуд. Ҳақ дошт.

Давидӣ. Ҷаҳидӣ. Наъра задӣ.

Ин баҳори умрат, навбаҳори соли дурахшонат буд.

Ҳаким Карим

4. Ба намуна нигоҳ карда чор шиор нависед.

Намуна: Бачаҳо, таърихи кишвари худро омӯzed!

5. Матро хонед ва таассуроти худро мухтасар баён кунед.

Ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншахсро ҷудо карда нависед ва шарҳ диҳед.

Сафари водии Зарафшон аз шаҳри Самарқанд ва зиёрати хонаи устод Айнӣ ибтидо гирифт. Аз Душанбе то ба Самарқанд бо кӯмаки тайёра расидем. Самарқандиро бо гулу нону намак пешвоз гирифтанд.

Аз фурудгоҳ ба Регистон ва аз он ҷо ба хонаи устод Айнӣ омадем. Ба остонаи ин манзили муборак ва барои ҳар як фарди тоҷик азиз ва муқаддас бо як эҳтиром ва эҳсосоти қалбӣ ба мисли он ки ба зиёрати ҳуди устод мерафта бошем, қадам биниҳодем. Ба назар чунин мерасид, ки дару девори ин хона ба гӯши ҳар яки мо меҳонад:

Қадам бебоктар неҳ бар ҳарими ҷони муштоқон,
Ту соҳибхонаӣ, охир, ҷаро дуздона меӣ.

Устод Мирзо Турсунзода ҳикоя карданд, ки чанд бор дар ин хона меҳмон буданд ва сари сӯҳбат шабонро рӯз кардаанд.

– Ин хона як ҳисса таърихи Тоҷикистон аст, шеърҳои ҳикоя ва қиссаҳои романҳои устод асосан дар ҳамин ҷо эҷод шудаанд: «Намунаи адабиёти тоҷик» дар ҳамин ҷо таҳрир хӯрдааст; таҳрири достони «Оби ҳаёт» низ дар ҳамин ҷо ба субут расида. Бисёр мардони бузурги тамаддуни ҷаҳон ин ҷо ба зиёрати устод омадаанд. Ҳар ... ва ҳар бутта гули ин манзил шоҳиди зиндаи рӯзгори ноҳамвори устод Айнист.

Мо, ҷавонҳо, ки аз паси устод қадам мезадем ва гӯшу хуш ба ҳикояташон доштем, аксаран, бори аввал вори-ди ин манзили муборак мешудем ва дар изтироб будем. Ба назар чунин мерасад, ки устои бузург аз хонае ба истиқболамон бадар меояд.

Убайди Раҷаб

5. Порчаро ифоданок хонед ва гӯед, ки хабарҳои мисраъҳои дуюм ба шахси чандум даҳлат мекунад. Аз чӣ пай бурдед?

Офтобо, бори дигар хонаро пурнур кун,
Дӯстонро шод гардон, душманонро кӯр кун.
Аз паси кӯҳе барову сангҳоро лаъл соз,
Бори дигар гурахоро пухтаву ангур кун.
Даштрову киштро пурхуллаву пурнур кун.
Офтобо, бори дигар сӯи мағриб боз рав,
Ҷумлаи сайёро бар ҳусни худ мағрур кун.
Эй рафиқи бедилону эй аниси хастагон,
Бедилонро чора созу марҳами ранчур кун.

Ҷалолиддини Румӣ

Ҷумлаи номуайяншахс

1. Ҷумлаҳоро хонед ва аз ҷиҳати таркибу мазмун муқоиса карда шарҳ диҳед.

1. Муаллим дар мактаб имрӯз бо мо сӯҳбат гузаронд. 2. Деҳқонон ба кишту кор тайёри дида истодаанд. 3. Аз деҳот ёрдамчиён меомадаанд.	1. Имрӯз дар мактаб бо мо сӯҳбат гузарониданд. 2. Дар деҳот ба кишту кор тайёри дида истодаанд. 3. Аз деҳот барои ёри меомадаанд.
--	---

Савол ва супориш

1. Ҷумлаҳои яктаркиба ва дутаркиба дар кадом сутунҳо ҷой дода шудаанд?
2. Ба иҷрокунандаи амал (мубтадо) ва ба иҷрои амал дар кадом ҷумлаҳо диққат дода шудааст.

Ҷумлаи яктаркибае, ки дар он иҷрокунандаи амал мӯайян нест, номуайяншахс ном дорад. Хабарии ин ҷумлаҳо танҳо бо шумораи ҷамъ (шахси сеюм) ифода меёбад.

Дар ҷумлаҳои номуайяншахс на иҷрокунандаи амал, балки ҳуди амал муҳим аст. Мубтадои чунин ҷумлаҳо фақат тасаввур карда мешавад:

1. Шуморо ба идора даъват мекунанд.
2. Дар боғи мактаб боз дарахт шинонидаанд.
3. Кӯчаҳои шаҳрро бо ширу овезаҳо оро додаанд.

2. Ҷумлаҳоро нависед ва ғӯед, ки диққати асосӣ дар ин ҷумлаҳо ба чӣ нигаронида шудааст.

1. Одамро «аз гул нозуку аз санг сахттар» гуфтаанд. (Ю.А.)

2. Матлабро ба Рисолат – модари Зебӣ фаҳмониданд. (С.У.)

3. Мебоист шаб дар Тути буни Ҳайдар ҷамъ мешуданд. (С.У.)

4. Занҳоро ба рақс тақлиф карданд. (М.Х.)

5. Ҳамон сол ба хоҳиши ҳудаш Нодираро ба Институти кишоварзӣ гузарониданд.

6. Фақат саду панҷоҳ грамм нони сийёху ҳамин қадар нони сафед меоданд. (Ф.М.)

3. Чумлаҳоро аз рӯи намунаи зерин ба чумлаи яктаркибаи номуай-
яншахс баргардонед.

Намуна: Боғбонон ба ниҳолҳо об дода истодаанд –
Ба ниҳолҳои боғ об дода истодаанд.

1. Деҳқонон пахтачиниро сар карданд.

2. Кормандони техникӣ таъмиро ба охир расониданд.

3. Коргарони корхона дастгоҳи нав истехсол меку-
нанд.

4. Муаллимон иншоҳои талабагонро санчида баҳо
гузоштанд.

5. Ноширон ба намоишгоҳ мераванд.

6. Телевизион баромади дастаи ҳаваскорони ноҳияи
моро намоиш дод.

4. Порчаҳоро хонед, чумлаҳои муайяншахс ва номуайяншахсро
аниқ созед ва шарҳ диҳед.

1. Мо имрӯз хуштутбозӣ кардем. Аз рафиқонамон як
нафарашро доранда таъин кардем. Мо аз вай мегурех-
тем. Вай аз паси мо медавид. Ҳар касе ки ба даст афтад,
вай доранда мешуд. Дорандаи аввал бо ҳамроҳии дига-
рон боз медавид. Бозӣ ҳамин хел давом мекард.

2. Қисми асосии тири ин камонро аз чӯби дук ё за-
ранг ва ё аз чӯби хаданг месохтанд ва дар нӯги ин чӯб
ба дарозии чор ангушт пӯлоди сартезро мегузаронид-
данд. Дар дунбалаи он чӯб се дона шохпори уқоб ме-
шинониданд.

Садриддини Айни

5. Чумлаҳоро нависед ва гӯед, ки хабари онҳо дар кадом сиға ва
замон ифода шудаанд.

1. Дар он ҷо суратҳои сарҳадчиёни қаҳрамонро овех-
та мондаанд. (С.У.)

2. Чор сол пеш маро ба иди Якуми Май ба Маскав
бурданд. (Р.Ҷ.)

3. Дар он замон ин шаҳро Бухорои Шариф меноми-
данд. (Ҷ.И.)

4. Пӯлодро ҳамчун одами забондон дар завод ба тарҷумонӣ таъин карда буданд. (Р.Ҷ.)

5. Меҳмонони аз Вахш омадаро дар рӯи палос нишонданд. (С.У.)

6. Кори ин устои ҳунармандро бо хурсандӣ қабул карда мегирифтанд. (Р.Ҷ.)

6. Ҳикояро хонед ва шарҳ диҳед, ки лутфи ҳикояро чӣ тавр фаҳмидед.

Султон Маҳмудро дар ҳолати гуруснагӣ бодинҷонбӯраке пеш оварданд. Хушаш омад. Гуфт: «Бодинҷон таомест хуш». Надиме дар мадҳи бодинҷон фасле пардохт. Чун сер шуд, гуфт: «Бодинҷон сахт (зарарнок) чизест. Надим боз дар мазаррати бодинҷон муболиғате тамом кард. Султон гуфт:

– Эй мардак, на ин замон мадҳаш мегуфти?

Гуфт:

– Ман надими туам, на бодинҷон. Маро чизе бибояд гуфт, ки туро хуш ояд, на бодинҷонро.

Убайди Зоконӣ

Савол ва супориш

1. Чаро таоми аз бодинҷон пухта ба Султон Маҳмуд хуш омад?
2. Надим бар чӣ асос бодинҷонро таъриф ва мазаммат кард?
3. Ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншахс ва номуайяншахсро ёфта шарҳ диҳед.

Ҷумлаи умумишахс

1. Зарбулмасалҳоро хонед. Мазмун ва мавриди истеъмолашонро шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо ба як кас ва ё ба ҳама тааллуқ доранд.
1. Оҳанро дар гармиаш мекубанд.
2. Бародари ман бошӣ, баробари ман бош.
3. Кори имрӯзаро ба фардо магзоред.
4. Ба гетӣ ба ҷуз тухми некӣ макор (Фирдавсӣ).

Ҷумлаи яктаркибае, ки амали он ба таври умумӣ ифода ёфтааст, умумишахс ном дорад.

Рӯзи нек ба рӯзи бад мадиҳед. (Зарб.)

Ранчи худу роҳати ёрон талаб. (Зарб.)

Дар чумлаи умумишахс хабар бо шакл ва шахсони гуногуни феъл ифода мешавад ва аз рӯи он иҷроку-
нандаро пайдо кардан душвор аст. Аз ин рӯ, аксарияти
чумлаҳои умумишахсро зарбулмасалу мақолҳо ташкил
мекунанд.

2. Чумлаҳоро нависед ва мавриди истифодаи онҳоро шарҳ диҳед.
Аз чӣ донистед, ки онҳо чумлаи умумишахсанд.

1. Бо одами тарсончак ба шикор нарав. (Зарб.)

2. Одамонро аз худ маранҷон. (Зарб.)

3. Аз паси аспӣ носанчида нагузар. (Зарб)

4. Хондаатро мағӯ, фаҳмидаатро бигӯ. (Зарб.)

5. Неки куну дар об андоз. (Зарб.)

6. Меҳнат кунӣ, роҳат бинӣ. (Зарб.)

3. Байтҳоро хонед ва маънидод кунед. Гӯед, ки онҳо ба кадом шахс
нигаронида шудаанд. Аз чӣ фаҳмидед?

Дар чавонӣ дор пиронро азиз,
То азизӣ дигарон бошӣ ту низ.

Сар макун дар пеши дунёдор паст
В-ар кунӣ, бешак, равад динат зи даст.
Фаридаддуни Аттор

Нигар, ту чӣ корӣ, ҳамон бидравӣ,
Сухан ҳарчи гӯӣ, ҳамон бишнави.
Абулқосими Фирдавӣ

Хунар омӯз, к-аз хунармандӣ
Даркушой кунӣ, на дарбандӣ.
Низомии Ганҷавӣ

4. Чумлаҳоро хонед ва муайян кунед, ки кадоме аз онҳо умумишахс
ва кадоме бешахсанд.

1. Хондаатро мағӯ, фаҳмидаатро бигӯ.

2. Хонаи дӯстон бирӯбу дари душманон макӯб.

3. Аз гунчишк тарсӣ, арзан макор.

4. Илм агар мебоядат, такрор кун, нон агар мебоядат, шудгор кун.

5. Моро дар он чо нағз пешвоз гирифтанд.

6. Онро тавқи гардани қумрӣ меғӯянд. (Р.Ҷ.)

Ҷумлаҳои яктаркибаи умумишахс барои ифодаи хулосаи таҷрибаи рӯзгор, расму одатҳо ва як қатор қоидаҳои ҳаёти низ истеъмол мешаванд. Дар ин ҳолат онҳо шаклан ба ҷумлаи муайяншахс ва номуайяншахс монанд шаванд ҳам, дар асл умумишахсанд: 1. Дар мо аз худ калонро шумо меғӯянд. 2. Дар бемористон бо овози баланд гап намезананд.

5. Ҷумлаҳоро хонда, бо далелҳо собит кунед, ки онҳо умумишахсанд.

1. Дар назди калонсолон бисёр гап намезананд.

2. Ҳақиқатро надониста ҳарчи намеғӯянд.

3. Аз ноомади кор рӯҳафтода намешаванд.

4. То ба об надарой, шиновар нашавӣ.

5. Чунон кун зиндагонӣ дар замона,

Ки аз вай зинда монӣ ҷовидона.

Хусрави Деҳлавӣ

6. Машав ҳамроҳи кас ноозмуда,

Тафовут дон зи дида то шунида.

Носири Хусрав

Ҷумлаи бешахс

1. Ҷумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед.

1. Ман ба хона бояд равам.	1. Ба хона бояд рафт.
2. Вазифаи хонагиро тайёр менамоем.	2. Вазифаи хонагиро бояд тайёр кард.
3. Мо ҳақиқатан аз сӯзанӣ чашм канда натавонистем.	3. Ҳақиқатан аз сӯзанӣ чашм кандан мумкин набуд.

Савол ва супориш

1. Мубтадо ва хабари чумлаҳои сутуни якумро нишон диҳед.
2. Дар чумлаҳои сутуни дуум кадом сараъзоҳо ҳастанд?
3. Ба хабарҳои сутуни дуум мубтадо ёфтан мумкин аст?

Чумлаи яктаркибае, ки мубтадо нашошта, онро аз мазмуни чумла ҳам фаҳмидан мумкин нест, бешахс менаманд.

Чумлаи бешахс аз он сабаб мубтадо надорад, ки вазифааш фақат таъкид кардани зарурияти имконпазирии иҷроӣ амал мебошад: **Аз гузашта бояд ибрат гирифт. Машварати хубро бояд қабул кард. Офтобро бо доман пӯшида намешавад. Барои забондон шудан бештар навиштан лозим.**

Ҳабари чумлаи бешахс бо ду роҳ ифода мешавад: бо асоси қамони гузашта ва қалимаи «бояд» (Аз гузашта бояд ибрат гирифт) ва бо масдари қалимаҳои «лозим», «дарқор» ва ғайра (Барои омӯхтани забон бисёр машқ кардан дарқор). Ҳамеша ҳабари ин чумлаҳо дар шакли таркибӣ меоянд.

2. Чумлаҳоро нависед, ҳабар ва аъзоҳои пайрави онҳоро ишора кунед.

1. Аз паси қорҳои беҳуда набояд ғашт
2. Умри азизро ройгон набояд сарф кард.
3. Нақшаи қори фардори имрӯз бояд қашид.
4. Ҳамеша аз пайи қори нек ва мафиати ҳалқ бояд шуд.
5. Суҳанони ғаронбаҳоро набояд аз хотир баровард.
6. Вафодорӣ зи моҳӣ бояд омӯхт. (Ҳ.Д.)

3. Чумлаҳои дутаркибаи зеринро ба чумлаи бешахс ғардонида нависед. Намуна: Ман пагоҳ бояд ба қитобхона равам. Пагоҳ ба қитобхона бояд рафт.

1. Ман бояд ин қитобро ҳонам.
2. Ту вазифаро дар вақташ бояд иҷро кунӣ.
3. Самад масъаларо бояд ба ҳама фаҳмонад.
4. Мо ин ҳунарро бояд аз ҳуд кунем.
5. Ҳама бояд тарафдори сулҳ бошад.

4. Ҷумлаҳоро хонед ва гӯед, ки онҳо кадом навъи ҷумлаи содаи яктаркибаанд. Хабарҳои феълиро аз рӯи навъ шарҳ диҳед.

1. Ба зудию чолокӣ худро ба канор кашидан даркор буд. (С.У.)

2. Акнун он заминҳоро аз решаи растаниҳои бегона тоза кардан лозим буд. (С.У.)

3. Аз чароғи илму нури маърифат синаро пурнур мебояд намуд. (М.А.)

4. Ҳақиқатро қатъ карда намешавад. (Зарб.)

5. Ҷумлаҳоро хонед ва калимаи «бояд»-ро истифода бурда хабарҳои онҳоро тағйир диҳед. Оё дар маъно тағйироте ворид шуд?

Намуна: Аз душмани пинҳонӣ бояд зиёдтар ҳазар кард.

1. Аз душмани пинҳонӣ зиёдтар ҳазар кардан зарур.

2. Чӣ кардан даркор, чӣ тавр зистан даркор.

3. Ҳозир фикри ҳамаро шунидан лозим.

4. Дунёро бо чашми дил دیدан лозим.

5. Ба ин камбудихо зудтар хотима додан даркор.

6. Хонед ва хабарҳоро ёфта шарҳ диҳед. Ҷумлаи охириро ба содаи дутаркиба баргardonед.

Бе заҳмату кор нон намебояд хӯрд,

Як луқма ба ройгон намебояд хӯрд.

Абулқосим Лоҳутӣ

Хоки пояшро набояд пок кард,

Пок аз он бояд ки акнун хок кард.

Мирзо Турсунзода

Воқифи вақти хеш мебояд буд. (Зарб.)

Ҷумлаи унвонӣ

1. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонед. Чаро ҷумлаҳои сутуни якум дар сутуни дуюм шакли дигар доранд? Мулоҳизаатонро гӯед.

Хомӯшӣ ҳукмфармо
буд.

Хомӯшӣ. Ҳама суҳанони
нотикро гӯш мекарданд.

Акнун субҳ медамид.

Субҳи барвақт. Деҳқонон
ба сари заминҳои қорам
мераванд.

Љумлаи яктаркибае, ки амалро ифода накарда, фақат номи предмет ё ҳодисаеро дар бар мегирад, ҷумлаи унвонӣ ном дорад.

Љумлаҳои унвонӣ дар шакли калима ва ё ибораи мустақил ифода гардида, ба предмет ишора мекунанд, ки амали минбаъда ба он тааллуқ дорад: а) **Тирамоҳ**. Ҳама ба ҳосилгундорӣ тайёри мебинанд; б) **Шаби торики зимистон**. Имкони пеши поро дидан набуд.

Љумлаҳои унвонӣ бештар дар асарҳои саҳнавӣ ва дигар жанрҳои бадеӣ истифода мешаванд. Бо ёрии онҳо нависандагон ҷой ва замон, манзара ва вазъияти ҳодисаю воқеаро мухтасар баён месозанд.

2. Порчаро хонед ва гӯед, ки ҷумлаҳои унвонӣ чӣ вазифаро адо кардаанд.

Бозори шаҳри Бухоро. Растаи атторӣ ва дорувор-фурӯшӣ. Фурӯшандаи дорувор дар нимторикии дӯкони-чааш ба рӯи қолинча нишастааст, чашмони хоболуди вай аз зери пилқҳои гардгирифта ба равуои аҳли бозор нигоҳ мекунанд. Дар як тарафи дӯкон дастёрҳои вай бо фурӯши доруҳо машғуланд.

Сотим Улугзода

3. Матро хонед, ҷумлаи унвониро муайян карда, бо ҷумлаҳои баъдина чӣ муносибат доштаниро шарҳ диҳед.

Субҳи барвақт. Ҳанӯз дар роҳҳо мошин кам, шаҳр оҳиста аз хоб бедор мегашт. Занҳои ширфурӯш аз тарафи саҳро бо ҷобаҳои пуршир ба шаҳр меомаданд. Нонфурӯше як замбарғалтак нони гармашро ба тарафи ҷойхона мебурд. Болои нон бо дастархон саҳт пӯшидагӣ бошад ҳам, ҳаври он мебаромад. Бӯи нони гарм ба димоғи Даврон расидагӣ барин шуд. Ба ёдаш

расид, ки баъди қаҳтии солҳои чанг, соли чилу ҳафт ё чилу ҳашт хоки сурх оварда, танӯри чанд сол боз вайрона ва аз набудани орд бекораро таъмир карда, бори аввал нон пухта буданд. Даврон он нонро мебӯиду аз бӯяш сер намешуд. Ба нон зор буд, аммо кулчаи модар додаро то хеле вақт нахӯрда, бӯй мекашид. Онро зуд хӯрда адо кардан намехост, зеро маълум набуд, ки бори дигар боз кай нон мепазанд...

Баҳром Фирӯз

4. Хонед, ҷумлаҳои унвони ро ёбед ва тафсилоти онҳоро нависед.

1. Тирамоҳ. Вақти ҳосилгундорӣ. Деҳқонон пахта чида ҷуворӣ каллак намуда, меваҳои охиринаро мегундоранд. (Ҷ.И.)

2. Шаби моҳи август. Ҳавои тоза қабати дарахтони сербарг ҳар ҷо-ҳар ҷо намоён гашта, аҷаб як намуди зебое меод. (аз «Садои Шарқ»)

3. Хомӯшӣ. Бачаҳо пинак мераванд. Шир-шири чархҳои мошин ба гӯш мерасаду бас. Дар рӯ ба рӯ ағбаи Шахристон. Аз ним болои он дар таҳи абру меғи торик пинҳон аст. Гоҳ печутоб хӯрда, боло мераваду даруни абру меғ аз назар гум мешавад. Боди серуне, ки аз арчазорҳои ду канори роҳ мевазид, рӯи касро лесид, фароғат мебахшид.

Баҳром Фирӯз

5. Ба ҷумлаҳои унвони зерин ҷумлаҳои дутаркиба илова карда хонед, ки мазмунан алоқаманд бошанд.

Намуна: Хонаи кории Алломаи Адҳам... Бар болои сепоя кураи замин, дар девор харитаи осмон, чадвалҳо, устурлоб овехта, дар тоқчаҳо китобҳо болои ҳам чида шудаанд...

1. Майдоне дар шаҳр. Халқ. Донишмандон...

2. Пагоҳонӣ ...

3. Ҳавлии Рӯдакӣ. Дар айвон Рӯдакии нобино. Маҷ...

4. Боғ. Гулзор, фаввора, ҳавзи мрамор....

6. Ба ҷои нуқтаҳо ҷумлаҳои унвонии мувофиқ гузошта, порчаҳоро нависед.

1. Майдони начандон калон, вале чун кафи даст ҳамвор. Дар атроф – иморатҳои бузурги айвонхошон пур аз нақшу нигор. (С.У.)

2. Дар деворҳои хона яроку аслиҳаҳои гуногун: шофу шамшерҳо, найзаҳо ва сипарҳои хуршедтамға овехта шудаанд. (С.У.)

3. Як шогирди вай бо тарозуи хурдакаки ғалатисохт доруи хокаеро бармекашад. Шогирди дигараш дар ӯғурча чизеро мекӯбад. (С.У.)

4. Моҳи тобон дар зерӣ дарахтони қадӣ роҳ ва рӯи деворҳои баланди чорбоғҳо аз нури худ пора-пора нақшҳои заррин андохтааст. (С.У.)

(Яке аз хонаҳои Қасри султони: Шаб. Ҷӯи Мӯлиён. Даруни қаср; Хонаи кории Абӯалӣ ибни Сино).

7. Ҳикояро хонед ва ғӯед, ки хулосаи он дар кадом ҷумла баён шудааст. Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи матнро муайян кунед ва шарҳ диҳед.

Овардаанд, ки дар рӯзгори Нӯшервони одил ду мард биёмаданд ва бар дари боргоҳи ӯ биистоданд, яке бо овози баланд гуфт:

«Бад макуну бад маяндеш, то бадат н-ояд пеш». Ва яке гуфт: «Некӣ куну некӣ андеш, то нек бинӣ беш». Нӯшервон фармуд, то марди аввалро ҳазор динор оварданд ва бидоданд ва марди дувумро ду ҳазор динор доданд. Хавоссу надимони он ҳазрат суол карданд, ки ҳар ду калимаро як маънӣ буд, сила ва инъом эшонро тафовут аз чӣ афтод?

Гуфт: «Ин ҳама зикри нек гуфт ва он дигар бадӣ гуфт. Ва ҳеҷ некӣ беҳтар аз дӯстии некон нест ва ҳеҷ бадӣ бадтар аз дӯстии бадон нест».

Муҳаммад Авфӣ

23. Чумлаи пурра ва нопурра

1. Порчаро хонед. Гӯед, ки дар кадом чумлаҳо сараъзоҳо ва ё аъзоҳои пайрав истифода нашудаанд. Оё набудани онҳо фаҳмидани маъноро душвор сохтааст?

Офитсер чизеро фикр карда истоду боз пурсишашро давом дод:

- Аз кучо?
- Аз Хучанд. Аз уезди Хучанд.
- Қои кор?
- Заводи паровозсозӣ.
- Ба Украина кай омадӣ?
- Яку ним моҳ пеш аз ин.
- Кӣ шуда кор мекардӣ?
- Оҳангар.

Пӯлод Толис

Савол ва супориш

1. Мазмуни матнро пурра фаҳмидед ё не?
2. Чаро чумлаҳои сеюм, панҷум, ҳафтум ва нӯҳум бо як калима ё ибора баён шудаанд?
3. Дар матн мусоҳиба ҳаст ва ё муҳокима?

Дар нутқ дар баробари чумлаҳои пурра чумлаҳои нопурра низ истифода мешаванд.

Чумлае, ки дар он ҳамаи аъзоҳои асосии чумла мавҷуданд, чумлаи пурра ном дорад.

Чумлае, ки дар он яке аз аъзоҳои асосии чумла зикр нашудааст, вале онро аз чумлаҳои пешин ва ё вазъияти нутқ фаҳмидан мумкин аст, чумлаи нопурра ном дорад: **Усмон ба деҳаи Нимич ворид шуданаширо надоништа монд. Ибтидо ба хонаи холии бародар рафт. (Д.Мирзо)**

Чумлаи нопурра баъзан дар таркиби чумлаҳои мураккаб низ вомехӯранд: **Қорӣ Ишкамба ба роҳ даромад ва ман ҳам аз дунболи ӯ. (С.А.)**

Аз чумлаи дуюм хабар – даромад ихтисор шудааст, ки бисёр бачост.

Истифодаи бамавриди ҷумлаҳои содаи нопурра бои-
си хушоҳангу мавзун ва мухтасар гаштани баён мегар-
дад.

2. Порчаро хонда, ҷумлаҳои нопурраро муайян созед. Сипас,
шакли пурраи онҳоро нависед ва хонда, бо матни асл муқоиса
кунед. Чиро пай бурдед.

Қозӣ хатро аз назар гузаронида:

– Бозор! – гуфт.

– Лаббай.

– Аз мулло Азимшоҳ яксаду сӣ танга қарздор шудӣ?

– Шудам.

– Ҳар вақт хӯчаин талаб кунанд, ин пулро дар
қозихона ба ин шахс месупорӣ?

– Хуб.

Садриддин Айни

3. Ҷумлаҳоро хонед ва муайян кунед, ки кадом аъзоҳо зикр нашу-
даанд. Оё пурра кардани чунин ҷумлаҳо дар доираи ҳусни баён
аст?

1. Падар пеш-пеш мерафт, писараш аз қафо.

2. Қобил газета меҳонд, Одил журнал. (П.Т.)

3. Морбозро мор мекушад, дорбозро дор. (Зарб.)

4. Хиштгир хишташро мегираду лойгир лояшро.
(Зарб.)

5. Калтак ба гӯшт расад, сухан ба устухон. (Зарб.)

6. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад. (Зарб.)

4. Ҷумлаҳоро нависед ва ғӯед, ки кадом ҷумлаи содаи таркиби онҳо
нопураанд. 4-5 мақоли ба инҳо монандро ба ёд оварда нави-
сед.

1. Дӯст панд медиҳаду душман фанд. (Зарб.)

2. Дӯст гирёнда гап мезанад, душман хандонда.
(Зарб.)

3. Дӯст ба сар нигоҳ мекунад, душман ба по. (Зарб.)

4. Доно ба иморати сухан машғул аст, нодон ба имо-
рати бадан. (Зарб.)

5. Порчаро хонед ва мавқеи асосии истифодаи ҷумлаҳои нопурра-
ро шарҳ диҳед.

- Номат чист? – гуфта пурсид.
- Ёдгор!
- Номи падарат?
- Бозор!
- Кучой мебошӣ?
- Кӯлобӣ.
- Чанд сол боз ин ҷо ҳастӣ?
- Аз даҳ сол зиёд шуд.
- Чӣ кор мекардӣ?
- Сарбоз шудам, гурехтам, ба зиндон афтодам, боз гурехтам, боз ба зиндон ва обхона афтодам, оқибат рӯзи инқилоб озод шудам.
- Бисёр хуб, хату савод дорӣ?
- Не.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Ин порча аз кадом асари устод Айни аст?
2. Ду нафар ба ин монанд мусоҳибаеро ташкил кунед ва дар ҷавоб аз ҷумлаҳои пурра истифода намоед. Шунидан чӣ гуна буд?
3. Озодӣ ба кадом инқилоб нисбат дода шудааст?
4. Аз рӯи ин порча оид ба тарзи баёни ҷумлаҳои тасдиқию инкорӣ чӣ гуфта метавонед?
5. Ду ҷумлаи охириро бори дигар бихонед ва андешаатонро баён кунед.
6. Дар мавзӯи «Ошноӣ», «Рӯзҳои истироҳат дар таътил» ва «Ташҳиси фаъолият» мусоҳиба тартиб диҳед ва аз ҷумлаҳои нопурра истифода баред.
7. Ҳикояро хонед ва муайян кунед, ки ҳикмати он дар чист. Сипас, ҷумлаҳои нопурраи онро ёбед ва шарҳ диҳед.

Нохушовозе бо бонги баланд Қуръон ҳамехонд.
Соҳибдиле бар ӯ бигузашту гуфт:

– Туро мушоҳара чанд аст?

Гуфт:

– Ҳеч.

Гуфт: – Пас заҳмати худ чандин чаро ҳамедихӣ?

– Аз баҳри Худо меҳонам.

Гуфт:

– Аз баҳри Худо махон!

Гар ту Қуръон бар ин тамат хонӣ,
Бубарӣ равнақи мусулмонӣ.

Саъдии Шерозӣ

Луғат

бонг – фарёд: овоз, садо

соҳибдил – покдил, аҳли маърифат

мушоҳара – маош, моҳона, музди кор

тамат – навъ, тариқ, равиш

8. Порчаҳоро бодикқат хонед ва хулосаҳоятонро баён кунед.

Аз Афандӣ пурсиданд:

– Лукмаи ҳалол бо кӣ хӯрам?

– Бо фарзандон.

– Сипас бо кӣ?

– Бо хешу ақрабо, бо ҳамсоя ва душманон.

– Дар куҷо панаҳ ёбам?

– Дар сояи дӯст.

– Чанд хатои ҷоҳилонро бахшиданд?

– Ҳафтаашро.

– Чанд хатои олимро бахшиданд?

– Ҳеч кадомашро.

– Чаро чунин бошад?

– Чунки ҷоҳил ҷоҳил асту олим-олим.

– Ба асри нав чӣ?

– Агар ақли солим ба ҳисси қайсар сарварӣ карда та-
вонад, хатое содир нашавад.

Чун ҳама ёвари инсон бошад,

Ба ҳама қитъа бихишт ёфт шавад.

Абдулвайси Азиз

9. Порчаҳоро хонед ва шарҳ диҳед, ки ҳикмати онҳо дар чист? Сипас ҷумлаҳои пурра ва нопурраи онро шарҳ диҳед.

Луқмонро гуфтанд:

– Адаб аз кӣ омӯхтӣ?

Гуфт:

– Аз беадабон. Ҳар чӣ аз эшон дар назарам нописанд омад, аз он парҳез кардам.

Подшоҳе порсоеро гуфт:

– Ҳечат аз мо ёд меояд?

Гуфт:

– Бале, вақте ки Худоро фаромӯш мекунам.

Саъдии Шерозӣ

10. Ҷумлаҳои нопурраро ёфта шарҳ диҳед ва онҳоро пурра намоед.

– Имрӯз кӣ омада буд?

– Хаткашон.

– Чӣ овард?

– Мактуб.

– Аз кӣ?

– Аз акаам.

11. Аз рӯи асарҳои хондаатон ва ё филми дидаатон мусоҳибае таҳия кунед. Аз ҷумлаҳои нопурра истифода баред.

12. Матнро хонед ва ҷумлаҳои нопурраро ёбед. Шарҳ диҳед, ки дар ҷумлаи нопурра кадом аъзоҳои дар ҷумлаи пурра буда зикр нашудаанд. Ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншахсро низ муайян кунед.

– Хайр, – гуфт Маҳмуд симои ҷиддӣ гирифта, – кор карда истодаӣ?

– Ҳа, кор карда истодаам.

– Дар кучо?

– Хайр, кори нағз-мӣ? – пурсид Маҳмуд.

– Дуруст, бад не.

– Кӣ шуда кор мекуни?

– Ҳозир шогирди чопкунанда. Ба даромаданам қариб як моҳ шуд.

– Чӣ, китоб ҳам чоп мекунетон?

– Ҳоло газета ва ҳар гуна фармонҳо. Китоб чоп намекунем. Одам кам.

– Хайр, табассум намуд Маҳмуд, – маро ҳам ба кор мегиретон.

– Ҳазл мекунӣ?

– Не-е! Аз ростӣ мегӯям.

– Ҳозир коргар чӣ қадар бошад, ҳамон қадар даркор. Биё як бор даромада бин, агар маъқул шавад, даромадан мегирӣ-дия. Кор кори бад не.

– Хайр як модаркалонам катӣ маслиҳат кунам. Аз бекорӣ дилам зиқ шуд, – гуфт Маҳмуд.

Пӯлод Толис

13. Саволу ҷавобро нависед ва ҷумлаи нопурраро ёфта, ба зерашон хат кашед. Гӯед, ки шакли пурраи он чӣ гуна аст.

– Зариф!

– Ҳа, Маҳмуд!

– Ҳар ду дасти якдигарро фишурданд.

– Кай омадӣ? – пурсид Зариф.

– Дина.

– Хайр, Душанбе нағз будааст?

– Дуруст, нағз. Лекин боз шаҳри ҳудамонро ёд кардам.

– Ҳа, ба ҳар кас шаҳри таваллудшудааш нағз менамояд.

Пӯлод Толис

Таҳлили синтаксисии ҷумлаи содаи яктаркиба

Нақшаи таҳлил

Таҳлили синтаксисии ҷумлаи яктаркиба мисли таҳлили ҷумлаи содаи дутаркиба сурат мегирад. Танҳо банди 4 такмил меёбад.

4. Сохтори чумла: а) дутаркиба ё яктаркиба; навъи чумлаи содаи яктаркиба.

Намунаи таҳлил:

Ба хона бояд рафт.

Таҳлили шифоҳӣ

Ин чумла ҳикоягӣ, ғайрихитобӣ. Асоси грамматикаш бояд рафт. Чумла сода аст, содаи яктаркиба. Сараъзои чумла ба воситаи феъл ифода ёфтааст. Чумлаи содаи бешахс аст. Чумла аъзои пайрав дорад (ба хона – ҳоли макон). Аз ин рӯ, ин чумлаи содаи яктаркибаи бешахси тафсилӣ маҳсуб мегардад.

Таҳлили хаттӣ

х.м.

хабар

Ба хона бояд рафт.

САВОЛУ СУПОРИШҲОИ ҶАМЪБАСТӢ

1. Чумлаи дутаркиба аз яктаркиба чӣ фарқ дорад?
2. Чумлаҳои содаи яктаркибаро номбар кунед.
3. Дар кадом чумлаҳои содаи яктаркиба сараъзои чумла бо феъл ифода меёбад?
4. Чумлае, ки дар он танҳо мубтадо иштирок мекунад, чӣ ном дорад.
5. Чумлаҳои содаи яктаркиба аз рӯи иштироки аъзоҳои пайрав чанд хел мешавад?
6. Чумлаи номуайяншахс аз чумлаи муайяншахс чӣ фарқ дорад?
7. Хабарӣ чумлаи бешахс бо чанд роҳ ифода меёбад?
8. Кадом чумлаи яктаркиба одатан дар аввали тасвири бадеӣ барои нишон додани макон ва замони ҳодиса истифода мешавад?

24. Чумлаҳои ҷидааъзо

1. Чумлаҳоро хонед ва гуед, ки кадом хусусияти онҳоро пай буред.

1. Як гурӯҳ созандагон бо наю чангу дойра ва дутору танбӯр як оҳанги рақсро менавозанд. (С.У.)

2. Дар зери девори қалъаи Бухоро пирамарди косиби пойлуч аз пеши нардбонҳо, аробаҳо, лошаҳои аспон, аз назди сарбозони гурӯҳ-гурӯҳ нишаста мегузарад. (С.У.)

3. Мо метавонем ба ту обу замин, ғулому каниз, рамаю галаҳо бахшем. (С.У.)

4. Дар баъзе тоқчаҳо зарфҳои хурду калони гуногуншакл ва даста-даста гиёҳи хушкро мебинем. (С.А.)

5. Ҳаёху, шавку чӯш, нидоҳои «офарин»-у «шод бош»-и аҳли чодар ханӯз хомӯш нашуда буданд. (С.А.)

6. Дар миёни ўрдугоҳ чодари рах-рахи сабзу сурху сафеди сипаҳсолор... назаррабост. (С.У.)

7. Аз ин ҷо овози суруду нағма, созу наво ба гӯш мерасад.

8. Пурсупос ва сӯхбати дӯстона сар шуд. (С.У.)

9. Чӯпонону дарахтбурон, гиёҳчинону сайёҳон хабар меоварданд. (Баҳманёр)

10. Ба диданаш меомаданду ангушти ҳайрат мегазиданд ва мегуфтанд. (Баҳманёр)

Савол ва супориш

1. Ҷумлаи якум чанд пуркунанда дорад? Онҳо ба кадом савол ҷавоб мешаванд ва чӣ гуна алоқаманд шудаанд?

2. Боз дар кадом ҷумлаҳо пуркунанда чида шудааст ва кадом навъ аст?

3. Дар ҷумлаи дуум кадом аъзои ҷумла чида шудааст? Ба кадом роҳ алоқаманд шудаанд?

4. Дар ҷумлаи панҷум кадом аъзои ҷумла чида шудааст? Дар байни аъзоҳои чида кадом аломат омадааст?

5. Ҳамаи ҷумлаҳоро як-як баррасӣ кунед.

Ҷумлае, ки яке аз аъзоҳо ва ё чанд аъзои он чида шудааст, чидааъзо ном дорад.

Аъзоҳои чида асосан ба як савол ҷавоб шуда, як вазифаи синтаксисиро иҷро мекунанд: **Ҷамшед, Ҷамила** ва **Парвиз** мақола навиштанд.

Аъзоҳои чида баробархукук буда, яке ба дигарӣ тобеъ нест: Созандагон **бо наю чангу дойра ва дутору танбӯр** як оҳанги рақсро менавозанд. (С.У.)

Аъзоҳои чида бо ҳам бо ёрии оҳанг ва ё оҳангу пайвандакҳои пайваस्तкунанда алоқаманд мешаванд: **Ќуззонӣ хӯрчин дар китф, давон-давон ва ҳарсосзанон** ба ӯ расида гирифт. (С.У.)

Дар хат агар аъзоҳои чида пайхам ва бепайвандак омада бошанд, ба воситаи вергул ҷудо карда мешаванд.

2. Ҷумлаҳоро хонед ва хусусиятҳои аъзоҳои чидаро шарҳ диҳед.

1. Созандагон бо наю чангу дойра ва дутору танбӯр як оҳанги рақсро менавозанд. (С.У.)

2. **Ќуззонӣ хӯрчин дар китф, давон-давон ва ҳарсосзанон** ба ӯ расида гирифт. (С.У.)

3. Абӯалӣ ва **Ќуззонӣ** дар майдон ҳозир шуданд. (С.У.)

4. Аз ин акси садо, аз ҳисси ғалабаи наздик кӯфти меҳнатҳои шабонрӯзӣ мебарояд, табъ меболад, ҷисму ҷон фараҳ меёбад. (С.У.)

5. Насими саҳаргоҳӣ бӯи муаттари гулу сумбул, сабзаву райҳонро ба димоғҳо мерасонад. (С.У.)

3. Матро хонед ва ба оҳанги хониши ҷумлаҳои чидааъзо диққат диҳед.

Дар Душанбе баҳор бо тамоми ҳусну таровати рӯхафзо, дилфиребу ҷозибадори худ ҳукмфармо буд. Чор сӯ мешукуфт, меболид ва тобиши ранг ба ранг дошт. Дарахтон муғча мекушоданд, гул мекарданд, барг меёзонданд. Дар лаби ҷӯйборҳо сабза медамид, дар кӯталу теппаҳо табиат ва лола қолин мегустурд, камари кӯҳҳо қирмизӣ метобид ва қуллаҳои баланди барфин дар уфуқи лочувард ҷодари азими оҳарии қуббадор афрошта буданд. Гоҳ- гоҳ борон меборид, борони нарми тару тоза ва ба ин зебоии табиат ҳусну таровати нав мебахшид...

Фотех Ниёзӣ

Савол ва супориш

1. Ҷумлаҳои ҷидааъзо ба матн чӣ муассирият бахшидаанд?
 2. Аъзоҳои ҷида чӣ тавр бо ҳам алоқаманд шудаанд?
 3. Ҷумлаҳои ҷидааъзоро нависед ва ба зерӣ аъзоҳои ҷида хат кашед.
 4. Кадом аъзои ҷида тафсил ёфтааст?
4. Матнро хонда, ҷумлаҳои ҷидааъзоро муайян кунед. Гӯед, ки кадом аъзоҳои ҷумла ҷида шудаанд.

Ба замину боғоту саҳроҳо нигаред, ҳар қитъа гӯё лавҳаи тасвирест, ки дасти кадом рассоми санъаткори сеҳрнигор бо камоли маҳорат оростааст! Рангҳои на-заррабо – сабз, зангор, сурх, зард, пистокӣ, гулобӣ, бу-нафш, чигарӣ ва ҳоказо бо ҳам омехта шуда, тобишҳои гуногун пайдо мекунанд. Гулу гиёҳҳо ба ҳар сӯ тароват мепошанд. Садои ҷӯйчаҳо ва шар-шараҳо бо чаҳ-чаҳу гул-гули мургони хушхон як шуда консерти форае ташкил мекунанд.

Ба боғу бўстонҳо ки мебарояд, бар болои саратон, ба шохсори дарахтони мевадор назар андозед. Ҳосили фаровон, аз ҳозир – аз гӯрагӣ сари онҳоро ҳам кардааст!

Баҳор шаҳрҳои Ватани моро ҳам бо либоси сабзи зумуррадӣ оростааст. Инро дар мисоли пойтахти Тоҷикистон – Душанбе дидан мумкин аст. Саҳаргоҳ, пеш аз ҳама насими форами кӯҳсори Варзоб чехраи шуморо навозиш мекунад.

Дар шимоли шаҳр назаратон ба қуллаҳои пурбарфи кӯҳ меафтад, ки бо шӯълаи офтоби нав тулӯкунанда ба тарзи дилрабо медурахшанд. Дар зерӣ чодирӣ сабзи табиӣ кӯчаҳо гулфурӯшонро мебинед, ки даста-даста лолаҳои сурху зард ва дигар гулҳои рангорангро бо шабнамаи ханӯз напариди таровати бомдодӣ ба ишқбозони гул пешниҳод мекунанд.

Хулоса, баҳор дар ҳама ҷо нашъунамо мекунад ҳусни оламорои худ, санъати сеҳрангези худро намоиш медиҳад!

Баҳорро иди табиат номидан равост. Ин ид бо иди байналхалқии меҳнаткашон, бо рӯзи якдилии коргарони ҳамаи мамлакатҳои дунё –Якуми Май дар як вақт меояд! Меҳнат ва табиат ба якдигар сахт вобастаанд. Табиат ҳарчанд бой ва зебо бошад ҳам, бе иштирок ва қудрати дастӣ меҳнат, сарвати мурда асту ҳусни бекора ва меҳнати инсон бе мусоидат ва созгории табиат саъйи бесамара.

Абдусалом Деҳотӣ

Савол ва сӯпориш

1. Дар вақти хондани ҷумлаҳои ҷидааъзо чӣ оҳангро ҳис мекунед?
 2. Дар кадом ҷумла муносибати табиату инсон баён шудааст?
 3. Манзараеро тасвир кунед ва аз ҷумлаҳои ҷидааъзо истифода кунед.
5. Матнро хонед ва гӯед, ки ҷумлаҳои аъзоҳои ҷидадошта дар вақти хониш бо кадом хусусиятҳои фарқ мекунанд?

Аҳолӣ омадани ҳамдеҳаи номии худро шунида, чашм ба роҳи ӯ дӯхта будаанд. Ҷавонон, писарбача ва духтарбачагон дар либосҳои рангбаранги идона, кӯҳансолон бо ҷомаю саллаҳо ўро дар даромадгоҳи деҳа истиқбол карданд. Бачагони хурдсол давон-давон омада, «бобо, бобочон» гӯён устодро миёнагир карда, ба китфу гарданаш овезон мешуданд. Кӯҳансолон – рафиқони бачагии Айнӣ – ўро ба оғӯш кашида вохӯрдӣ мекарданд. Суратгирон ва режиссёри киностудияи республика рафиқ Кимёгаров, ки аз мо пештар ба он ҷо рафта, роҳи Айниро пойда истода будаанд, серкор шуда монданд...

Дар ҳавлии пештараи падару модари Айнӣ, ки ҳоло ба сабаби пайдо шудани биноҳои нав дигаргун шуда будааст, дар хонаи калони оростае зиёфат тартиб ёфт. Дар хона як чил кас – хешони домолло, мӯйсафедон, ғаълолони хоҷагӣ, муаллим ва муаллимаҳо ҷамъ омаданд. Якчанд нафар пионерҳо дар гирду пеши устод ху-

дашонро ба ӯ чафс карда менишастанд. Пурсупос ва сӯхбати дӯстона сар шуд. Айнӣ бо мӯйсафедон айёми бачагии худро ба ёд оварда, дар бораи воқеаҳои гузашта тавре гуфтугӯ мекарданд, ки гӯё он воқеаҳо дирӯз рӯй дода бошанд.

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Дар бораи кӣ сухан меравад?
 2. Ҷумлаҳои ҷидааъзо ро муайян кунед.
 3. Ҷумлаҳои ҷидааъзо ҷӣ вазифа ро иҷро кардаанд?
 4. Кадом аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои ҷидааъзо истифода шудаанд?
 5. Воситаҳои алоқаи аъзоҳои ҷида ҷиҳоянд?
6. Ба оҳанги хониши аъзоҳои ҷида диққат дода хонед. Воситаҳои алоқаи онҳоро шарҳ диҳед.

Ба гетӣ ду ҷиз аст ҷовид бас,
Дигар ҳарчи бошад, намонад ба кас.
Сухан гуфтани нағзу гуфтори нек,
Нагардад куҳан то ҷаҳон асту рек.
Зи хуршеду аз бод в-аз обу хок
Нагардад табоҳ ному гуфтори пок.

Абдуллаҳмони Ҷомӣ

Афтадаам ба хоки мазаллат зи дурият
Зору фигуру хаставу бемору нотафон.

Возеҳ

Беҳучраву бекӯяму беҷомаву дастор,
Бенуклу маю ҷангаму бемӯнису ғамхор.

Садриддин Айнӣ

Луғат

рек – неқбахт
табоҳ – хароб, вайрон
мазаллат – хорию зорӣ

7. Матнро хонед, аъзоҳои чидаро ёбед ва шарҳ диҳед. Гӯед, ки аъзоҳои чида дар тасвир чӣ нақш доранд. Маҳалеро тасвир кунед.

Ҳирот дар сари роҳҳои тиҷоратӣ ва маданӣ меистод. Ба Ҳирот аз ҳар сӯ корвонҳо меомад: корвонҳои савдогарон, ҳунармандон, олимон, шоирон, арбобони давлат, ҳар гуна касон, соҳибони ҳама гуна касбу ҳунар. Дар байни инҳо касони бекасбу кор, ҷоҳталабон, мочароҷӯён, аз паи ғоидаи муфту осон давандагон низ кам набуданд.

Шаҳри калон тамоми инҳоро дар коми худ фуру мебурд, ҳазм мекард. Нуфуси шаҳр рӯз ба рӯз зиёд мешуд, ободию зебоии зоҳириаш торафт меафзуд.

Ҳирот баъд аз давраи харобиҳо боз аз нав ҷон мегирифт.

Раҳим Ҳошим

8. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва гӯед, ки кадом аъзоҳои ҷумла чида шудаанд. Муайян карда, шарҳ диҳед.

Дашти васеу боғи латифу ҳавои хуш
Саҳрову ҷангалу ҷаману кӯху лолазор;
Аз ҳар канор ҷашма равон асту обшор,
Ҳар сӯ баланд замзамаву нолаву хуруш...
Пошида донаҳои гуҳар абри навбахор,
Ҳамчун арӯси ноз дарахтони навҷавон.
Ҷатри сафеду сабзу гулобиву арғувон,
Бар сар кашида ҷилвакунон ҳар тараф қатор...
Биншаста буд шӯбонписаре най дар даҳон,
Зери дарахти бед, лаби ҷӯи босафо.
Озода гирди ӯ барае чанд дар ҷаро
Бо сӯзи дил хуруш ҳамекард най, ки ҳон
Устои зуфунуни забардасти рӯзгор,
Яъне табиат аз шохи абрешимини баҳор
Нозук иёр бофта қолини маҳмалин,
Густурда, то ки ёр нияд пой бар замин.

Пайрав Сулаймонӣ

Луғат

зуфунун – соҳиб илмҳо ва маърифату фазилати бисёр
иёр – маҳак, олати санчиш; арзишу қимат

Савол ва супориш

1. Мавзӯи порча ва нақши азоҳои чидаро шарҳ диҳед.
 2. **Шубонписар ё чӯпонписар?** Кадоме дуруст?
 3. Байти сеюмро ба наср баргардонед.
9. Порчаро бо риояи оҳанги хонед. Кадом аъзоҳои ҷумла чидаро шу-
даанд?

Гӯш кардам Шаркро,
 Ҳам Нилро, ҳам Гангро,
Нармдил хоку заминро пуртахаммул сангро,
Гӯш кардам...
 варзиши рӯди равон омад ба ёд.
Деҳаи ман дар Ҳисори Шодмон омад ба ёд.
Қуллоҳи барфпӯши кӯҳсоронаш ба ёд,
Чашмаҳои нуқрамонанди хурӯшонанаш ба ёд.
Рӯди қишлоқи ман
 аз оҳу сабуктар меравад,
Дар шаби маҳтоб сина пур зи ахтар меравад.
Кокулафшонанд мачнунбедҳо дар ин диёр,
Шӯълаафшонанд сафҳои чароғони Ҳисор.
 Мирзо Турсунзода

Савол ва супориш

1. Дар мисраи якум чиро мушоҳида кардед?
 2. Дар мисраи шашум кадом аъзои ҷумла тафсил ёфтааст?
 3. **Тахаммул аз тааммул** чӣ фарқ дорад? Бо «**тааммул**» ҷумлае гӯед.
10. Ҷумлаҳоро нависед, ҳолҳои чидаро ёбед ва зерашон хат кашед.
1. Субҳ ва шом дар хонаҳои худ нону чой меҳӯрданд.
(Ф.М.) 2. Офтоб роҳи худро дигар карда, хеле ба тарафи
чануб рафта, аз болои кӯҳистони Тоҷикистон дур шуда

бошад ҳам, ба сабаби оромӣ ва софии ҳаво тобишаш асарнок буд. (С.А.) 3. Дар ошхона барои ошпазӣ ва обгармкунӣ дегҳои ҷудогона шинонданд. (С.А.) 4. Ман бо вучуди он ҳама мондагӣ ва бедорхобӣ шаби дароз хобида натавонистам. (С.А.)

Дар нутқи муқаррарӣ аъзоҳои ҷидаи ҷумла бештар бо як пешоянд ва ё пасоянд истеъмол меёбанд. Пешоянду пасояндҳо он гоҳ бо ҳар як аъзои ҷида такроран меоянд, ки ба таъсирноктар намудани сухан эҳтиёҷе бошад.

Муқоиса кунед:

Ҳар чӣ ки ман медонам, аз китобҳо, донишмандон ва одамони кордида омӯхтаам. Аввал китобу дафтар, сару либос, дасту рӯятро бину баъд гап зан.

Ҳар чӣ ки ман медонам, аз китобҳо, аз донишмандон ва аз одамони кордида омӯхтаам. Аввал китобу дафтаратро, сару либосатро, дасту рӯятро бину баъд гап зан.

Ҳиссачаҳои таъкидӣ ва инкорӣ бо ҳар як аъзои ҷида такрор шуда меоянд. Масалан: 1. Одам ҳам дар оила, ҳам дар байни рафиқон ва ҳам дар байни аҳли ҷамъият хулқу атвори нек бояд дошта бошад. 2. Сарбоз на аз сардии ҳаво, на аз шиддати борон ва на аз лойи роҳ тарс дошт. Ё бардамона пеш мерафт.

11. Порчаро хонед ва ба воситаи чӣ алоқаманд шудани аъзоҳои ҷидаро шарҳ диҳед.

Эй хоҷа, чӣ мурғам ман, не кабкамӯ не бозам,
Не хубамӯ не зиштам, не инамӯ не онам.
Не хоҷаи бозорам, не булбули гулзорам,
Эй хоҷа, ту номам нех, то хеш бад-он хонам.
Не банда, на озодам, не мум, на пӯлодам,
Не дил ба касе додам, не дилбари эшонам.

Қалолиддини Румӣ

12. Матро нависед ва пайвандакҳоеро муайян кунед ва шарҳ диҳед, ки кадом аъзоҳои ҷидаро ба ҳам пайвастанд.

Раҳим Ҷалил ханӯз дар айёми бачагӣ хондан ва навиштанро дӯст медошт. Ӯ танҳо мактаби ибтидоӣ ва курси яксолаи педагогиро тамом кардааст. Вазъияти зиндагӣ маҷбур кард, ки таҳсилро қатъ намуда, ба кори муаллимӣ машғул шавад. Вале ӯ муҳаббати ба хондан доштаи худро гум карда наметавонист. Ҳар як дақиқаи вақти холии ӯ бо китоб хондан ва мутолиа намудан мегузашт. Хондан ва мутолиа намудани адабиёти бадеӣ бисёртар диққати ӯро ҷалб менамуд.

13. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Ҷумлаҳои аъзоҳои ҷидадоштаро ёбед ва ғӯед, ки кадом аъзоҳои ҷумла ҷида шудаанд.

Борбад таронаҳои дилангезе дар Бадахшон шунида буд, ки «Булбулик» меномиданд. Ва ҳоло онро ба ёд оварда бовариаш қавӣ шуд, ки ниёғони мардуми форс таронагӯиро аз булбул омӯхтаанд. Устои хунёгарон дар бораи хелҳои ҳайвонот ва сифати овозхое, ки онҳо мебароранд, низ фикр мекард. Ӯ садои мор, сангпушт, калтакалос ва дигар хазандаҳоро ба хотир овард. Дар байни онҳо ягон овозхони хушадое наёфт. Баъд ба чорпоён гузашт. Ҳайфо, ки аз чорпоён низ яке ба парандагон баробар шуда наметавонад. На ҳамаи парандагон овози фораи доранд. Масалан, мурғҳои хонагии порутиткун хушовоз нестанд. Лошахӯру дарандаҳои болу пардор низ. Хунёгари хунёгарони хушовоз булбул аст, ки гулу бӯстон, боғу чаманистонро дӯст медорад. Дилангезу ғӯшнавоз аст хониши булбули хушовоз! Борбад бояд дар назди истеъдоди булбул сари таъзим фуруд орад! «Булбулдовоз» мегӯянд маро мардум: Лаб фуру бандед, мухлисони ман, ки шумо навои рӯхпарвари булбули ҳақиқӣ, шохбулбулу чаманбулбули хуросониро нашунидаед! Чунин булбулон танҳо дар чаманистони зебо ва гулистони дилрабо мешаванд!

Адаш Истад

Савол ва супориш

1. Ба андешаҳои нависанда розиед ё на? Чаро?

2. Воситаҳои алокаи аъзоҳои чидаро шарҳ диҳед. Ҳамеша «у» «ва»-ро иваз карда метавонад?
3. Ҷумлаҳои ро, ки дар онҳо аъзоҳои чидаро бе пайвандак пайвастан шудаанд, дубора хонед ва оҳанги қироати онҳоро шарҳ диҳед.
4. Дар бораи овозхон ё навозандае, ки бароятон маъқул аст, иншо нависед.

14. Ҷумлаҳоро нависед ва зерини аъзоҳои чидаро хат кашед. Гӯед, ки кадом аъзои ҷумла чидаро шудааст ва бар аъзои кадом калимаҳо омодааст.

1. Тобистон ва тирамоҳи соли бисту сеюм дар деҳаи мо воқеаҳои ғалатӣ рӯй доданд. (С.У.)

2. Дар роҳи оҳани Тирмиз – Душанбе оташароба бо камоли ҳашамат ва шавкат ҳаракат мекард. (С.А.)

3. Ба ин пурсишҳои ӯ бо забони хуш ва ҷеҳраи кушода ҷавоб медод. (С.А.)

4. Ин мард ё девона аст, ё ки хоб дидааст, ё ҳар ду. (С.У.)

5. Бо ман далерона, бетаъзиму тавозӯӣ гап зада буд. (С.У.)

6. Ба димоғ бӯи бӯи барф, бӯи арча ва нахати гулу гиёҳ мерасид.

15. Ба нақша диққат диҳед ва мувофиқан ҷумлаҳо тартиб диҳед.

1. _____, _____ ва _____.

2. _____, _____, _____.

3. _____, _____ ва _____.

4. _____, _____, _____.

5. _____ ё ..., ё _____.

16. Порчаҳоро бо риояи оҳанг хонед ва шарҳ диҳед. Ҷумлаҳои аъзои чидароштаро муайян кунед ва гӯед, ки воситаи алоқаашон чӣоянд.

1. Ҷаҳониён Фирдавсиву Хайёму Саъдиву Ҳофизу Мавлавиро писандиданд, сари таъзим бар бузургии эшон фуруд оварданд. Пеши ман ин он маъниро дорост,

ки чаҳониён забони порсиро писандиданд, сари таъзим бар бузургии он фуруд оварданд.

2. Забони порсиро Рӯдакӣ бо ашъори пурҳикмат, Фирдавӣ бо «Шоҳнома», Хайём бо рубоиёт, Ҳофиз бо газалиёт, Мавлавӣ бо «Маснавии Маънавӣ», Саъдӣ бо «Гулистон»-у Ҷомӣ бо «Баҳористон» сиккаи безаволӣ зада. 3-ин рӯ, ҳеҷ тӯфоне маҳв онро натавонад кардан.

Зиҳӣ забони ҷовидони ман!

Абдурауф Муродӣ

Савол ва ҷупориш

1. Аз порчаи аввал ба ҷӣ хулоса омадед? Аз ҷумлаи дуҷум ҷӣ маънӣ бардоштед?
2. Ҷумлаи ахири порчаи дуҷумро ҷӣ тавр фаҳмидед?
3. Кадом аъзои ҷумла чида шудааст ва бо кадом ҳиссаи нутқи ифода ёфтааст?
4. Хулосаи аз ҳар ду порча баровардаатонро мухтасар нависед.

17. Порчаҳоро хонед ва маънидод кунед. Аъзоҳои чидаро ёфта шарҳ диҳед.

Ҷаҳонпахлавон, он яли арҷманд,
Ба теғу ба ханҷар, ба гурзу каманд,
Ялонро сару синаву пову даст
Буриду дариду шикасту бубаст.

Абулқосими Фирдавӣ

Зан агар оташ намебуд, хом мемондем мо,
Норасида бодаи дар ҷом мемондем мо.
Зан агар моро намебахшид умри бардавом,
Бе таҳаллус, бе насаб, бе ном мемондем мо.

Мирзо Турсунзода

18. Ҷумлаҳоро хонед, пайвандҳои пайваस्तкунандаро ёфта, вазифаҳои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Кӯчаю бозор, одаму олам ба назараш нағзу дилра-
бо менамуданд. (Р.Ҷ.) 2. Дар ин бозӣ ӯ ё мебурд, ё бой
медод. (С.А.) 3. Ҳам падару модар ва ҳам пиразан ба
тарафи ӯ тохтанд. (Р.Ҷ.) 4. Фирдавсии бузург на танҳо

киссаву ривоятҳои мардуми Шарқро медонистааст, балки аз адабиёти аتيқӣ низ огоҳ будааст. 5. Садои карнаю сурнай, доираю нағора ба фалак мепечид. (А.Д.) 6. Ҳама нофаҳмо, ноошно ва асроромез, аммо шавқангез, бисёр шавқангез, бисёр шавқангез буд. (С.У.)

19. Аввал порчаро хонда, ҷои вергулҳоро муқаррар созед, сипас нависед ва воситаҳои алоқаи аъзоҳои чидаро шарҳ диҳед.

Ҳавлии Алибекро рӯбучин карданд. Роҳраву таги дарвозахона кӯчаи берунро об зада рӯфтанд. Шаб то рӯз нон пухтанд ҷой оростанд ош дам карданд.

Алибеку занаш ошпазу мулло ва чанд нафар назди-кон ба ҳаври аз зери табақи дам баромада чашм дӯхтаанд. Мардум бояд пеш аз кор ба оши наҳор оянд... Офтоб ба деги ош баъд ба ҷои маърака расид. Оташи таги дег хомӯш ва ҳаври он паст шуд, вале маърака нест.

Сорбон

20. Ҷумлаҳоро хонед ва мавқеи вергул ва пайвандакҳоро дар ҷумлаҳои чидааъзо шарҳ диҳед.

1. Аз тоқи Заргарон, аз растаи Заргарӣ, аз байни мадрасаҳои Мирзо Улуғбек ва заргарон, аз гузарҳои Дегрезӣ, Мехчагарон, Калобод ва дигарҳо гузашта, ба гузари Ҷаъфархоча расидем. (С.А.)

2. Дар тоқчаи болохона доира, танбӯр, дутор ва рубоб барин асбобҳои мусиқӣ буд. (С.А.)

3. Баъд аз вафоти падару модараш ҳавлӣ, замин, хайвонот ва асбобҳои деҳқонии падарашро фурӯхта, ба шаҳр омадааст.

4. Порчаҳои абрҳои парокандаи сафеду сурхи зарду бунафштоб ба осмони кабуд зинати рангоранг медоданд. (С.А.)

Калимаҳои хулосакунанда дар ҷумлаҳои ҷидааъзо

1. Ба калимаи додашуда ҷӣ номи умумӣ гузоштан мумкин аст? Он калима ва ибораҳоро, ки моҳияти ҷамъбасти доранд, ёбед.

1. Баҳор, тирамоҳ, тобистон, зимистон...
2. Нависандагон, шоирон, драматургон...
3. Мӯза, туфлӣ, калӯш, масҳӣ, кафш...
4. Пиёз, сабзӣ, турб, шалғам, кашниз...

Калима ва ибораҳои хулосакунанда пеш ё пас аз аъзоҳои ҷида омада, онҳоро ба таври хулоса ё умумӣ нишон медиҳанд. Дар деворҳои хона яроқу аслиҳаҳои гуногун: шофу шамшерҳо, найзаҳо ва сипарҳои хуршед-тамға овехта шудаанд. (С.У.)

Калимаҳои хулосакунанда ва аъзоҳои ҷида ба як савол ҷавоб шуда, ба як аъзои ҷумла тааллуқ дорад: Сардорони бригадаҳои дигар: Салимамак, Шомуроди қаддароз, Юнусбобо ва дигарон аз Ҷамолиддин ҷашм намеканданд. (Ф.Н.) Дар ин ҷумла калимаи хулосакунанда ва аъзоҳои ҷида мубтадо буда, ба саволи кӣҳо? ҷавоб мешаванд.

Агар калимаи хулосакунанда пеш аз аъзоҳои ҷида омада бошад, пас аз он дунуқта гузошта мешавад: Соҳибони ҳавлӣ: як зан ва ду марди солхӯрда дар рӯи тахтакати васеъ дар сари дастурхон менишастанд. (Ф.М.)

Агар калимаи хулосакунанда пеш аз аъзоҳои ҷида ояд, пеш аз он тире гузошта мешавад: Қасрҳо, кӯшкҳо, кӯхҳо, саройҳо, корвонсаройҳо, растаҳо, бозорҳо, тимҳо, мадрасаҳо, китобхонаҳо, манораҳо, масҷидҳо – ҳама ва ҳама сӯхта хокистар гардида буданд. (С.А.)

2. Ҷумлаҳоро ба оҳанги хониш риоя карда хонед ва шарҳ диҳед.
Калимаҳои хулосакунандаи онҳоро ёфта, ба кадом аъзои ҷумла тааллуқ доштани онҳоро гӯед.

1. Падарам қорҳои гуногунро иҷро мекард: бор мекашонд, ароба меронд, асбобу ускуна ва анҷомҳои муҳталифи дар саҳни завод паҳну парешонгаштаро

гундошта тахт мекард, баъзе шабҳо ба посбонии анбор меафт. (С.У.) 2. Аз ҳама гандатар се чиз аст: якум дуздӣ, дуюм ятимонро озор додан, сеюм бахилӣ. (С.У.) 3. Ватанам, диёрам, ёру дӯстони ба чон баробарам – ҳамаи инҳо ба назари ман гӯё дар сурати ту намоён мешуданд. (С.У.) 4. Ранги кабудӣ осмон, тобиши бунафшчаи кӯҳсор, ранги сабзи абрешими сабзаҳо, сафедии қуллаи кӯҳ – ҳамагӣ ба ҳам омехта бо як наримию зебой чашми кас, рӯҳи касро навозиш мекарданд. (С.Ш.)

3. Ба нақша бодикқат нигариста, ҷумлаҳо тартиб диҳед ва ё асарҳои хондаатон пайдо кунед ва нависед.

1. ○: ○, ○, ○, ○ ва ○.

2. ○: ○, ○, ○, ○, ○.

3. ○: ○ ва ○.

4. ○ ҳам, ҳам ○, ҳам ○.

4. Ҷумлаҳоро хонед ва оҳанги талаффузро ба мушоҳида гиред. Чиро мушоҳида кардед.

1. Дар ин ҷо аз кӯраҳо ва бӯтаҳои ғалатӣ дудҳои рангбаранг: сабз, зард, бунафш ва сиёҳ фавора мезаданд. (С.У.)

2. Дехқонони бисёре, зану мард дар сабаду қачоваҳо анвои мевачот: ангур, нок, олу, себу зардолу, анору анҷир, харбузаю тарбузҳоро барои фурӯш ба лашкаргоҳ оварданд. (С.У.)

Калимаи хулосакунанда пеш аз аъзоҳои ҷида ояд, оҳанги махсуси хонишро талаб мекунад. Баъд аз калимаи хулосакунанда ист ҳатмист ва овоз бадохатан паст мегардад. Аъзоҳои ҷида бо оҳанги шумор талаффуз мегарданд. Дар ҳолати дигар, яъне баъди аъзоҳои ҷида омадан задаи мантиқӣ ба калимаи хулосакунанда меафтад ва он оҳанги ҷамъбасти мегирад. Дар ин сурат пеш аз калимаи хулосакунанда ист мешавад.

5. Оҳанги хониши ҷумлаҳоро риоя карда хонед. Ва мавқеи гузоштани аломатҳои китобатро баъд ва пеш аз калимаҳои хулосакунанда шарҳ диҳед.

1. Милтиқи шофдор, шоф, шашпар, сипару зирех, найза, шамшер, каманд – ҳамаи ин яроқҳои ҷангӣ дар девори ин хона овеzon буданд. (С.А.) 2. Як аспӣ даванд, як уқоби дурбин ва як тозии бўйғир – ҳамаи инҳо шаб то рӯзу рӯз то шаб чор тарафро дидбонӣ карда мегарданд. (аз «Афсона») 3. Манзараи якрангу дилгири биёбон: замини беғиёҳи заранг, тепаҳои рег, ҷараёни реги равон, буттаҳои тоқа – тоқа ва лучу урёни саксаул ва тафбодҳои ҷонкоҳи дам ба дам вазанда машаққати роҳи мусофирро садҷанд афзун мекарданд. (А.Д.) 4. Рӯи кати Иванамак пур аз садбарги рангоранг: гулҳои арғувонӣ, сафед, зард, гулобӣ, ҳатто садбарги нодири сиёҳфом. (Ф.М.)

6. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Дар вақти нақл аз калимаҳои хулосакунанда истифода бурда, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Масалан: Лекин комедияҳои халқӣ дар ҳама ҷо: хоҳ дар кӯҳистон бошад, хоҳ дар поин мавҷуд буд. Комедияҳои халқӣ хоҳ дар кӯҳистон бошад, хоҳ дар поин – дар ҳама ҷо мавҷуд буд.

Тамошои сахнагӣ ва театр бо шакли ҳозирааш то революция дар байни тоҷикон набуд. Лекин комедияҳои халқӣ хоҳ дар кӯҳистон бошад, хоҳ дар поин мавҷуд буд.

Халқи тоҷик, ки дар тӯйҳо, дар сайру тамошоҳо, ё дар меҳмонхонаҳо барои шабнишинӣ гун мешуд, як машғулияти вақтхушӣ ва шабхушии онҳо баъд аз музика ва рақс тақлидчигӣ буд...

Тақлидчиён мактабдорро тақлид карда, бесаводӣ, бекифоятӣ ба болои ин дилсахтӣ ваҳшигӣ, гурусначашмӣ ва дигар сифатҳои ўро фош мекарданд.

Яке аз муфтиҳӯрон маддоҳ буд. Як мавзӯи муайяни тақлидчиёни тоҷик ана ҳамин маддоҳ буд. Тақлидчӣ бо киёфаи яке аз маддоҳони маълум даромада, овоз, оҳанг

ва ҳаракатҳои ӯро тақлид карда, ҳам ӯро, ҳам гуфтаҳои ӯро масҳара мекард.

Аз дасти тақлидчиёни халқӣ қозӣ, раис, амлоқдор барин торочкунандагони мол ва харобкунандагони аҳволи халқ ҳам наместонд. Тақлидчиён яке қозӣ, дигаре раис ва сеюмӣ амлоқдор ё миршаб шуда ба болои асп мебаромаданд. Инҳо ба асп ба ҷои даврӣ (ҷули зарбафти асп) бўрӯ, ё чипта, ба ҷои абзол (лаҷоми заррин) лух ва ба ҷои қӯтоси (пулаки тиллоӣ) гарданбанд сабзимадони (гули бед) бедро зада савор мешуданд.

Инҳо «ман қозиам», «ман раисам», «ман амлоқдорам» ё «миршабам» гуфта, ба онҳо тақлид карда гап мезаданд ва корҳои нолоиқ ва кирдорҳои бади онҳоро дар пеши мардум фош карда, онҳоро расво мекарданд.

Ин гуна корҳо қобилияти актёрӣ доштани халқро нишон диҳад ҳам, ҳеҷ гоҳ ба ҷои тамошоӣ сахнагӣ ва театр намегузашт.

Садриддин Айнӣ

Савол ва супориш

1. Магар кори тақлидчиёно меписандед? Чаро?
2. Ҳадафи тақлид чист? Аз кучо фаҳмидед?
3. Нақли мухтасар оид ба тақлидгаре нависед.

Таҳлили синтаксисии ҷумлаи ҷидаъзо

Нақшаи таҳлил

1. Навъи ҷумла аз рӯи ифодаи мақсад: ҳикоягӣ, саволӣ, амрӣ.

2. Навъи ҷумла аз рӯи тобиши эҳсосӣ: хитобӣ ва ғайрихитобӣ. 3. Асоси грамматикӣ.

4. Сохти ҷумла: тафсилӣ, ҳуллас. Кадом аъзои ҷумла ҷида шудааст ва воситаи алоқаи байни онҳо (танҳо бо ёрии оҳанг ё оҳангу пайвандакҳо).

5. Аъзои ҷумла ва воситаҳои ифодаи онҳо: мубтадо, хабар, аъзоҳои пайрави ҷумла.

Намунаи таҳлил

Офтоб ба гулу гиёҳ, сангу шах ва буттаву дарахтони кӯҳсор гармӣ мебахшид. (С.Т.)

Ин чумлаи ҳикоягӣ. Асоси грамматикааш офтоб (мубтадо), мебахшид (хабар). Чумла сода ва дутаркиба аст.

Чумла аъзоҳои пайрав дорад: мебахшид (чӣ?) гармӣ, ба чӣ гармӣ мебахшид? (ба гулу гиёҳ, сангу шох ва буттаву дарахтони кӯҳсор). Пас ин чумла тафсилист.

Дар чумла аъзои пайрав чида шудааст ва байни ҳам бо оҳанги талаффуз ва пайвандакҳои ва –у алоқаманд шудаанд.

Офтоб – мубтадо буда, бо исм ва мебахшид хабар аст ва бо феъл ифода ёфтааст.

Гармӣ – пуркунандаи бевосита, ба гулу гиёҳ, сангу шах ва буттаву дарахтони кӯҳсор – пуркунандаи бавосита буда, бо исм ифода шудаанд.

Таҳлили хатгӣ

Чӣ? Ба чӣ? Кадом дарахтон?

Офтоб ба гулу гиёҳ, сангу шах ва буттаву дарахтони кӯҳсор

Чӣ мебахшид? Чӣ кор мекард? гармӣ мебахшид.

Чумла сода, ҳикоягӣ, ғайрихитобӣ, дутаркиба, тафсилӣ, дар он пуркунандаи бавосита чида шуда омадааст.

7. Чумлаҳоро нависед ва аломатҳои китобати мувофиқро дар ҷояш гузоред. Чаро дар чумлаҳои дуҷум ва шашҷум ба душворӣ рӯ ба рӯ шудед. Ин чумлаҳоро ва чумлаи чорумро таҳлили шифоҳӣ кунед.

1. Дар ин ҷо баззозҳо ҷойфурушҳо ва шохифурушҳо дӯкандорӣ мекарданд. (С.А.)

2. Ба рӯи чизҳои хӯрдани ҳамеша тӯрҳои симини сиёҳ мепӯшонид. (С.А.)

3. Шарифчонмахдум дар хушхатӣ хушсаводӣ шеър-фаҳмӣ ва маорифдӯстӣ дар байни муллозодагони Бухоро қариб ягона буд. (С.А.)

4. Сафаралӣ то наздикии деҳа бепарво ва хомӯш сархам омад. (Э.Субҳон)

5. Пирӯ чавон зану мард ба кор часпида буданд. (Э.Субҳон)

6. Холи кунчи лабаш бо дандонҳои зичи сап-сафедаш ҷанг мекард. (Э.Субҳон)

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО БАРОИ САНЦИШ

1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷидааъзо мегӯянд?

2. Аъзои ҷида бо ҷанд роҳ ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд?

3. Воситаҳои алоқаи аъзоҳои ҷида кадомҳоянд?

4. Пайвандакҳоро номбар кунед, ки аъзоҳои ҷидаро алоқаманд мегардонанд.

5. Махсусиятҳои аъзоҳои ҷидаро шарҳ диҳед.

6. Ҷида шудани аъзоҳои ҷумла бештар хоси кадом услуб аст?

7. Чӣ гуна калимаҳоро ҳулосакунанда мегӯянд?

8. Кадом аломатҳои китобат пеш ва баъд аз калимаҳои ҳулосакунанда гузошта мешаванд?

9. Оҳанги талаффузи ҷумлаҳои аъзои ҷида ва калимаи ҳулосакунанда доштаро шарҳ диҳед.

КАЛИМА ВА ИБОРАҶОЕ, КИ БО АЪЗОҶОИ ҶУМЛА АЛОҚАИ ГРАММАТИКӢ НАДОРАНД

Мухотаб ва калимаҳои туфайлӣ бо сараъзоҷою аъзоҳои пайрав алоқаи грамматикӣ надоранд ва аъзои ҷумла намешаванд, зеро ба онҳо савол гузоштан мумкин нест.

Ин калимаю ибораҷо барои ба сӯҳбат дохил шудан, баён доштани ризоият, боварӣ, таассуф, муносибати шахс нисбат бо муҳити атроф ва ғайра ёрӣ мерасонанд. Ин калимаю ибораҷо ва ҷумлаҳо дар гуфтугӯ бо оҳанги даъват ва дар хат бо аломатҳои китобат ифода меёбанд.

Шоиро, аз сӯхтан дорӣ хабар,
Пас, мақун аз оташи сӯзон ҳазар. (М.Т.)
Дар ҳақиқат ҳам, Шокирчон ба қавли худ вафо кард.
(С.У.)

25. Мухотаб

1. Чумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед. Гӯед, ки ҳангоми хондани чумлаҳои сутуни дуюм чиро пай бурдед.

– Ту чӣ кор кардӣ?	– Карим, ту чӣ кор кардӣ?
– Ин шеърро Мавҷуда Ҳакимова навиштааст?	– Муаллим, ин шеърро Мавҷуда Ҳакимова навиштааст?
– Соли оянда мо гурӯҳи сайёҳон ташкил мекунем.	– Соли оянда, дӯстони азиз, гурӯҳи сайёҳон ташкил мекунем.

Калима ва ё иборае, ки барои ба мазмуни чумла хитобан ҷалб намудани диққати мусоҳиб истеъмол мешавад, мухотаб ном дорад.

Мухотаб ба воситаи исм ва ё калимаҳои ба вазифаи исм омада ифода меёбад. Вай метавонад дар таркиби чумла ва ё берун аз он ояд: Биё, **ҷони бибиаш**, ана ин холаҳоят ба ту савғотӣ оварданд. (Р.Ҷ.)

Пушкин! Ту улфати пиру ҷавон гардидай. (М.Т.)

Мухотаб бо аъзоҳои чумла алоқаи грамматикӣ надошта, оҳанги махсуси талаффуз дорад ва аз онҳо бо вергул ва ё аломати хитоб чудо карда мешавад: Росташро гӯй, **Ёдгор!** Ин ҷо чӣ кор мекардӣ? Писарам, **Пӯлодҷон**, аз ҳавз якта об биёр, чой кунам. (Р.Ҷ.)

Дар асарҳои бадеӣ мухотаб бо исмҳои ғайришахс низ ифода меёбад.

Эй бахт, аҷаб маро Ватан додай ту,

Гулҳои умед аз ҷаман додай ту.

Ҳабиб Юсуфӣ

2. Матнро хонед ва ба расму оини мактубнависӣ диққат диҳед.
Гӯед, ки чӣ гуна ифодаҳо дар нома ба вазифаи мухотаб меоянд.

Устои мӯхтарам Айнӣ!

Намояндагони Эрон ва мудирони рӯзнамаҳо ва вакилони маҷлис, ки омада буданд, беандоза аз судмандии «Намунаи адабиёти тоҷик» хурсанд буданд ва борҳо дар хусуси ин китоб ва заҳматҳои Шумо дар тараққии адабиёти тоҷикӣ баҳс карданд.

Меғуфтанд, ки ҳама кас дар Эрон орзуи дидани ин китобро дорад. Чанд дастовез роҷеъ ба ҳамон китоб, ки яке аз онҳо пеши худам пайдо шуд ва дигаронашро аз нашриёт гирифтам, барои Шумо мефиристам. Гарчи вақти онҳо гузашта, аммо чун роҷеъ ба Шумо буд, барои худатон фиристодам. Ба хидмати дӯстони мӯхтарам Зехнӣ, Ҷабборӣ, дигар дӯстон саломӣ фаровон мефиристам...

Бо салом, иродат ва ихлос, Лоҳутӣ

3. Мактубе нависед, барои барқарор кардани робита. Ба назар бигиред, ки ба кӣ муроҷиат менамояд.

Ба падар...

Ба бародарон...

Ба устод...

4. Агар сӯҳбати телефонӣ кунед, аз кадом мухотабҳо истифода мекунед. Он мухотабҳоро нависед.

5. Ҷумлаҳоро бо риояи оҳанг хонед ва мухотабҳоро муайян кунед.
Гӯед, ки бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтаанд.

1. Шоҳо! Ман тамоми хоки Хуросонро тай кардам!
(С.У.)

2. Барака ёбед фарзандонам, аз ин пеш ин гуна ҳосилро надида будам. (И.Ф.)

3. Дӯстони азиз, ин ҷо бо ман бимонед.

4. Биёед, эй рафиқон, дарс хонем,

Ба бекорию нодонӣ намонем. (С.А.)

6. Ҷумлаҳоро аввал пурра, баъд бе мухотабҳо хонда, ба оҳанги талаффузи онҳо диққат диҳед. Гӯед, ки илова кардани мухотаб ба ҷумлаҳо чӣ тобише дод. Ҷумлаҳои якум, чорум ва шашумро нависед ва мухотаби онҳоро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

1. Нина, амакатро шинохтӣ. (Ф.Н.) 2. Ту худатро зик накун, Шодигул. (С.У.) 3. Шумо, Қосимака, ҳеҷ парво накунад. (А.Д.) 4. Ман аз вазидани ту, эй насими баҳор, ҳаловат мебарам. 5. Мактаббачагони азиз! Дар таҳсил сабӣ мебояд. 6. Чӣ гуна неъматҳои фаровон дорӣ, модарӣ азиз – Замини Ватан! (А.Д.)

Мухотаб дар навишт аз дигар аъзоҳои ҷумла бо вергул чудо карда мешавад: Ин ҳавас не, **додари меҳрубон**, ин ишқ аст, ишқи касб. **Шодигул**, ба модаратон гӯед, ки заҳмат накашанд. (С.У.) Моро ниҳоят шод кардед, **бобо**. Шумо, **рафикон**, ўро мешиносед. **Ҷиянам**, хафа нашав! Ниҳолҳоро лозим шавад, кӯчат мекунем. (П.Т.)

Чунон ки аз мисолҳои боло мебинед, агар мухотаб дар аввали ҷумла омада бошад, пас аз он, агар дар охири ҷумла омада бошад, пеш аз он ва дар байни ҷумла омада бошад, аз ду тарафи он вергул гузошта мешавад. Аломати охири ҷумла бошад, мувофиқи қоидаи умумӣ гузошта мешавад.

Агар мухотаб дар аввал ва ё охири ҷумла омада, бо ҳиссиёте гуфта шавад, пас аз он аломати хитоб гузошта мешавад: Ватан! Ҳастии ман бо туст.

7. Порчаро бо риояи оҳанг хонед. Ҷумлаҳои мухотабдорро нависед, сараъзо ва аъзоҳои пайрави онҳоро ишора кунед.

Пуштаҳо чун киштиҳои монда дар гил хомӯшанд,
Донаҳо чун доғҳои монда дар дил хомӯшанд,
Зинда бош, уммеди ман!
Кӯҳу барзан тан ба сармои зимистон додааст,
Чашма дар чанголи як гӯё асир афтодааст,
Ханда кун, хуршеди ман!
Лонаҳо пурбарфу урён аст шохи навниҳол,

Зоғ меҳонад ба ҷои булбули ошуфтаҳол,
Ту марав, эй сабри ман!
Дил ба сони пуштаҳо пазмони нури офтоб,
Дар ҳаёли сабзозору нағмаҳои ҷӯи об,
Ту гузар кун, абри ман!
Мерасад бӯи хазону бӯи барф аз боғзор,
Шеърӣ ман аммо чу турна мепарад сӯи баҳор.
Зинда бош, эй навбаҳор!

Гулназар Келдӣ

8. Ҷумлаҳоро хонед. Бо иваз шудани ҷой муҳотаб дар оҳанги хониш тағйироте рух дод?

1. Қосим, ту дар кучо таҳсил мекунӣ? Ту дар кучо таҳсил мекунӣ, Қосим? Дар кучо, Қосим, ту таҳсил мекунӣ?

2. Саидалӣ Ашуров ба хонандагон дар бораи ғалабаи варзишгарони тоҷик дар мусобиқаи байналмилалӣ нақл мекард. Саидалӣ Ашуров, ба хонандагон дар бораи ғалабаи варзишгарони тоҷик дар мусобиқаи байналмилалӣ нақл кунед.

9. Матни даъватномаро нависед ва аз муҳотаб моҳирона истифода баред.

10. Порчаро хонед ва муҳотабҳои онро ёфта шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо ба ҷумла чӣ тобише додаанд.

1. Ай ҷӯяндагони зебӣ! Вақтро бар ҳадар мадиҳед: зебоиро танҳо аз вожаву ибораҳои забони модарӣ метавон дарёфт.

2. Магасаки азиз! Аз пай хониши булбул машав ва аз гинг-гинг намон, ки хиёнат биварзӣ ба забони модарии хеш.

3. Забони модарии мо бонии фарҳанги мо, бонии таърихи мо, бонии миллати мо, бонии ҳастии мо. Акнун бияндешед, ки онро чӣ гуна пос бояд дошт, ай соҳибзабонон!

Абдурауф Муродӣ

Мухотаб метавонад ҳам бо як калима ифода гардад ва ҳам тафсил ёбад: **Писарам!** – гӯён Абдулло худро ба тарафи вай мепартояд. (С.У.) **Дугонаи чоноҷонам Зайнаб,** ҳар ду мактуби ту ба мо расид.

11. Ҷумлаҳоро хонед ва муайян созед, ки мухотабҳо дар кадом ҷумлаҳо ба шахс ва дар кадом ба ғайришахс нигаронида шудаанд. Гӯед, ки мухотаб аз мубтадо чӣ фарқ дорад.

1. – Ғам махӯр, Шошо! –дилбардорӣ кард Бобуна. (Баҳманёр)

2. «Эй замини мукаддас, эй модари башар, эй гахвораи одаму олам! Бигӯй ки чаро кори ҷаҳон яқсон нест?». (Б.Н.)

3. Магар нашнохтӣ, Собир! Ин Ёдгор, писари ака Бозор аст. (С.А.)

4. – Эй офтоб! Ту ба он фахр кардӣ, ки шоҳи табиат хастӣ. На! (П.Т.)

5. Дӯст дорам, модарам, бо ёди ту қишлоқро, - Рӯдҳои нуқрагину нилгун офокро. (М.Т.)

6. Рафиқон! Корвон имшаб равон аст, Дили мискини ман бо корвон аст. (Салмон)

7. Дарахти бахти ман, акнун калон шав, Сар афрозу ба сарҳо соябон шав. (М.Қ.)

12. Матро хонед ва мухотабҳоро ёбед. Сипас ҳулосаатро бо дусе ҷумла нависед ва аз мухотабҳои матн истифода баред.

Азизи ман, агар мазлум аз расидани золим бар ту пургӯй кунад, бояд ки дилтанг нашавӣ, зеро ки ҳоким ҳукми табиб дорад ва мазлум масобаи (мисли) бемор. То бемор тамоми дарди худро пеши табиб нагӯяд, аз ҳақиқати дарди ӯ муталлеъ нашавад ва аз дорулбақои (он дунё) адолат шарбати шифо ба зулмкашидагони рӯзгор натавонад дод. Овардаанд, ҳикоят, ки яке аз вузарои мозӣ (гузашта) бар шахсе гуфт, ки аз омад-шуди мардум ба танг омадаам. Он шахс гуфт:

– Эй вазир, болиши иззат аз пеш бардор ва аз маснади (вазифа) вазорат бархез. Ман зомин, ки туро касе озор надихад, дубора пеши ту як кас наёяд. Чунон ки гуфтаанд:

Қитъа

Пеши он кас, ки ихтиёраш ҳаст, халқе бе ихтиёр меоянд,
Дигар он ихтиёр рафт зи даст, бар дараши чӣ кор меоянд?

Самандари Тирмизӣ

Саволҳо ва супориш

1. **Ҳаким ҳукми табиб дорад**, яъне чӣ?
 2. **Болиши иззат аз пеш бардор** чӣ маъно дорад?
 3. Ба андешаи адиб розиед ё на?
 4. Агар Шумо мебудед, ба мулк (подшоҳ) чӣ маслиҳат медодед.
13. Мухотабҳоро бодикқат хонед. Мухотабҳои зерин аз мукотибаи устод Айни ва Абулқосим Лоҳутӣ интихоб шудаанд. Ҳангоми навиштани нома аз ин мухотабҳо истифода баред.

Устоди бузургвор, Садриддин Айни! Рафиқи мӯхтарам ва устоди муаззам, Садриддин Айни! Фозили мӯхтарам ва устоди азиз, Садриддин Айни! Устоди мӯхтарам, Садриддин Айни! Устоди мӯхтарам! Устоди мӯхтарам ва азиз!

Рафиқи азиз, Лоҳутии мо! Рафиқи шафиқ, мӯхтарам, Лоҳутӣ! Фозили мӯхтарам, рафиқ Айни! Рафиқи мӯхтарам Айни! Мӯхтарам, рафиқ Лоҳутӣ! Рафиқи шафиқ, фозили мӯхтарам Лоҳутӣ! Рафиқи азиз, мӯхтарам устод Айни! Рафиқи шафиқ, Лоҳутии меҳрубон! Рафиқ ва дӯстдори меҳрубон Лоҳутӣ! Рафиқи мӯхтарам ва азиз, устод Айни! Мӯхтарам, рафиқ Лоҳутӣ! Устоди мӯхтарам, Айни!

14. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва мухотабҳояшро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо ба шеър чӣ оҳанге бахшидаанд.

Хушӣ, охир? Бигӯ, эй ёр, чунӣ?
Аз ин айёми ноҳамвор чунӣ?
Ба рӯзу шаб маро андешаи туст,
К – аз ин рӯзу шаби хунхор чунӣ?
Аз ин оташ, ки дар олам фитодаст,
Зи зуди лашкари тотор чунӣ?
Дар ин дарёву торикиву сад мавҷ
Ту андар киштии пурбор чунӣ?
Манам бемору ту моро табибӣ,
Бипурс охир, ки эй бемор, чунӣ?
Манат пурсам агар, ту менапурсӣ,
Ки эй ширини ширинкор, чунӣ?...

Ҷалолиддини Румӣ

АЪЗОҲОИ ТУФАЙЛИИ ҶУМЛА

26. Калима ва ибораҳои туфайлӣ

1. Хонед ва гӯед, ки калимаҳои ишорашуда чӣ тавр барои дигар шудани маънои ҷумлаҳо таъсир расонидаанд.

Хушбахтона, зимистони имсола чандон хунук намешавад.

Ба назарам, зимистони имсола чандон хунук намешавад.

Ҳатман, зимистони имсола чандон хунук намешавад.

Калима, таркиб ва иборасе, ки ба фикри баёншуда чӣ гуна муносибат доштани гӯяндаро нишон медиҳанд, аъзоҳои туфайлӣ ном доранд: 1. Мактуби ту, **ҳақиқатан**, маро хеле хурсанд кард. 2. **Хайрият**, ки Носир, ту он воқеаро фаромӯш накардаӣ.

2. Ин ҷумлаҳоро ифоданок бо риояи оҳанг хонед ва гӯед, ки дар кадоме аз онҳо гӯянда шубҳа дорад, қатъан тасдиқ мекунад ва ё ба таври оддӣ баён месозад. Вобаста ба мақсад калимаҳои гуногуни туфайлӣ истифода мешаванд.

Бародарам аз сафар бармегардад.

Яқинан, бародарам аз сафар бармегардад.

Албатта, бародарам аз сафар бармегардад.
Бешак, бародарам аз сафар бармегардад.

3. Ҷумлаҳоро бо риояи оҳанг хонед. Гӯед, ки калимаҳои кадом сунтун туфайлианд. Аз чӣ донистед?

1. Он вақт ба назарам аз Шумо дида одами нағзтар наменамуд. (С.Т.)	1. Имрӯз Устозокир, ба назарам, хеле парешонхотир менамояд. (Ю.А.)
2. Тир агар рост равад, бар ҳадаф аст. (Ҷомӣ)	2. – Рост, – гуфт бо оҳанги таассуф. (С.Т.)
3. Орзуи аҳли башар хушбахтона зиндагӣ кардан аст.	3. Хушбахтона, дилаш аз андеша фориғ шуд. (С.А.)

4. Матнро хонед, калимаҳои туфайлиро ёфта шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо чӣ вазифаро иҷро кардаанд.

Барои чӣ дар вақташ намегуфти?

– Барои чӣ? – такрор кард ӯ ва ҳамон лаҳза гӯё ба худ ҷавоб дод: Аввалан, барои он ки гӯям, нагӯям ғоида надошт. Чунки ҳирси молу пул дар рағу пайи шумо саҳт ҷой гирифта буд. Афсӯс ки ман инро дер фаҳмидам. Шумо ҳозир ҳам, албатта, ҳамон одамед. Не нагӯед... Дар ин синну сол дигар шудан душвор... Сониян, барои он ки дар ин хусус ба шумо гап заданро муносиб намендидам.

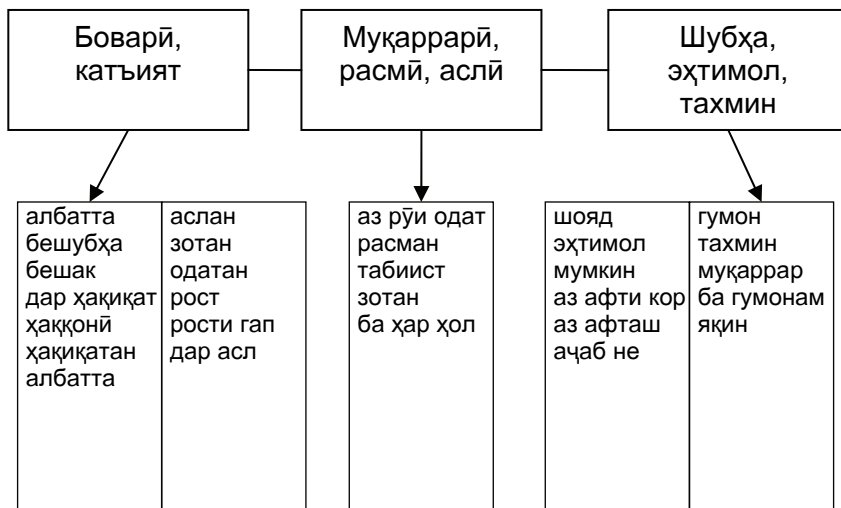
Саттор Турсун

5. Ҷумлаҳоро хонед ва ба зер калимаҳои туфайлӣ хат кашед. Тобиши маъно ва таркиби онҳоро шарҳ диҳед.

1. Соҳибамак, аз афти кор, саҳт ранҷид. (П.Т.) 2. Ба фикри ман, образҳои профессор ва писараш нағз баромадагӣ. (П.Т.) 3. Кас кори бадашро фаромӯш накунад, ба ҳаёлам, хуб аст. (С.Т.) 4. Чунон ки дар боло кайд шуд, дарстайёркунии мо рӯзона дар ҳуҷраи Абдухалилмахдум ташкил меёфт. (С.А.) 5. Дарвоқеъ, Дохунда кори намоёне кард. (С.А.) 6. Хушбахтона, ин орзуям на як бор, балки чандин бор ба вуқӯъ омад. (С.А.)

На танҳо калима, балки таркиб, ибора ва ҷумлаҳо ҳам метавонанд туфайлӣ шуда оянд ва тобишҳои гуногуни маъноиро ифода намоянд.

6. Нақшаро хонед. Дар хусуси тобишҳои гуногуни маъноиро ифода кардани калимаҳои туфайлӣ мулоҳизаҳоятонро ғӯед. Бо истифода аз калимаҳои туфайлӣ барои ҳар гуруҳ дучумлай тартиб диҳед.

7. Ҷумлаҳоро хонда, калимаҳои туфайлиро ёбед ва тобишҳои маъноии онҳоро шарҳ диҳед!

1. Назар ба фикри ӯ, дар ин кор бояд дасти коргарони ӯ бошад.

2. Хайр, сафар ягон чиз дод? (У.Р.)

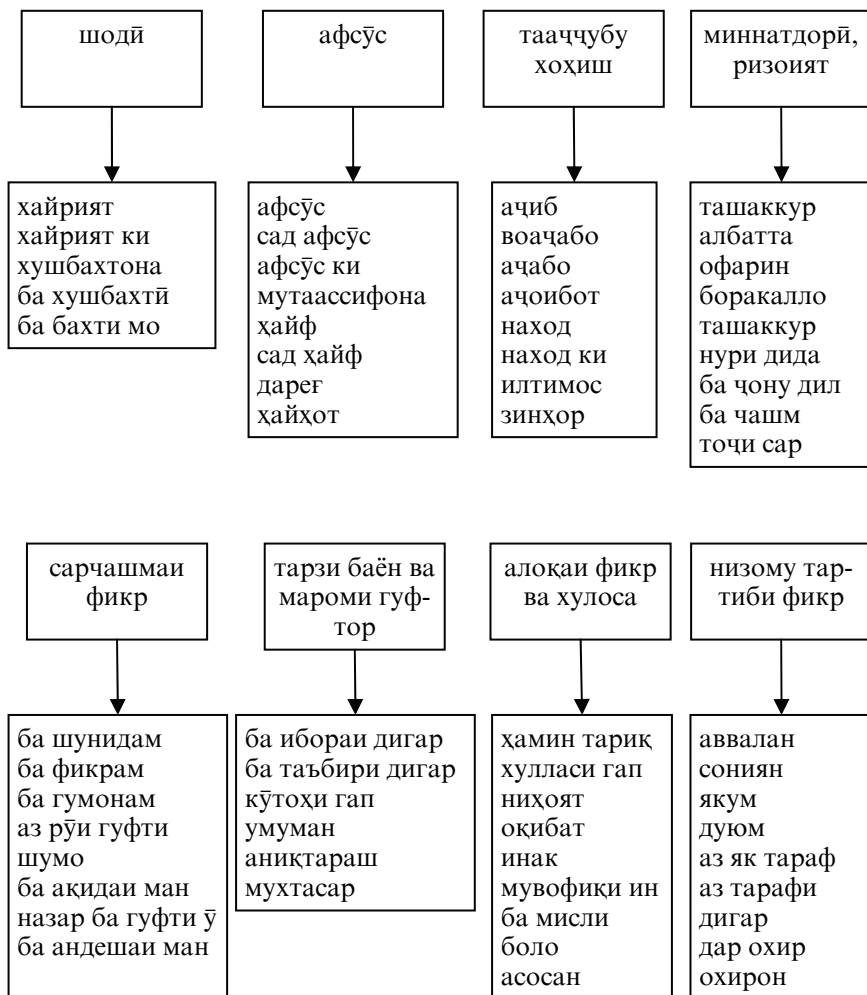
3. Дар баста нест, марҳамат, бифармод, – садо доданд устод. (У.Р.)

4. – Э, афсӯс, сад афсӯс! – бо алам сар мечунбонданд амакам.

5. Қисса кӯтоҳ, мо пагоҳ ба тумани Ромитан меравем. (Р.Ҳ.)

6. Назар ба қавли онҳо, Лутфулло Гўппон аз пагоҳӣ то вақти хӯроки пешин ва аз пешин то шом дам нағи-рифта каланд мезадааст. (С.А.)

8. Нақшаро хонед ва бубинед, ки калимаҳои туфайлӣ нисбат ба фикр чӣ ҳаяҷону ҳиссиёти гуногунро ифода мекунанд.

9. Шаш ҷумла нависед, ки калимаҳои туфайлии истифодашуда тобишҳои гуногуни маъноӣ дошта бошанд.

10. Ба ҷои нуқтаҳо калимаҳои туфайлии мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро хонед ва ҷӣ тобиш доштани онҳоро шарҳ диҳед.

1... шер ба мо зӯр ёрмандӣ кардӣ. (Ф.М.) 2. Ман,..., хурсанд: мисли пештара ба гап даромадӣ. (Ф.М.) 3. Мӯи сар ва ришу мӯйлаби ӯ, ... , саду панҷоҳ фоиз сафед шудаанд. (П.Т.) 4...., аз сӯхбати мо ба худи Шумо низ суде хоҳад расид. 5. Ҳоло ин кор,, «аз бекорӣ кадукорӣ» аст. (С.А.)

(ошно, ба қавли худаш, воқеан, чунон ки, навакак гуфтам, боракалло).

11. Ҷумлаҳоро нависед, калимаҳои туфайлии онҳоро ёбед ва аломатҳои китобатро дар мавқеаш гузоред.

1. Шумоён дар ҳақиқат ҷавонони хушбахтед. 2. Ба бахти мо мактаб аз ҳавлиамон он қадар дур набуд. 3. Хайр боқимондашро пагоҳ ба шумо нақл мекунам. (Ҳ.К.) 4. Ба фикри падарам имсол ҳавои тирамоҳ мисли тобистон гарм мешавад. 5. Гуфтагӣ барин таътили ту кай тамоm мешавад? 6. Ў баръакс бо талабагон ҳамчун калонсол бо калонсол муносибат дорад.

12. Аз калимаҳои туфайлӣ истифода бурда, ҷумлаи «Ман имтиҳонҳоро бо баҳои панҷ месупорам»-ро чор маротиба бо тобишҳои гуногун нависед ва эзоҳ диҳед.

Намуна: Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ, ҳақиқатан, устои кори худ шуд.

Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ, ба бахти мо, устои кори худ шуд.

Ҳамин тариқ, Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ устои кори худ шуд.

Хулоса, Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ устои кори худ шуд.

13. Ҷумлаҳоро нависед, аъзоҳои туфайлиашонро муайян карда, ба кадом маъно омадани онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ниҳоят, навбати Зебӣ расид. (Ҷ.И.) 2. Ба ҳамин тариқ, ҳар ду баромада рафтанд. (А.Д.) 3. Дар омади гап гуфта мондам-дия, хавотир нашавед. (Ф.Н.) 4. Ба

гуфти падарам, об хуни замин аст. 5. Чунон ки мегӯянд, дар кӯҳҳо алафзор бисёр аст.

14. Матро хонед ва калимаҳои туфайлии онро муайян сохта, ҷой ва аломатҳои китобати онро шарҳ диҳед.

Рӯзи якшанбе, бозори Конибодом серодам мешавад. Дар ин ҷо, ба қавли модари Шодӣ, ғайр аз ҷони одами-зод, ҳама чизро харидан мумкин аст. Ҳозир, ки охириҳои моҳи сентябр аст, махсусан, растаҳои мевафурӯшӣ тамошобобанд. Дар ин ҷо, ба фикрам, намунаи ҳама гуна меваҳои хушлазати кишвари тоҷиконро, ки шӯҳрати умумиҷаҳонӣ пайдо кардааст, дучор карда метавонед. Масалан, анҷиру анор, себу шафтолу, харбузаву тарбуз, ноку биҳӣ, лимӯю афлесун, даҳҳо хел ангури сурху сафеду сиёхро ғарам – ғарам рехта мондаанд.

Шодӣ сумкае дар даст, аввал чизе нахарида, хуб тамошо карда гашт. Вай ба саломии шиносҳои бешумораи ондаке сарашро ҷунбонида, алек мегирифт. Ў ба ҷойхонаҳои атроф, ки ҷавонон палави «дастӣ» мепухтанд, рафта, аз дасти мӯйсафедони шинос якпиелагӣ ҷой менӯшид. Вай, ниҳоят, ба растаи мевафурӯшӣ омад. Дар охир, ду харбузаи «Шакарпайванд»-ро интиҳоб намуда, хариду ба сумкааш андохта, роҳи хонаро пеш гирифт.

Ҳамин тавр, ҳамаи одамоне, ки ба бозор меомаданд, дар ин ҷо чизу чораҳои ба талаби худ мувофиқро ёфта мебаранд. Махсусан, барои онҳое, ки тӯй мекунанд, дар ин ҷо ҳама чиз ёфт мешавад. Охир ин бозор не, балки ярмаркаи калонест, ки дар он ҳама чиз ҳаст. Агар дар бозор ёфт нашавад, ба фикрам, дар магазини, албатта, ёфтани чизи даркорӣ мушкил нест.

Абдумалик Баҳорӣ

Калима, таркиб, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ дар нутқи шиғоҳӣ бо ист, паст гаштани овоз ва зуд талаф-
--

фуз кардан ва дар нутқи хаттӣ бо вергул чудо карда мешавад.

15. Нақли мухтасар дар бораи манзарае тартиб диҳед ва дар он аз калимаҳои туфайлӣ истифода баред.

16. Ҷумлаҳои нависед ва ба ҷойҳои лозима аломатҳои китобаташро гузоред.

1. Росташи ки дар вақти таҳсил дар мактаб дар ҳар мавзӯ лексияҳои бисёре ва ғайдабахше шунидем. (М.М.)

2. Баъзан ҳатто кишти ғалла норасида зерин барф меонад. (М.М.) Ин ҷонаки ҷонам хонаи падари ман. (М.М.)

3. Ба гумони ман шайтонҳо аз даруни шӯълаи тилисмоте, ки болои сари мо истодааст, мебароянд! (М.М.)

4. Ташаққур ҳама чиз дар ин ҷо ёфт мешавад, – дарҳол ҷавоб дод устод. (М.М.)

5. Хушбахтона воҳурӣ бо интиҳобкунгандагон ба ҳубӣ анҷом ёфт. (М.М.)

17. Матро ифоданок хонед ва калимаҳои туфайлиро ёбед ва шарҳ диҳед.

Аз шунидани овози устод рангам канд, дасту поям ба ларза даромад. Дарҳол ба устод нигаристам, устод ишора кард, ки ба наздаш равам, зуд рафтам, ба нишастан таклиф кард. Ягон боре ҳам дар қатори яқум, илова бар ин дар паҳлуи шахсони мӯътабар нишастанро ҳатто ҳаёл ҳам накарда будам. Аммо гардонидани сухани устодро камоли беадабӣ донистам, нишастам. Сӯҳбат сар шуд. Устод баланд-баланд гап мезад. Ба фикрам, на танҳо дар раёсат будагон, балки нисфи ҳозирон сухани ӯро мешуниданд. «Дехотӣ, – гуфт устод, – достонатро ба ман оварда нишон дод, хондам». Аз ин хабари хуш хурсанд шудам... Устод илова намуд: «Дар бораи сохтмони азими Вахш манзума навиштан ҷуръати қалонест... Барои ту аз ҳаёти сохтмон навиштан нисбатан

осонтар аст. Ҳамаи он воқеаҳои аҷиб дар пеши назари ту ба вуҷуд меоянд. Афсӯс ки шеърнавис нестӣ...».

Баъд устод гуфт, ки дар ин рӯзҳо китобат аз чоп мебарояд ва пурсид:

– Ин китоби нахустинат будааст?

– Бале

– Муборак шавад! – дастамро самимона фишурда гуфт.

Мирсаид Миришакар

18. Матнро хонед ва мазмуни онро нақл кунед. Дар нақлатон аз ифодаҳои **ба фаҳми ман, аввал ин ки, хусусан, албатта, ду-юм ин ки** истифода баред.

– Агар тӯйро дар Соктаре мекардед, ба фаҳми ман, ин қадар харҷ намешуд, ин деҳаи мо – деҳаи гушнагон аст, дар ин ҷо сад дег ош пазед ҳам, боз сер намешаванд, – гуфт модарам ҳасраткунон.

Аввал ин ки, – гуфт падарам, – барои зиёд ё кам шудани харҷи тӯй гушнагӣ ё ин ки серии тӯйхӯрҳо дахл надорад, балки калонгир ё ки бечора будани тӯйхӯрҳо дахл дорад: бечораро агар як чиз диҳанд, хурсанд шуда меҳӯрад ва агар надиханд, ҳарчанд гушна бошад ҳам, талаб намекунад. Аммо калонгир, ҳарчанд сер бошад ҳам, ба пеши ӯ ба ҷои як табақ таом се табақ мондан лозим аст, вагарна «маро ҳурмат накарданд» гуфта қаҳр мекунад. Ба фаҳми ман, агар мо ин тӯйро дар Соктаре мекардем, харҷи мо сечанд мешуд, боз калонони он ҷо, хусусан миракиён, аз мо розӣ намешуданд. Зеро онҳо ба тӯйҳои одамҳо рафта бисёр ҳурмат дидаанд ва ҳурмати онҳо ҳам иборат аз ин аст, ки ба пешашон бисёртар таом мекашиданд ва дар охир ҷома мепӯшониданд, ҳеҷ набошад, каллақанд медоданд. Албатта, мо ҳеҷ кадоми инҳоро карда наметавонистем.

Падарам баъд аз қадре ором гирифтаи сухани худро давом кунонида гуфт.

Дуюм ин, ки ман баъд аз хонадор шуданам дар Соктаре ғайр аз хешовандони худамон қариб тӯйи касеро

нахӯрдаам. Аммо дар ин ҷо аз ҳар кадом хонаи ҳамин бечорагон, ки ту «гушнагон» гуфтӣ, ман як бор-ду бор тӯй хӯрдаам. Бинобар ин ба ман лозим буд, ки ба ҳаминҳо тӯй карда диҳам, хешовандон ва ошноҳои соқатарегиам бошанд, ба ҳамин ҷо меоянд ва омаданд.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Мазмуни матнро дарк кардед? Ба шумо маъқул шуд ё не? Чаро?

2. Ҳадафи нависандаро дар чӣ мебинед?

3. Шумо ба расму одатҳо чӣ назар доред?

4. Чарағи ягон тӯйро ба хотир оварда, онро дар нақли мухтасар баён созед.

19. Ҷумлаҳоро нависед ва калимаҳо— ҷумлаҳои туфайлиро муайян сохта, тобишҳои маъноии онҳоро шарҳ диҳед.

1. Чунон ки дар «Мақтаби кӯҳна» гуфтаам, падарам маро дар шашсолагӣ дар мактаби пеши масҷид гузошт. (С.А.)

2. Чунки, аз рӯи қавли ҳудаш, ӯ «Қофия» –хон буда, бо ман «баробар» буд. (С.А.)

3. Ниҳоят, бо дастони ларзонаш мактубро печонда ба бағал меандозад.

4. Худоро шукр, ки шуморо ва ҳамроҳатонро сиҳату офият боз ба манзил расонд.

5. Ҳамин тавр, он пагоҳ марсияи пурдарду алами Фирдавсӣ ба марғи писараш ба вучуд омад.

6. Гумон мекунам, ки аслан ин фазилят ба паҳлавононе ҳамчу Баҳроми Чӯбина мероси ҷаҳонпахлавон Рустами Зол будааст. (С.У.)

7. Ҳар заҳмат як роҳат дорад, лекин, ба назари ман, дар дунё кори осон нест. (У.К.)

20. Муайян кунед, ки кадоме аз ифодаҳои зер калимаҳои туфайлианд ва кадоме не.

Ба андешаи ман, маълум, ногаҳон, хушбахтона, хушбахт, баъзан, ҳақиқатан, албатта, табиӣ, ҳатман.

21. Муайян созед, ки аз ифодаҳои додашуда кадомашон калимаҳои туфайлӣ нестанд.

1. Албатта, нохост, воқеан, афсӯс, ниҳоят, асосан, даррав, хайрият, хуллас.

2. Ба гумонам, аз афташ, афту андомаш, дар ҳақиқат, ҳақиқӣ.

3. Ба ҳамин тариқ, аз як тараф, ин тараф, он тараф, аз тарафи дигар, аз рӯи шунидам.

22. Калимаю ибораҳои туфайлии мувофиқ гузошта ҷумларо хонед.

Маро пайдо кардани аввалин китоби сарфу наҳви забони тоҷикӣ муяссар гашт.

Ифодаҳо барои истифода: хушбахтона, ҳамин тариқ, ниҳоят, воқеан, хайрият, ростӣ!

27. Аъзоҳои истисноии ҷумла

1. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонда муқоиса кунед ва ҷӯед, ки аъзоҳои ба сутуни дуюм иловашуда чӣ зарурият ва вазифа доранд.

1. Мо аз хона баромада, ба ҳавлии бобоям рафтем.

2. Аз ҳавлии мо чанд хона онсӯтар дӯсти деринаи падарам истиқомат мекард.

3. Ман ба рӯзномаи «Санъат ва адабиёт» аз аввал обунаам.

1. Мо – **падару писар** аз хона баромада, ба ҳавлии бобоям рафтем. (С.А.)

2. Аз ҳавлии мо чанд хона онсӯтар, **дар паҳлӯи дӯкони собики усто Додобой**, дӯсти деринаи падарам –

Қаҳҳорамаки шикорчӣ истиқомат мекард. (С.У.)

3. Ман ба рӯзномаи «Санъат ва адабиёт» аз аввал (**ин рӯзнома чанд сол боз нашр мешавад**) обунаам.

Калима ва ибораҳое, ки ба аъзоҳои ҷумла илова ва алоқаманд гашта, маъноӣ онҳоро равшану возеҳ шарҳ медиҳанд, аъзоҳои истисноӣ ном доранд: **Мо, талабагон**, дар шабҳои барф такрори рӯисаҳнӣ худро тарк намекардем. (С.А.) Ин аммақзодаҳои ман – **писарони амакам Исоҳон** буданд. (С.У.)

Вай дина, **баъди пешин**, ба назди гилкорон рафта, муддате корашонро тамошо карда истод. (Ф.М.)

Тавре ки мебинем, **талабагон, писарони амакам Исоҳон** ва **баъди пешин** аъзоҳои истисноӣ буда, аввалӣ мубтадо, дуюмӣ хабар ва сеюмӣ ҳоли замонро шарҳ додаанд.

Ба вазифаи аъзоҳои истисноӣ на фақат калимаю ибораҳо, балки баъзан ҷумлаҳо ҳам омада метавонанд: Хайрат як ҷавони қаша аз ман пасттари гарданкӯтоҳ, лоғарбадани сиёҳчеҳра, чашмаш сиёҳ буда, лекин, **ҷунон ки меғӯянд**, «роғ-роғ» мерафт, яъне ба ҳар чиз бо хайрат ва ҳомӯшона нигоҳ карда меистод. (С.А.)

Аъзоҳои истисноӣ мисли сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла ба як оҳанг талаффуз нашуда, савти махсус доранд. Ғӯянда аъзоҳои истисноиро нисбат ба аъзоҳои ҷумла нармтар ва бо фосилаи муайян талаффуз мекунад. Воситаи забонии аъзоҳои истисноӣ дар нутқи шифоҳӣ оҳанги талаффуз буда, дар нутқи хаттӣ бо вергул ва баъзан бо тире ҷудо карда мешавад.

2. Калимаҳоро бо риояи оҳанги талаффуз хонед ва шарҳ диҳед.

1. Дар тобистон, аксари рӯзҳо, дар боғот яйлоқазори кӯҳистон ҷиҳати касби обу ҳаво рафта, чанде мемонад. (Мирзо Сироч) 2. Ман... дар вақти дарс аз домӯллои худ – Мӯлло Абдусалом пурсидам. (С.А.) 3. Ман дар соли 1926 – дар 15 июн, дар Самарқанд – дар нашриёти давлатии Тоҷикистон... ба хизмати адабӣ даромадам. (С.А.) 4. Мо – маҷрӯҳонро, ба Когон – ба беморхонаи шаҳрӣ, бурданд. (С.А.)

3. Чумлаҳоро нависед ва ба зери аъзоҳои истисноӣ хат кашида, бар шарҳи кадом аъзои ҷумла омадани онҳоро маънидод кунед.

1. Зимистон бинокориҳои мардум хобида буд, Усто-амак, яъне Устоҳоча дар ҳавлии беруни худ, дар зери айвончае дарсозӣ мекард. 2. Дар вақте ки мо ба Соктаре омадем, падарам ба модарам таъкид карда буд, ки ҳар чизе ки пазад, ба амакаш – Абдуллоҳоча аз вай як коса диҳад. 3. Дар он тараф – дар тарафи шимоли рӯд, бар болои хомаи пасти рег ҷӯпонбачагон бо ҳам гӯштингирӣ мекарданд. (С.А.) 4. Ғулғулаи шаҳр – шаҳре, ки худро аз «ҷину ачинаҳо» мудофия мекунад, дур гашта, торафт пасттар шунида мешавад. (С.У.) 5. Хоҷа Исматӣ Бухорӣ (вафоташ соли 1425) дар замонаш шоири забардасте буд. (С.У.)

4. Чумлаҳоро нависед ва аломатҳои китобатро дар ҷояшон гузored.

1. Дастанависҳои қиматбахоро аз дӯстони худ ба орият (барои истифодаи муваққатӣ) мегирифтаам. 2. Ин китба сар то сар аз шимол ба ҷануб ба растаҳо ҷудо карда шуда буд. (С.А.) 3. Онҳо зану шавҳар Сафӣро духтар хонданд. (Ҷ.И.) 4. Мо ба соҳили дарёи Волга ба соҳили бузургтарин наҳри Россия наздик шудем. (Ҷ.И.) 5. Дар ин хона – таваллудгоҳи инсон, Ниғаҳ кардам ба рангоранг тифлон. (М.Т.) 6. Айёми хуби ҷавонии ман – баҳори умри ман - дар ин шаҳр гузаштааст. (Ҷ.И.)

5. Чумлаҳои ҳар ду сутунро ифоданок хонед ва гӯед, ки ифодаҳои ишорашудаи сутуни дуюм аз якум чӣ фарқ доранд.

1. Мутаассифона , то ин дам ғайрифаъолияти публитсисти С.Айнӣ... ба кулӣ омӯхта нашудааст. (А.М.)	1. Мактабдор (муаллимамон) ба вай як коғазгир (тирезии коғазӣ) карда, барои дар барфу борон надаридани он ба коғазаш рағани зағир молида буд. (С.А.)
--	--

2. Назар ба қавли падарам, Сайидмуродхоча падари ӯ – Саидумархоча одами хату саводнок буда, аз ҳунаrhoи дастӣ... дуредгариро хуб медонистааст. (С.А)	2. Ман аз ин шаҳр— макони балво баромада меравам. (Ҳ.К.)
3. Чунон ки дар мавридаш гуфта будам, ман бисёр меҳостам, ки даруни шахтаро бубинам. (С.Т.)	3. Дар ин мадраса ориятнишин (касе, ки худ ҳучрадор набуда, дар ҳучраи каси дигаре нишинад) кам набуд. (С.А.)

6. Ҷумлаҳоро ифоданок хонед ва аломатҳои китобати аъзоҳои истисноии ба исмиҳои хос алоқамандро шарҳ диҳед.

1. Бобокалон, бародари калонии ман, ба боғпарварӣ рағбати фаровон дорад.	1. Бародари калонии ман Бобокалон ба боғпарварӣ рағбати фаровон дорад.
2. Дар рӯзи ҷашни Артиши миллӣ чун меҳмон, Саидамир Зухуров, генерал полковник даъват шуда буд.	2. Дар рӯзи ҷашни Артиши миллӣ чун меҳмон генерал-полковник Саидамир Зухуров даъват шуда буд.

7. Ҷумлаҳои зеро дуруст хонед ва баъд нависед.

1. Саидалӣ, бародари хурдии ман, табиатро бисёр дӯст медорад.

2. Бародари хурдии ман –Саидалӣ табиатро бисёр дӯст медорад

3. Бародари хурдии ман, Саидалӣ, табиатро бисёр дӯст медорад.

8. Ҷумлаҳоро ифоданок ва бо риояи оҳанг хонед. Гӯед, ки кадом аъзои ҷумлаҳо аъзоҳои истисноӣ аниқ мекунад. Дар онҳо чиро мушоҳида кардед.

1. Аз он тарафи кишлок, аз майдони кишт, овози трактор ба гӯш мерасид. (Ҷ.И.) 2. Ҳоким ба одамонаш фармуд, ки моро аз ҳам ҷудо карда, аз хона – аз пеши ӯ бароранд. (С.А.) 3. Ман бояд имрӯз ба кишлок – пеши

модарам биравам. (Ҳ.К.) 4. Дар пеши дари ҳамсоя ба ақиба, ба тарафи ялангии кишлоқ, назар андохт. (Ҳ.К.)

9. Ҷумлаҳоро хонед, баёнияҳои истисноиро муайян кунед ва вазифаю аломатҳои истиноҳоро шарҳ диҳед.

1. Дар зери хокҳои ин теппаҳо Панҷакенти қадим – шаҳри як вақтҳо маданӣ ва ободии сугдиён зиёда аз ҳазор сол беному нишон хоб карда буд. (Ҷ.И.) 2. Оймулло мақоми ҳузнварро ба охир расониду ба уфар – ба мақоми шӯҳ ва рӯҳбахше гузашт. (Ҷ.И.) 3. Ин ақида ба ман аз бибиҳилифа – муаллимаи мактаби духтарон талқин шуда буд. (С.А.)

Баёнияҳои истисноӣ барои возеҳу аниқ кардан ва ҷунмуайянкунанда шарҳу эзоҳ додани ягон аъзои ҷумла хидмат мекунад. Баёнияҳои истисноӣ мазмунан бо муайяншавандаи худ муродиф мебошанд ва якдигарро иваз карда метавонанд: Ў ба устоди худ – Абдурахмони Ҷомӣ муроҷиат карда, аз вай илтимос намуд (С.А.). Мо ҷумъаи гузашта – шашуми май ба ин ҷо омада будем (Ҷ.И.).

Дар нутқи хаттӣ баёнияҳои истисноӣ ба воситаи вергул ё тире ҷудо карда мешаванд.

10. Ҷумлаҳоро нависед, ба онҳо аз дохили қавс баёнияҳои истисноии мувофиқ ёфта илова кунед. Бо назардошти ҷойи баёнияҳои истисноӣ аломатҳои китобати мувофиқро гузоред.

1. Ширинтарин навъи харбуза бо даромадани нӯги корд чарсос зада кафида ду бўлак мешуд. (С.У.) 2. Ронанда ба бадии ҳаво нигоҳ накарда, мошинро босуръат пеш меронд. 3. Аммо Ғанӣ саросема нашуд. (Р.Ҷ.) 4. Ҳар дуяшон либосҳояшонро пӯшида ба роҳ даромаданд. 5. Ин кас муаллими синфҳои боло буданд. 6. Аҳмад ва Ҳалим ба ниҳолшинонӣ ёрӣ расониданд.

(зани малларанги сабзчашм, гурги борондида, фамилияшон Мирмуҳаммадов, шакарпайванди сабзранги

рӯяш тӯрдор, модаркалону набера, ин ду чавони бағайрат).

11. Порчаҳои шеърро хонед ва баёнияҳои истисноиро муайян со-
зед. Тарзи хониши онҳо дар назм аз наср фарқ дорад ё не?

Такаягоҳи мо – падару модарон!
Гавҳараки дидаи мо – хоҳарон!
Ҳаст фронти дигаре ҷанги мо
Соҳаи меҳнат, ки кӯшунаш шумо.

М. Турсунзода

Вахш – дарёи зарфишону бузург
Зинату зеби Тоҷикистон аст.

М. Миршакар

Лохутӣ, он суҳанвари даврон, чу гуфтааст
Дурҳои ноб дар ғазали лочавоби сурх.

А. Ҳамдӣ

12. Ҷумлаҳоро хонед ва аъзоҳои истисноиро, ки вазифаи
эзоҳдиҳиро доранд, муайян созед.

1. Дар он тарафи кӯча ҳавлии бобо Ҳидоят ва дар
пешғаҳи он (кӯча пешбаства буд) ҳавлии Юсуф буд.
(Ҷ.И.) 2. Боровиков бештарин вақтҳо бо вай тоҷикӣ гап
мезад (вай дар давоми хидмати даҳсолааш дар
Тоҷикистон забони тоҷикиро ёд гирифта буд). (С.У.) 3.
Шайбониҳон... меҳост Мовароуннаҳр (байни дарёҳои
Сир ва Омӯ) ва Хуросонро ба даст дарорад. (С.А.) 4.
Омӯзиши метеоро (ситораҳои паррон) аз нуқтаи наза-
ри илмӣ хеле аҷоиб аст.

Калима, ибора ва ҷумлаҳои истисноии эзоҳӣ маънои
ягон аъзо ё мазмуни умумии ҷумлаи асосиро аниқу му-
шаххастар намуда, гоҳо шарҳи иловагӣ зам мекунад.

Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ аз баёнияҳои истисноӣ аз
он ҷиҳат хеле фарқ доранд, ки бо муайяншавандаи худ
мазмунан муродиф нестанд: Автобус аз пайраҳаи сер-
чанг ба роҳи калон (асфалтпуш) баромад. Модар ба
духтарчааш ҳар рӯз ширбинҷ, угро ва кабоб (аз

гӯшти гӯсфанд) пухта медод. Ман дар баҳрҳои Азоб, Сиёҳ, Каспий, Сафед (онҳоро аз харита нишон медод) шино кардам, – гуфт баҳрнавард.

Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ баъзан бо калимаҳои **яъне, махсусан, мисли, аз ҷумла** ва ғайра ҳамроҳ меоянд: Дар синфи мо шаш нафар хонанда, аз ҷумла Отифа, бо баҳои «аъло» таҳсил мекунад. Шаҳрҳои ҷумҳурии мо, алалхусус, Душанбе хеле зебост.

Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ дар навишт асосан бо қавс ва баъзан бо вергул чудо мешаванд.

13. Ҷумлаҳоро нависед ва зерин аъзоҳои истисноӣ хат кашида, ва-зифаашонро маънидод кунед.

1. Зариф бачаҳоро аз деҳа (ҳар ду ҳам бепадару модар монда буданд) дирӯз бо худ овард. 2. Ногоҳ (ин дар пеши дӯкони китобфурӯшӣ буд) дидам, ки ҷавоне аз ман ҷашм намеканад. (А.Ш.) 3. Насри тоҷик (таърихӣ, илмӣ ва адабӣ) ханӯз дар асрҳои IX-X ба вучуд омада буд. 4. Дар Бухоро магар моро фаромӯш кардед, ки барги сабз гӯён ягон савготӣ (роҳовард) наёвардед. (С.А.)

14. Матнро хонед ва тақлидан шарҳи ҳоли худро нависед. Аз аъзоҳои истисноӣ огоҳона истифода баред

Ман, Саидкарими Юсуфӣ Саъдуллозода, 31 январи соли 1965 дар деҳаи Шӯриёни ноҳияи Рӯдакӣ дар хонаводаи деҳқон таваллуд шудаам. Соли 1983 таҳсилро дар мактаби миёнаи рақами 104 ба поён расонида, ба факултаи шарқшиносии Донишгоҳи давлатии Миллии Тоҷикистон шомил шудам. Аз соли 1984 то соли 1966 дар сафҳои Артиш хидмат намудам. Баъди адои хидмати низомӣ таҳсилро дар факултаи номбурдаи Донишгоҳ идома додам ва онро соли 1990 хатм намудам. Аз моҳи сентябри соли 1990 то кунун дар омӯзишгоҳи сохтмони ш.Душанбе ба сифати муаллими забону адабиёти тоҷик кор мекунам.

Дар умури иҷтимоии омӯзишгоҳ сахми ҷаҳл мегирам, узви кумитаи иттифоқи касаба мебошам.

Падарам – Юсуфи Саъдуллозода нафақахӯр аст.

Модарам – Гулрӯи Алидухт узви гурӯҳи паймонкории «Сабзор» мебошад.

Ҳамсарам – Насибаи Хуршеддухти Раҳмонзода, соли таваллудаш 1968, дар дармонгоҳи шумораи 7-и ш. Душанбе ба сифати маъмури сабт кор мекунад.

Писарам – Чамшеди Саидкарим Саъдуллозода, соли таваллудаш 1989.

Нишонии ҷойи зистам: ноҳияи Фирдавсӣ, деҳаи Шӯробод.

26 январи с. 1991 *Имзо*
Ҳасани Ёрзод

НУТҚИ АЙНАН ВА МАЗМУНАН НАҚЛШУДА

1. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонед ва муқоиса кунед. Чӣ фарқро пай бурдед?

Шикорчиён гуфтанд:
«Дар ҷангалзори наздик
сайдҳои гуногуни зиёде
дида мешавад»

Яке аз шикорчиён гуфт:
«Дар ҷангалзор бузҳои
кӯҳӣ фаровон аст».

Ӯ пешниҳод кард: «Ҳуди
пагоҳ ба шикори мурғи
дашті равед».

Шикорчиён гуфтанд, ки
дар ҷангалзори наздик
сайдҳои гуногуни зиёде
дида мешавад.

Яке аз шикорчиён гуфт,
ки гӯё дар ҷангалзор
бузҳои кӯҳӣ фаровон бу-
дааст.

Ӯ пешниҳод кард, ки мо
ҳуди пагоҳ барои шикори
мурғи дашті мерафтем.

Нутқ асосан бо ду роҳ нақл мешавад: айнан ва мазмунан. Нутқе, ки ба каси дигар тааллуқ дораду гӯянда ӯ нависанда онро бе ягон тағйирот меорад, нутқи айнан нақлшуда номида мешавад.

Дар нутқи айнан нақлшуда тамоми хусусиятҳои грамматикӣ ва услубӣ оҳангнокӣ суханони гӯянда нигоҳ дошта мешавад.

Нукте, ки аз забони каси дигар бо тағйироти чузъӣ ва мазмунан оварда мешавад, нутқи мазмунан нақлшуда номида мешавад.

Нутқи мазмунан нақлшуда дар шакли ҷумлаи мураккаби тобеъ, ки ҷузҳои он ба воситаи пайвандакҳо ва калимаҳои дигар, ки вазифаи пайвандакҳоро иҷро мекунанд, алоқаманд мегарданд.

2. Бо риояи оҳанг ифоданок хонед ва ба нутқи айнан нақлшуда ва мазмунан нақлшуда диққат диҳед. Дар кадоме аз ин ҷумлаҳо оҳанги таъкид ва шарҳдиҳиро ҳис кардед.

1. Бисёр ҳамдеҳагонам мегӯянд: «Падарат пир шу-даст, хоҳаронат бо рӯзгори худашон овора, ту биё ба муйсафед саробонӣ кун...». (С.Т.)

2. Бегоҳӣ Қосимҷон насиҳатомез гуфт, ки беҳуда бо он бача даст ба гиребон шудаам.

Ман ҳайрон шуда гуфтам:

– Охир, вай мана зад!

– Хайр чӣ шудааст? – маро тамом дар ҳайрат мононда гуфт Қосимҷон. – Як мушт хӯрдӣ – хӯрдӣ – дия! Дар ҷойҳои мо мегӯянд, ки «Ман – маниҳо пешаи шайтон бувад, ҳар кӣ худро кам занад, мард он бувад».

Пӯлод Толис

28. Нутқи айнан нақлшуда

1. Дониши пеш гирифтаатонро ба ёд оварда, аломатҳои китобатро дар ҷумлаҳои нутқи айнан нақлшуда шарҳ диҳед. Ҳангоми шарҳ додан ба нақша таъя кунад. С.М. – сухани муаллифро мефаҳмонад.

C. M.	:	«		!», «		!»	–	C. M.
C. M.	:	«		?», «		?»	–	C. M.
C. M.	:	«		», «		»,	–	C. M.

Нутқи айнан нақлшуда дар нохунак гирифта шуда, калимаи аввали он бо ҳарфи калон навишта мешавад.

Агар нутқи айнан нақлшуда баъди сухани муаллиф ояд, пас аз он дунукта ва пеш аз нутқи айнан нақлшуда тире гузошта мешавад.

Баъд аз нутқи айнан нақлшуда ва пеш аз сухани муаллиф вергул ё аломати савол ва ё хитоб гузошта шуда, пас аз онҳо ҳатман тире меояд.

Муаллим аз ман пурсид: «Номи ту чист? ».

«Иброҳим», – ҷавоб додам ман

2. Мисраъҳои дар поён овардашуда аз кадом шоиронанд? Пас аз муайян кардани муаллифони онҳо ҷумлаҳои тартиб диҳед, ки нутқи айнан нақлшуда ҳам баъди сухани муаллиф ва ҳам пеш аз он омада бошад.

1. Банӣ одам аъзои якдигаранд.
2. Тавоно бувад ҳар кӣ доно бувад.
3. Дӯстиро ҷустуҷӯ дорем мо.

Агар нутқи айнан нақлшуда ба ду қисм чудо шуда, дар байни он сухани муаллиф ояд, аз ду тарафи сухани муаллиф аломати вергул ва тире гузошта мешавад.

– Акаам «говзӯр» аст, – гуфт ӯ, – ба ҳамин сабаб ба ӯ Махдуми Гав лақаб додаанд. (С.А.)

3. Ҷумлаҳоро хонед ва муайян кунед, ки ба кадом нақшаҳо тааллуқ доранд. Аз рӯи тартиби нақшаҳо ҷумлаҳоро нависед.

1. «Аз кучо омада истодаӣ ва ба кучо меравӣ?» – боз пурсидааст гамбусак. (аз афсонаҳо)

2. «Бечора Карим Девона! Охир, вай дар ин мавсими сол аз ин роҳҳои лағҷонаки хавфнок чӣ тавр мегузарад», – дилсӯзона мегуфт ҳамсоя. (Ҳ.Н.)

3. «Аз кучо пайдо шудед, набудед-ку!» – ба Мустафо фаҳмонидани шудам, ки ҳозиракак омадаанд. (Сорбон)

« !» –

С.М.

 .

 », –

С.М.

 .

 ?» –

С.М.

 .

Агар нутқи айнан нақлшуда саволӣ ё хитобӣ бошад, дар он сурат ба ҷои вергул аломати савол ё хитоб гузошта шуда, дар нохунак оварда мешавад: «Ин пули ман аст, ин пулро ман худам ёфтам!» – аз дил мегузаронидам. (П.Т.)

«Чӣ гуфтед, рафиқ муаллим?» – пурсидам ман саросема шуда. (С.У.)

4. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зери нутқи айнан нақлшуда хат кашида, ҷой ва аломатҳои китобати онро шарҳ диҳед.

1. «Агар Қорӣ Ишкамба, – гуфт ӯ, – донад, ки ман ҳамроҳи худ як одами бегонаро гирифта омадам, ба шубҳа афтада, дарвозаашро нахоҳад кушод» . (С.А.)

2. Саъдии Шерозӣ «Чашми танги дунёдорро ё қаноат пур кунад, ё хоки гӯр» – гуфтааст.

3. Ман дарвозаи он ҳавлиро кӯфтам ва дар дили худ гуфтам: «Агар ин ҳавлӣ – ҳавлии Қорӣ Ишкамба набошад ҳам, зарар надорад». (С.А.)

5. Ҷумлаҳои зерро ба нутқи айнан нақлшуда баргardonед ва гӯед, ки чӣ тағйирот рух дод.

Намуна: Падарам гуфт: «Писарам доништа кор кунад».

1. Норзода исроркорона гуфт, ки ҷомаи бомаслиҳат кӯтоҳ намеояд.

2. Камандир фармон дод, ки зуд бароям.

3. Овардаанд, ки дар кӯҳҳои шаҳри Ҳамадон ҳамдунагони бисёр буданд, ки он ҷо мақом доштанд ва эшонро сардоре буд. (аз «Ҳаким Сандбод»)

6. Матро хонед ва маънидод кунед. Ҷумлаҳои нутқи айнан нақлшудадорро аниқ сохта шарҳ диҳед.

– Аз худат пурсам? Чанд моҳ боз наменамоӣ... Ма-
бодо бетоб – ку набудӣ?

– Не, додар, бетоб набудам. Лекин... пир шудаам.
Худи ҳамин пирӣ баробари сад бетобӣ.

– Шикоят накун, падар, ту ҳоло чандон пир нестӣ, -
гуфт мард ва даме сукут варзида, ба думбураҳои пешии
пояш назар давонд. – Инҳо аз худат?

– Ҳо, – гуфт мӯйсафед, аз ҷӣ бошад, нигоҳашро каме
гурезонда.

– Хайр... Чумча надорӣ?

– Не, додар, қариб як сол мешавад, ки ҳеҷ чиз ната-
рошидаам, – кифоя. Танҳо ҳамин....

– Ба ман чумча даркор буд. Аммо дар наздат фақат
думбура мебинам...

– Қиссаи дароз ин, – гуфт мӯйсафед ва бо лабханди
маҳине гоҳ ба марду гоҳ ба думбураҳои худ нигариста
илова намуд: – Ягонтааш форида бошад, бигир, арзон
медихам.

– Раҳмат, падар, ба ман чумча даркор буд. Марди
кунғузмӯйлаб хайрухуш карду калон – калон қадам
партофта, аз дарвозаи бозор берун рафт.

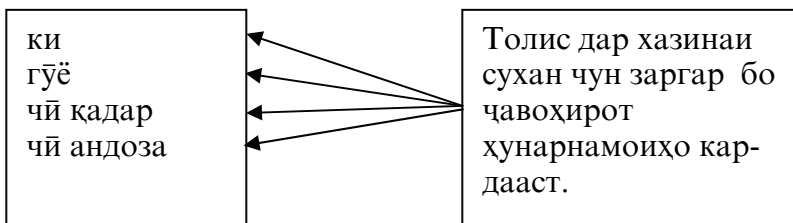
Мӯйсафед оҳиста дар ҷояш нишаст.

Саттор Турсун

29. Нутқи мазмунан нақлшуда

1. Муайян кунед, ки дар кадоме аз ҷумлаҳо нутқ мазмунан баён
шудааст. Фарқи ҷумлаҳои ро, ки бо калимаҳои **ки**, **гӯё**, **ҷӣ қадар**
алоқаманд шудаанд, шарҳ диҳед.

Мирзо Турсунзода дар муҳокимаи повест хуб гуфта-
анд: «Толиси дар хазинаи суҳан чун заргар бо ҷавохирот
хунарнамоиҳо кардааст». Мирзо Турсунзода дар муҳо-
кима гуфта буданд,

2. Суратмаҷлис (протокол)-ро хонед. Қисмҳои онро муайян созед. Гуед, ки чаро дар он нутқ асосан мазмунан оварда шудааст. Кадом феълҳо дар он бештар истифода гаштаанд?

Суратмаҷлиси №1

Чаласаи хонандагони синфи V111 мактаби миёнаи таҳсилоти умумии №34 н.Рашт
аз 20 сентябри соли 2006

Рӯзномаи маҷлис

1. Масъалаи ташкили рӯзномаи «Забоншиноси ҷавон»
2. Инихоби ҳайати таҳририя.

Шунида шуд:

1. Гузориши роҳбари умумӣ муаллими забон ва адабиёти тоҷик
Меликов Ҳ.

Баромад карданд:

Салимова С. (хонандаи синфи XI) оид ба аҳамият ва зарурати ташкили чунин як рӯзнома изҳори ақида карда гуфт, ки таъсиси он айни муддаост.

Тағоев С. (хонандаи с. 8 «а») таъкид кард, ки рӯзнома асосан бояд масъалаҳои имлою иншоро фаро гирад. Вай гуфт, ки рӯзнома агар ҳар моҳ ба нашр расад, ба мақсад мувофиқ аст.

Ҳакимов Т. (хонандаи с. 7 «б») пешниҳод кард, ки дар рӯзнома гӯшаи «шоирони ҷавон» ташкил гардад, то ки баъзе шеърҳои шогирдон дар он ба таъриф расад.

Саидова Қ. (хонандаи синфи 9 «а») зикр кард, ки чун соли гузашта рӯзнома ба бозиҳои шавқовари грамм-

тикӣ бештар диққат дода, дар ҳалли онҳо озмунҳо эълон намояд.

Меликов Ҳ. Ба ҳамаи хонандагон барои иштироки фаъолона ва пешниҳоду дархостҳои мушаххас, ки дар бештар гаштани сифати рӯзнома мусоидат мекунанд, изҳори миннатдорӣ намуд.

Маҷлис бо назардошти фикру мулоҳиза ва пешниҳодот

қарор кард:

1. Рӯзномаи мактаб таҳти унвони «Забоншиноси ҷавон» ташкил ва нашри ҳармоҳаи он ба роҳ монда шавад.

2. Ҳайати таҳририяи пешниҳодшуда маъқул доништа шавад.

Раиси маҷлис:

Котиб:

3. Ҳикояро хонед ва нутқи айнанро ёфта шарҳ диҳед. Ҷумлаи охириро ба мазмунан баргардонед. Чаро нависанда бештар аз нутқи айнан истифода бурдааст?

Подшоҳе писареро ба адибе доду гуфт:

– Ин фарзанди туст, тарбияташ ҳамчунон кун, ки яке аз фарзандони хеш. Адиб хидмат кард ва мутақаббил шуд ва сола чанд барӯ саъй карду ба ҷое нарасид ва писарони адиб дар фазлу балоғат мунтаҳӣ шуданд. Малик донишмандро муоҳазат карду муотабат, ки ваъда хилоф кардӣ ва вафо ба ҷо наёвардӣ!

Гуфт:

– Бар раъи худованди рӯи замин пӯшида намонад, ки тарбият яксон асту табоеъ муҳолиф.

Гарчи симу зар зи санг ояд ҳаме,

Дар ҳама санге набошад зарру сим.

Бар ҳама олам ҳаметобад Суҳайл,

Ҷо анбон мекунад, ҷо адим.

Саъдии Шерозӣ

Лугат

мутақаббил шудан – ба зимма гирифтан
мунтаҳӣ – интиҳоёбанда, анҷомёфта
муоҳазат - сарзаниш, танбеҳ
муотабат - сарзаниш кардан
анбон - халтаи чармини сафарӣ
адим - ниёзманд, дарвеш

Савол ва супориш

1. Ҳикояро чӣ ном муносиб аст? Онро дар матн ҷӯед.
2. Ба андешаи адиб розиед? Андешаи шахсии Шумо?
3. Бо истифода аз мисраи дуҷуми китъа ҷумлае тартиб диҳед, ки дар он нутқ айнан бошад.

4. Порчаро хонед ва ҷумлаҳои нутқи айнан нақлшудадоштаро ёфта шарҳ диҳед. Ҷумлаҳои яқум ва дуҷумро ба мазмунан нақлшуда баргардонед.

Шунидам, шеърро хуб меҳонед, достонхонии шуморо таъриф мекунам, чаро боре назди ман наёмадед? – гуфт Фирдавсӣ.

Абӯ Дулаф шармгинона гуфт:

– Меҳостам биёям... ҷуръат накардам, устод... ибo кардам...

– Чаро ибo? Бечо, бечо. Аммо айб ба Ҳушанг ҳам ҳаст, ки то имрӯз шуморо ба меҳмонӣ нахондааст. Мегӯянд, шумо Рустаму Ашкбӯсро аз ёд кардаед?

Оре, устод... Боз фасле аз Фаридуну Заҳҳок ҳам.

Фаридуну Заҳҳок? Оё ин достон дар дастраси шумо буд?

Аз кучо пайдо кардед?

– Устод онро ба чаноби Муҳаммади Лашкарӣ тақдим карда будаанд, он чаноб ориятан ба ман дода буданд, ки фаслери аз ёд кунам.

– Пас он фаслро барои мо меҳонед, – гуфт шоир ва пурсид: – Меҳонед?

– Ба чашм, устод, – қабул кард Абӯ Дулаф.

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Баъди ба нутқи мазмунан баргардонидан чӣ тағйироти ҷумлаҳоро ҳис кардед?
2. Ҷаро нависанда нутқро айнан ва бе дигаргунӣ меорад?
3. Бо истифода аз калимаи **орият** ҷумла тартиб диҳед.

Дар асарҳои бадеӣ дар вақти навиштани гуфтугӯи ду ва ё якчанд шахс (диалог) нутқи ҳар яке аз онҳо аз аввали сатр бо ҳарфи калон оғоз ёфта, дар аввали нутқи ҳар кас аломати тире гузошта мешавад ва аломати ноҳунак бардошта мешавад.

Танҳо бо нутқи айнан нақлшуда тамоми хусусиятҳои забонию оҳанги талаффуз ин ё он шахси амалкунандаро дода метавон. Вале аксар вақт нутқ мазмунан оварда мешавад, зеро айнан овардан, аз як тараф, вақти зиёдро талаб кунад ва, аз тарафи дигар, айнан овардани нутқ ҳамеша зарурате надорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ БАРОИ САНЧИШ ВА ҶАМЪБАСТ

1. Нутқи айнан нақлшуда чист?
2. Нутқи мазмунан нақлшуда аз айнан нақлшуда чӣ фарқ дорад?
3. Кадом аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои нутқи айнан нақлшудадор истифода мешаванд?
4. Асосан чанд навъи дар нутқ истифода шудани нутқи айнан нақлшударо медонед? Бо мисолҳо шарҳ диҳед.
5. Дар кадом ҳолатҳо аломати ноҳунак аз нутқи айнан нақлшуда меафтад?
6. Дар кадом услуб бештар нутқи айнан нақлшуда истифода мешавад?
7. Равшантар баён кардани хусусиятҳои забонию оҳанги талаффуз ва барҷастагии баён махсусияти кадом нутқ аст? Айнан ва ё мазмунан нақлшуда?
8. Ҷойи ноҳунак, дунуқта ва тиреро дар нутқи айнан нақлшуда шарҳ диҳед.

ТАКРОР

1. Хонед вазифаҳои ҳар кадом қисми грамматикаро шарҳ диҳед.

Синтаксис аз калимаи юнони «Syntaxis» гирифта шу-
дааст ва маънои таркиб ёфтан, сохтро дорад.

Синтаксис як қисми грамматика буда, ибораю ҷум-
ла, қоидаҳои сохтани ибора, ҷумла, тарзу воситаҳои
созмони онҳоро меомӯзад. Наҳв (синтаксис) устухон-
бандии тарзи ифодаи фикр аст. Дар наҳв ду масъала;
маъно ва тарзи ифодаи он, яъне қолиби ифодаи фикр,
ҷои асосиро мегирад. (Ҳоҷаев Д.)

Морфология аз калимаи юнонии «morphé» шакл
сохт ва «Logos» - мафҳум, илм гирифта шудааст. Илм
дар бораи калима, шаклҳои тағйирёбии калима, роҳҳои
ифодаи маънои грамматикӣ, инчунин дар бораи
ҳиссаҳои нутқ ва роҳҳои калимасозии онҳо маълумот
медихад. (Ҳусейнов Х.)

Воҳидҳои морфологӣ барои сохтани ҷумла маводи
сохтмонӣ махсуб мегарданд. Ҳамаи ҳиссаҳои нутқ до-
рои вазифаи аввалияи синтаксисӣ мебошад. Масалан,
исм ва ҷонишинҳо бештар ба вазифаи мубтадо ва пур-
кунанда, феълҳо ба вазифаи хабар, сифату сифати
феълӣ ба вазифаи муайянкунанда ва зарфу феъли ҳол ба
вазифаи ҳол меоянд.

Вале ҳиссаҳои нутқ дорои вазифаи дигар ҳам мебо-
шанд. Масалан, исм ба вазифаи ҳамаи аъзои ҷумла
меояд.

2. Матнро хонед ва гӯед, ки дар бораи чӣ гап меравад?

Агар таърихи баромади калимаеро аз касе шунида бошед, на-
висед ва пешкаши ҳамсинфон гардонед.

– Аҷиб, – гуфт Деҳотӣ. – Аммо калимаи Кобул чӣ
маъно дошта бошад? Шояд ин аз забони автолиҳо бо-
шад? – Кобулиҳо ҳикоя мекунанд, ки як вақтҳо подшоҳе
ба шикор омадааст ва дар баландии Кобули имрӯза хо-
нае дидааст, ки чор тарафашро об иҳота кардааст.
Подшоҳ фармон медихад, ки аз рӯи об пул андозанд.

Сарбозон аз коҳ месозанд. Подшоҳ ба воситаи он ба қазира мегузарад ва фармон медиҳад, ки он чоро обод кунанд. Вақте қазира обод мешавад, номи онро Коҳпул мемонанд. Бо мурури замон «п» ба «б» мубаддал мешавад ва «х» аз миён меравад. Лекин вақте ки аз як афғонӣ маънои Кобулро пурсидам, вай бо ин байт ҷавоб дод:

Аз номи диёри ман чӣ пурсӣ,
Обест миёни гул чакида.

Мирсаид Миршакар

Савол ва супориш

1. Матн аз чанд калима ва чанд ҷумла иборат аст?
2. Ҷумлаи сеюм аз чанд ибора таркиб ёфтааст?
3. Чӣ гуна ҷойро қазира мегӯянд?
3. Матнро навишта, ҷумлаҳои содаи онро аз ҷиҳати сохт муайян кунед ва вазифаи аломатҳои китобати дар матнбударо шарҳ диҳед.

Моҳи савр. Баҳори кӯҳистон бо ҳазор ранг таровату назокат одамро мастӣ мебахшид. Дар чордеворҳои поёни ҳавлӣ шилха сабзида, ба қади одам баробар гашта, бӯи талхи чорӯби кабуд димоғро ба хориш меовард. Сари роҳҳо, қабати сангҳо гулу гиёҳ ҷӯшида буд. Оби рӯд хеле зиёд гашта, аз он ҳоло харсавор мегузаштанд. Аз зовҳо париди шав-шув кардани он шабҳо ба гӯш монанди мусиқии дилнавозе гоҳ баланду гоҳ паст расида, гучумакиёро гӯё алла мегуфт.

Баҳром Фирӯз

Савол ва супориш

1. Оё баҳори кӯҳистонро мушоҳида кардаед? Бо мазмуни матн муқоиса кунед.
2. Ба матн боз ҷиҳоро илова карда метавонед?
3. Гулу гиёҳ ҷӯшида буд – ро шарҳ диҳед?
4. Матнро ифоданок хонед ва ҳадафи онро шарҳ диҳед.

Ҷони гап дар он аст, ки ба кори хайр пеш даромада, сарварӣ кардан аз дасти ҳар кас намеояд. Ин қабил одамон «ними нон роҳати ҷон» мегӯянд ғами фардо

надоранд. Гапи амаки Абдуфаттоҳ дуруст: «Вақте ки аз дарёи тезоб мегузарӣ, мӯлҷаргохро баланд гир, вагарна об мебарад». Аз кӯтоҳназарӣ онҳо як қадам онсӯтарро намебинанд, танҳо имрӯзро медонанду фаромӯш меку-
нанд, ки пас аз даҳ сол чӣ мешавад. «Ба ман бошад, мон
ки пас аз сарам офтоб набарояд» мегӯянд. Лекин офтоб
ҳамеша мебарояд, дарёи тезоб ҳамон равон асту равон.

Замони ба ним ҷав қаноат кардан гузашт. Инсон
имрӯз ба уфукҳои дур менигарад, ободиву осудагӣ
мехоҳад, заминро замонро гулпӯш мекунад, меҳнату
роҳат мехоҳад, ба насли фардо мероси бузурге ҳада
кардан мехоҳад. Инсоният имрӯз сайёраҳои осмонро ба
каф гирифта истодаасту баъзеҳо ду пула кори заминиро
ӯҳда карда наметавонад. Ганҷ дар дасташону онҳо
пушти кӯҳи Қофро нишон медиҳанд. Э охир, ин
бебарориҳо ба кӣ даркор?... Ногаҳон аспашро нигоҳ
доштани амаки Абдуфаттоҳ риштаи фикри Орзумурод-
ро канд.

Бобо Насриддинов

Савол ва супориш

1. Ҷумлаҳои содаи дутаркибаи матнро муайян кунед.
2. Ҷумлаи охирро таҳлили нахвӣ кунед, ба зерӣ аъзоҳои ҷумла хати муносиб кашед.
3. Ба андешаи дар матн баёншуда розиед ё не? Чаро?
4. Ашхосеро медонед, ки чунин фикр доранд? Мулоҳизаҳои Шумо барои ободонию пешрафти ҷомеа?
5. Матнро хонда, ҷумлаҳои аъзоҳои ҷида доштаро муайян кунед ва ғӯед, ки кадом аъзо ҷида шудааст.

Дар он тарафи ҷӯйи Мазрангон ва канори деҳа май-
дони фарохи нишебе буд, ки то лаби дарёи Зарафшон
сарозер мерасид. Сар то сари ин майдонро ҷӯйчаҳои
обпартови Мазрангон, ҷӯйҳои осӣи боло ва осӣи по-
ён, шохобҳои онон, заҳкашҳои хурду калон, ки дар ат-
рофи заминҳои қорам деҳқонони он сомон кандаанд,

фурӯ мегирифтанд. Шилдир-шилдири ин чӯйчаҳо бо шарроси новаҳои осӣ ва ғурриши оби Зарафшон ба ҳам омехта, ба ғӯшатон як мусикаи мукаммали зеру бамдореро менавохтанд.

Киштҳои кунҷид, лӯбиё, нахӯд, мош, харбуза, тарбуз хусусан шолӣ зинат бар зинати ин майдони сабзу хурам меафзуданд. Заминҳои ғайриқорами ин майдон ҳам холӣ намонда, суҳои сурхчатобро, ки ширинмийааш меноманд, то миёни одам расонда буд. Мурғони титав (тустовук), ки дар ҳеҷ ҷо аз дасти фарзандони одам дар амон нестанд, дар даруни ин сузорҳои ғӯлӣ хона монда, тухм пахш карда, чӯча бароварда, бо хотирчамии тамои бачагони худро парвариш менамуданд.

Садриддин Айнӣ

Савол ва супориш

1. Махсусияти оҳанги хониши ҷумлаҳои чидааъзо дар чист?
2. Аъзои чида бо кадом воситаҳо алоқаманд шудаанд?
3. Чӯи маҳаллатон (ё дидаатон)-ро шифохӣ тасвир кунед.

6. Матро хонед ва нутқи айнан ва мазмунанро ҷудо кунед ва фарқи онҳоро шарҳ диҳед.

Овардаанд, ки Амир Наср Аҳмади Сомониро муаллиме буд, ки дар он вақт, ки хурд буд, вайро таълим кард ва ҷӯб бисёр зад.

Ва Амир Наср гуфт, ки ҳар гоҳ ки ман ба султони расам, сазои вай бикунам.

Шаб тафаккури айёми гузашта мекард. Муаллимаш ёд омад, ҳама шаб дар андешаи интиқоми вай буд. Ходимро бифармуд, ки аз бӯстон дах ҷӯби оби биёрад ва якеро гуфт: «Муаллимро ҳозир кун!».

Ходим рафт, то муаллимро ҳозир гардонад. Муаллим пурсид: «Султон чӣ мекард, ки маро ёд кард».

Гуфт: «Ғуломеро фармуд, ки биравад аз бӯстон дах ҷӯби оби биёварад ва маро гуфт, ки муаллимро ҳозир кун».

Ўро маълум шуд, ки дар банди интиқоми вай аст. Дар роҳ, ки меомад, ба дари дӯкони мевафурӯше расид ва дурусте бидод ва аз вай обии хуб харид ва дар остин кард.

Чун пеши Наср омад, амир чӯбе баргирифт ва гуфт: «Дар ин чӣ гӯӣ?».

Гуфт: «Саҳл аст».

Даст дар остин кард ва он мева берун овард ва гуфт: «Зиндагонии подшоҳ дароз бод, калимае дорам».

Гуфт: «Бигӯӣ».

Гуфт: «Ин мева бад-ин латифӣ зодаи он чӯб аст».

Султон чун ин бишунид, бағоят биписандид ва расми маоши вай то зинда буд, муайян гардонид. Баъд аз он зиндагонӣ ба фароғат гузаронид.

Муҳаммад Авфӣ

Савол ва супориш

1. Ҳадафи ҳикоя дар чист?
2. Магар ситонидани интиқом ё қасосгирӣ дуруст аст? Назари шумо дар ин хусус?
3. Ҷабри устод беҳ, ки меҳри падар ба мӯҳтавои ҳикоя чӣ роби-та дорад?
4. Чӣ чиз устодро аз интиқом раҳонид?
7. Порчаи шеърро ифоданок хонед ва гӯед, ки аъзоҳои чида ба он чӣ муассирияте бахшидаанд.

Бо қаҳқаҳи мастонаю бо шеъру тарона,
Бо рӯҳияи ғолибу ошӯбгарона,
Бо тантанаи ақл карон то ба карона,
Чун рӯд ба сад ғулғула бигзашт ҷавонӣ,
Чун раъд ба сад валвала бигзашт ҷавонӣ.

Раҳ сохт, раҳ омӯхт, хато кард, хато сӯхт,
Дил бурд, дил овард, дил омӯхт, дил афрӯхт,
Аз рафтаву аз омада бас таҷриба андӯхт,
Мушкил зи ҳама мушкила бигзашт ҷавонӣ,
Масъули ҳама масъала бигзашт ҷавонӣ...

Лоиқ Шералӣ

8. Чумлаҳоро нависед ва ҷойи нутқи айнанро муайян сохта, аломатҳои китобати марбути онро шарҳ диҳед.

1. Навоӣ аз хеши Восифӣ пурсид: «Ҳарифе, ки муаммоҳои беномро меёбад, ин аст?». (А.Д.)

2. Рафиқам шоири маъруф Пайрав Сулаймонӣ ба ман маслиҳат дода мегуфт: «Агар ба тасвирҳои олии шоирона ошно шуданӣ бошед, албатта «Хамса»-и Низомиро хонед. (А.Д.)

3. «Фикри шумо фикри нав не, – гуфт вай ба Нуралӣ. Ин масъала пештар ҳам чанд бор бардошта шуда буд. (С.У.)

4. Андак истед, – гуфт Нуралӣ, – ҳозир масъаларо маълум мекунем. (С.У.)

5. «Об омад, об омад!» – фарёд заданд дар соҳили канал будагон.

9. Чумлаҳои яктаркибаи зеринро нависед кадом навъи ҷумлаи яктаркиба будани ҳар кадомро дар болояш нависед.

1. Пагоҳӣ ба тамошои шаҳр рафтам. (С.А.)

2. Бе шумо ҳам ҳамин хокро мекашонем, ҳамин ниҳолҳоро мешиномем. (Р.Ҷ.)

3. Бо Фаттоҳ бо забони махсус гуфтугӯ бояд кард. (Ф.М.)

4. Дохунда! Дастонатро аз остин барор! (С.А.)

5. Дӯстиро чунин касе бояд, ки аз ӯ кори баста бикшояд. (Зарб.)

6. Оташи андак тавон куштан ба об. (Аттор)

7. Писару духтарони як падарем, Шӯълаи офтоби як сахарем. (М.Т.)

8. Ду шаби дигаре набояд хуфт. (М.М.)

10. Порчаро хонед ва аъзоҳои истисноиро муайян сохта гӯед, ки бар шарҳи кадом аъзоҳои ҷумла омадаанд.

Вақти ангурпазӣ расид, мо бо додарам ба деҳаи Маҳаллаи Боло – ба хонаи бобоямон баргаштем. Дар он ҷо – дар боғи бобо чанд рӯз ангурхӯрӣ кардем. Чун моҳи мизон – аввали таҳсили мадрасаҳои Бухоро наздик расид, ки аввалҳои сентябр буд, барои ба шаҳр бар-

гаштан тайёри дидам ва Қурбонниёз тағоиам маро бо бародарам ба шаҳр бурда монданӣ шуд.

Садриддин Айни

11. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зери калимаҳои хулосакунанда хат кашида муайян созед, ки кадом аъзои ҷумлаанд.

1. Қади навраста, рӯи хучаста, зулфи шикаста, абрӯи пайваста – ҳама ба якдигар шинам, ҳама ба якдигар зебанда афтида буданд. (С.А.)

2. Ин боди гарм хусусан ба наботот: ба растанӣ ва меваҳо офат меовард. (Ҷ. И.)

3. Мухтасар пой то сарат рангин:

Зарду сабзу бунафшу кабуд.

Абдусалом Деҳотӣ

4. Мо миқдори бисёри ашёи сӯхтусӯз: бензин, керосин, ангишт, молҳои саноатӣ ва ашёи нақлиётро сарфа кардем. (Ҳ.К.)

12. Ҷумлаҳоро хонда, аъзоҳои чидаи онҳоро муайян кунед ва шарҳ диҳед, ки кадом аъзоҳои ҷумла чида шудаанд.

1. Соро баъд аз ба як тараф кардани обҳои рӯи ҳавлӣ ва хушконидаи сари оташдон ба ширбиринчпазӣ даромад. (С.А.)

2. Онҳо бар рӯи ях аз аспӣ ман хубтар ва чолоктар мегаштанд. (С.А.)

3. Басе нишастам бо акобиру аъён,

Биёзмудашон ошқору пинҳонӣ.

Абӯабдулло Рӯдакӣ

4. Ҷавобгарон рост хеста, нолону ларзон ба пеши дариҷа омаданд. (С.А.)

13. Матро хонед, нутқи айнан нақлшуда ва аломатҳои китобати марбути онро шарҳ диҳед.

Дар вагон танҳо нависандагон монданд...

– Дӯстон, – гуфтам, – оё медонед калимаи **чакман** ихтисори чокдоман аст? Калимаи **чароғ** ихтисори чарбуроғ аст. Яъне равшании чарбу.

Ҳама хандиданд. Устод сар бардошта: – Чаро механдед, – гуфт, – дар ҳақиқат **роғ** маънои равшанӣ дорад. Барои ҳамин ҳам дар Бухоро «дар нимроғ» кушода шудааст, мегӯянд.

Баъд аз ҳамон рӯз ҳар боре, ки дар бораи таърихи калимае баҳс мерафт, Абдусалом Дехотӣ ба шӯхӣ мегуфт: «Бо Миршакар баҳс накунад, вай ҳатто устод Айниро қоил карда буд».

Мирсаид Миршакар

Савол ва супориш

1. Муаллиф устод гуфта киро дар назар дорад?
2. Дар ин матн дар чӣ хусус гап меравад?
3. Оё шумо таърихи баромади калимаеро шарҳ дода метавонед? Худро бисанҷед.
4. Донишманди таърихи баромади калима чӣ аҳамият дорад?

14. Хонед ва хулосаатонро нависед.

Дар ғӯшаи катибаи Тахти Ҷамшед доимо садо медод: «Ин мамлакат гирифтори лашкари душман ва дурӯғ мабод».

Шодравон Фаррухрӯз борҳо гуфта буд: дурӯғ аз лашкари душман хатарнок аст. Лашкари душманро метавон мағлуб кард, аммо мубориза бо дурӯғ мушкилиҳо дорад. Агар дурӯғ набошад, душман мамлакати ростиро тасхир карда наметавонад. Шоҳи мамлакат чунин дурӯғе бар худ мегӯяд: – Ман аз шоҳи кишвари ҳамсоя донотар ва лашкарам низ тавонотар аст. Ва ин дурӯғ боиси ҳалоки ӯ, шикасти лашкару бадбахтии халқаш мешавад.

Адаш Истад

15. Матнро хонда. Калимаҳои туфайлии онро муайян кунед ва ғӯед, ки чӣ тобишҳоеро ифода кардаанд.

Хайрият, ки Носир, ту он воқеаро фаромӯш накардаӣ. Кас кори бадашро фаромӯш накунад, ба ҳаёлам, хуб аст. Чунки як рӯз не, як рӯз агар донанд, ки ханӯз аз ёди одам набаромадааст, ногузир ҳама неку

бадашро ба тарозу гузошта, аз хусуси зиндагиаш фикр мекунад...

Ва баъди ин, агар дилаш кӯр набошад, кӯшиш мекунад, ки дигар ҳеҷ гоҳ хор шуда, ба пой касе нахалад... Оё ту, Носир, тасаввур мекунӣ, ки ҳамон кори кардаат чӣ пастие буд? Охир, пас аз чор сол ман онро беҳуда ба хотират наовардаам. Ман бадкина нестам, Носир. Ман бо ин гапам гуфтан намехостам, ки «ана ту чӣ хел одамӣ!». Бовар кун, Носир. Маро ба ин худат маҷбур кардӣ, рафтори бадат маҷбур кард. Ба сарам омад, ки шояд он воқеаро ба ёд оварда, шарм куниву аз дамат фарой. Аммо ту, баръакс, ҳаво гирифта ба таҳдид гузаштӣ...

Самтор Турсун

16. Матнро бодикқат хонед ва мазмунашро нақл кунед. Гӯед, ки кадом ҳислатҳои Борбад ба шумо писанд омад. Чаро? Мухотабҳои матнро ёфта шарҳ диҳед.

Он шаб базми сурудҳои Борбад барпо гардид. Борбад аз муваффақияти кори худ шоду мамнун гашта, рӯҳи тоза гирифт, сурудҳои дилангези худро дарег надошт. Хусрав баъди адои ҳар суруд ба шавқ омада «Зих!» мегуфт, ки маънои «Зинда бош!»-ро дорад. Хазинадор ба ҳар як «Зих!» гуфтани шох ба пой Борбад ҳазор тангаи зари сурхро мерехт.

Саркаш дар поёни базм аз кардаи худ пушаймон шуда, аз Хусрави Парвиз ва Борбад узр хост. Хусрав Саркашро саҳт коҳиш кард, ки чунин нобиғаи мусиқӣ, хушовозтарин андалеби Эронро аз ӯ пинҳон доштааст. Аммо Борбад, ки дар бисоташ бухлу ҳасад заррае набуд, гуфт:

– Шохо! Гуноҳи Саркаш бубахшоем, ки ӯ яке аз устодони созу овоз аст ва дар оянда низ бисёр хизмат хоҳад кард.

Хусрав аз покдилии Борбад хеле мамнун шуд ва гуфт:

Бори аввал мебинам ҳунарвареро, ки ба рақибаш кинае надорад. Ин шояд аз дарёдилӣ ва бузургии хиради ўст. Борбад бошад ба хунёгарон рӯ оварда гуфт:

– Ҳар яки шумо дар хунари худ устои моҳиред. Мо дигар якка суруд хонда, ба ҳамдигар рақобат намекунем. Китоби таронаҳои Аҷамро дастаҷамъ эҷод хоҳем кард. Ноҳиди Чангӣ равшангари роҳи мост!

Сарвари навозандагон Накисон Чангӣ бо фараҳмандӣ нидо кард: – Мо ҳама ғуломони туем! Ҳар чи гӯӣ, ҳамонро мекунем.

Борбад гуфт:

– Ба ман ғулом лозим нест. Эҷодгарони озодипараст заруранд, ки аз чорҷӯбаи мусиқии маҳали худ берун бичаҳад, то ки мо суруди ҷовидонаи Аҷамро бисозем.

Адаш Истад

17. Порчаро ифоданок хонед ва гӯед, ки шоир ба кӣ муроҷиат кардааст, муайян кунед ва шарҳ диҳед.

Эй кӯдаки деҳот! Кунун тарки хоб кун,
Паймой роҳи донишу дар бар китоб кун!
Бедонишӣ бас аст, хусусан дар ин замон,
Бархез баҳри рафтани мактаб шитоб кун!
Дониш чароғи роҳи саодат шавад туро
Аз ин ту шоми тираи худ маҳтоб кун...

Абдусалом Деҳотӣ

18. Матро бодикҷат хонед ва ҷӣ нуктаеро дарёфтед. Ба андешаи муаллиф розиед ё на? Агар чизе илова карданӣ бошед, шифоҳӣ баён созед.

Поёни ғафлат ва таносой низ мучиби зиллату бадномӣ аст. Чунон ки таърихи шоҳ Султон Ҳусайни Сафавӣ ба мо нишон медиҳад, бояд аз худо дархост кунем, ки суханони рости ба бегарази ғайратмандони миллатро таъсире бахшад, ки дар дилҳои бузургони миллат ва авлиёи давлат коргар ояд ва то об аз сар нагузашта, ба тадбири халосии ватан бархезанд. Имрӯз наҷоти мо манут ба иттифоқи давлату миллат ва ҳусули мусовату адолат дар мамлақату ватани муқаддас аст. Аз даргоҳи худовандӣ ба камоли тазарруӣ дархост менамоем, ки давлатро ба миллат меҳрубон ва миллатро тобею мутеи авомири фармони подшоҳ бидорад, кибру

хасадро аз дили бузургони мамлакат дур дошта, ин дуоро аз бандаи гунаҳгор қабул фармояд.

Эй ҳамватанон зи хоб бедор шавед
В – аз мастии кибру ноз ҳушёр шавед.
Аз ғафлату аз нифоқ дурӣ чӯед,
Дар ҳифзи ватан ба ҳамдигар ёр шавед.
Зайнулобиддини Мароғай

Лугат

авлиён давлат – мансабдорон, бузургон
авомир – ҷамъи амр, фармон, ҳукм
манут – вобаста ба мақсад расидан, ба зист овардан
мусоват – баробарӣ; баробар будан
нифоқ – дурӯягӣ, макр
хусул – ба даст овардан; ба мақсад расидан.
ғафлат – беҳабарӣ, бепарвой

19. Матнро хонед ва гӯед, ки аз он чӣ нуктаро дарк кардед. Анде-шаи Шумо дар ин хусус?

Занак баъд пурсид, ки ман (Гурбахш Сингх) ба забони модарии худ ҳам чизе менависам ё не? Ман ҷавоб додам, ки асосан ба забони англисӣ менависам. Занак ранчид. Баъд ба ман наздиктар омада, дасташро бар сарам гузошта, мӯҳоямро силакунон чун модаре, ки бар сари гаҳвора нишаста, кӯдакашро панд медиҳад, гуфт:

– Фаромӯш накун, чигарбанди Шарк, забони англисӣ барои ту чун маъшуқи дилдодаест, ки дар ноомади кор метавонад аз ту рӯ гардонад, ба тарафи дигарон чашмакӣ занад. Аммо забони модарӣ модари туст. Модар дар мушқилтарин дақиқаҳо ҳам фарзанди худро дар кӯча танҳо намегузорад.

аз ёддоштҳои Мирсаид Миршакар

ИХТИСОРАҲО

А.А. – Аълохон Афсаҳзод
А.Д. – Абдусалом Дехотӣ
А.И. – Адаш Истад
А.Л. – Абулқосим Лоҳутӣ
А.М.—Абдуқодир Маниёзов
А.Ш. – Аминҷон Шукӯҳӣ
Б.Н. – Бобо Насриддин
В.А. – Воҳид Асрорӣ
М.А. – Муҳиддин Аминзода
М.Б. – Меҳмон Бахтӣ
М.Т. – Мирзо Турсунзода
М.Х. – Муҳиддин Хоҷаев
М.Қ. – Муъмин Қаноат
П.С. – Пайрав Сулаймонӣ
П.Т. – Пулод Толис
Р.Ҳ. – Расул Ҳодизода
Р.Ҳ. – Раҳим Ҳошим
Р.Ҷ. – Раҳим Ҷалил
С.А. – Садриддин Айнӣ
С.У. – Сотим Улуғзода
У.Р. – Убайд Раҷаб
У.К. – Урун Кӯҳзод
Ф.М. – Фазлиддин Муҳаммадиев
Ф.Н. – Фотеҳ Ниёзӣ
Ҳ.К. – Ҳаким Карим
Ҳ.Н. – Ҳабибулло Назаров
Ҷ.И. – Ҷалол Икромӣ
Ҷ.О. – Ҷумъа Одина
Ю.А. – Юсуф Ақобиров

Саидамир АМИНОВ

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Китоби дарсӣ барои синфи 8

Мухаррир: Саидамир Аминов

Таррох: Владимир Казберович

Ба нашриёт 5 июни соли 2007 супорида шуд.
Ба чопаш 6 июли соли 2007 имзо шуд.
Формати 60x90 1/16 . Коғази офсет. Чопи офсет. Чузби чопии шартӣ 13.
Адади нашр 120.000 нусха. Супориши № 4.

Чамъияти маҳдудмасъулияти «Собириён»
734025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 37; e-mail: *sobiriyon@yandex.ru*